

**ΓΕΩΠΟΝΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΤΡΟΦΙΜΩΝ & ΔΙΑΤΡΟΦΗΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΤΡΟΦΙΜΩΝ & ΓΕΩΡΓΙΑΣ**

Μεταπτυχιακή Διατριβή

**Ποιοτική ανάλυση και αξιολόγηση των παραγόντων που επηρεάζουν
τη συμμετοχή των κτηνοτρόφων μιας κοινότητας του Νομού Ρεθύμνου
σε πρωτοβουλίες συλλογικής δράσης και επιχειρηματικότητας**

Αθανάσιος Δ. Μπίζος

Επιβλέπων Καθηγητής:

Κωνσταντίνος Ηλιόπουλος, Διευθυντής Ερευνών ΙΝ.ΑΓΡ.Ο.Κ.

ΑΘΗΝΑ
2021

**ΓΕΩΠΟΝΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΤΡΟΦΙΜΩΝ & ΔΙΑΤΡΟΦΗΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ**

Μεταπτυχιακή Διατριβή

Ποιοτική ανάλυση και αξιολόγηση των παραγόντων που επηρεάζουν τη συμμετοχή των κτηνοτρόφων μιας κοινότητας του Νομού Ρεθύμνου σε πρωτοβουλίες συλλογικής δράσης και επιχειρηματικότητας

“Qualitative analysis and examination of the factors which influence the participation of a group of Rethemnian stockmen in collective action and entrepreneurship initiatives”

Αθανάσιος Δ. Μπίζος

Εξεταστική Επιτροπή:

Κωνσταντίνος Ηλιόπουλος, Διευθυντής Ερευνών ΙΝ.ΑΓΡ.Ο.Κ. (επιβλέπων)
Ευστάθιος Κλωνάρης, Καθηγητής ΓΠΑ
Κων/νος Τσιμπούκας, Καθηγητής ΓΠΑ

Ποιοτική ανάλυση και αξιολόγηση των παραγόντων που επηρεάζουν τη συμμετοχή των κτηνοτρόφων μιας κοινότητας του Νομού Ρεθύμνου σε πρωτοβουλίες συλλογικής δράσης και επιχειρηματικότητας

Τμήμα Αγροτικής Οικονομίας και Ανάπτυξης

Τμήμα Επιστήμης Τροφίμων & Διατροφής του Ανθρώπου

Περίληψη

Στόχος της παρούσας ερευνητικής εργασίας είναι η ποιοτική ανάλυση και αξιολόγηση των παραγόντων που επηρεάζουν τη συμμετοχή των κτηνοτρόφων μιας κοινότητας του Νομού Ρεθύμνου σε πρωτοβουλίες συλλογικής δράσης και επιχειρηματικότητας. Η εργασία αποτελεί μελέτη περίπτωσης και η εκπόνησή της βασίστηκε στη μεθοδολογία του Yin (2018). Η ανάλυσή της στηρίχθηκε στη θεωρία συλλογικής δράσης της Ostrom (1990) και στη Θεωρία U (2018) του Scharmer.

Βάσει εκτεταμένης βιβλιογραφικής ανασκόπησης, προσωπικών συνεντεύξεων, συλλογή πρωτογενών και δευτερογενών στοιχείων και των συγκεκριμένων θεωρητικών πλαισίων, αναλύονται και αξιολογούνται οι παράγοντες που επηρεάζουν τις συλλογικές δράσεις των κτηνοτρόφων στο Νομό Ρεθύμνου. Επίσης, ερευνάται το πλαίσιο μέσα στο οποίο ζουν και εργάζονται οι κτηνοτρόφοι και αναλύονται μέσω της ποιοτικής ανάλυσης που πραγματοποιήθηκε οι συμπεριφορές τους, τα νοητικά τους μοντέλα και πώς αυτά επηρεάζουν τη συμμετοχή. Όπως συμπεραίνεται, η αρνητική φήμη των αγροτικών συνεταιρισμών, η απουσία εξωτερικών φορέων βοήθειας, η έλλειψη «επιχειρηματικής» εμπιστοσύνης μεταξύ των εταίρων της κτηνοτροφικής αλυσίδας και η στρεβλή κατανομή κοινοτικών πόρων έχουν ως αποτέλεσμα τη παντελή σχεδόν απουσία μεταποιητικών συνεταιριστικών επιχειρήσεων. Αποτέλεσμα των παραπάνω είναι οι σφοδρές πιέσεις που δέχονται οι κτηνοτρόφοι σε επίπεδο τιμών λόγω υπερπροσφοράς γάλακτος και η παγιωμένη συνεργασία μεταποιητών γάλακτος και εμπόρων ζωοτροφών έναντι των παραγωγών.

Επιστημονική περιοχή: Συλλογικές δράσεις κτηνοτρόφων

Λέξεις κλειδιά: διαχείριση κοινών πόρων, συλλογική δράση, συστημική θεωρία, θεωρία U, ποιοτική ανάλυση

Qualitative analysis and examination of the factors which influence the participation of a group of Rethemnian stockmen in collective action and entrepreneurship initiatives

Department of Agricultural Economics and Rural Development
Department of Food Science and Human Nutrition

Abstract

The purpose of this thesis is to analyze and examine the factors which influence the participation of a group of Rethemnian stockmen in collective action and entrepreneurship initiatives. The thesis adopts the case study methodology (Yin, 2018). The analysis is based primarily on the theoretical premises of Ostrom's Common Resource Governance Framework and Scharmer's Theory U. The factors which affect the participation of the farmers are identified and analyzed through an extensive literature review, personal interviews, and secondary data. We examine the content in which the farmers live and work and, via qualitative analysis, we delve into farmers' behavior, their mental models and how the above affect participation in collective action. According to the findings of this research, the negative reputation of agricultural cooperatives, the absence of external facilitators, the lack of "entrepreneurial" trust among the members of the livestock netchain and the problematic allocation of European funds resulted in the collapse of local processing cooperatives. As a consequence, the farmers face severe price presses, partially due to the over- supply of milk, and an alliance of milk processors and animal feed traders against them.

Scientific area: Stockmen's collective actions

Keywords: common pool resources management, collective action, systemic theory, theory U, qualitative analysis

Ευχαριστίες

Ολοκληρώνοντας τη παρούσα μελέτη, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή μου, Δρ. Κωνσταντίνο Ηλιόπουλο, Διευθυντή Ερευνών και Διευθυντή του Ινστιτούτου Αγροτικής Οικονομίας και Κοινωνιολογίας (ΙΝ.ΑΓΡ.Ο.Κ.), για τη συνεχή καθοδήγηση, την ουσιαστική βοήθειά του, τα ενδεδειγμένα σχόλιά του και την εμπιστοσύνη του, παρέχοντάς μου καταλυτικές επαφές με επαγγελματίες και ακαδημαϊκούς της αγροτικής παραγωγής.

Ακόμη, ευχαριστώ για την πολύτιμη βοήθεια τους, τα υπόλοιπα μέλη της εξεταστικής επιτροπής, τον κ. Ευστάθιο Κλωνάρη, Αθηνών και τον κ. Κωνσταντίνο Τσιμπούκα, Καθηγητές, αμφότεροι, του Γεωπονικού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Ευχαριστώ πολύ τη Δρ. Σμαράγδα Σωτηράκη, κτηνίατρο και ερευνήτρια, για τις πολύτιμες συμβουλές της και τις επαφές που μοιράστηκε μαζί μου. Επίσης, ένα μεγάλο ευχαριστώ στον Δρ. Αλέξανδρο Στεφανάκη, κτηνίατρο στο Νομό Ρεθύμνου, για την επικοινωνία μας, την εμπιστοσύνη που μου έδειξε, και τις πολύτιμες πληροφορίες του για το κτηνοτροφικό και κοινωνικό γίνεσθαι της Κρήτης.

Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους κτηνοτρόφους του Νομού Ρεθύμνου με τους οποίους συνομίλησα, για την άμεση αποδοχή των προσκλήσεων μου για τις συνεντεύξεις, τις πληροφορίες που μου παρείχαν και την ιδιαίτερη ανθρώπινη ζεστασιά τους.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου, τους συμφοιτητές μου, και το φιλικό μου περιβάλλον για τη συνεχή στήριξη και βοήθεια για την ολοκλήρωση της μεταπτυχιακής μου μελέτης.

Περιεχόμενα	
Περίληψη	3
Abstract.....	4
Ευχαριστίες	5
Πίνακας Περιεχομένων Πινάκων	8
Πίνακας Περιεχομένων Εικόνων	8
Κεφάλαιο 1	10
Εισαγωγή.....	10
Κεφάλαιο 2	14
Θεωρητικό Υπόβαθρο	14
2.1. Ανασκόπηση Θεωριών Συλλογικών Δράσεων	14
2.1.1. Η Λογική της Συλλογικής Δράσης.....	15
2.1.2. Η Τραγωδία των Κοινών (The Tragedy of the Commons)	17
2.1.3. Η Διαχείριση των Κοινών Πόρων.....	19
2.1.4. Επιλογή Μεταβλητών	23
2.1.5. Ανάλυση Επιλεγμένων Μεταβλητών	24
2.2. Θεωρία U (Theory U)	29
2.2.1. Μεθοδολογία της Θεωρίας U.....	30
Κεφάλαιο 3	35
Ο Κλάδος της Κτηνοτροφίας.....	35
3.1. Εισαγωγικά Στοιχεία Κτηνοτροφίας.....	35
3.2. Η Κτηνοτροφία στην Κρήτη	36
3.3. Η Συνεργασία των Κτηνοτρόφων στην Κρήτη	38
3.4. Ο κλάδος της κτηνοτροφίας με αριθμούς	40
Κεφάλαιο 4	46
Δείγμα και Μεθοδολογία.....	46
4.1. Μεθοδολογία Έρευνας.....	46
4.2. Εννοιολογικό πλαίσιο περιπτώσιολογικής μελέτης.....	47
4.3. Συστήματα, Συστημική Σκέψη και το Μοντέλο του Παγόβουνου.....	48
4.3.1. Συστήματα.....	48
4.3.2. Συστημική Σκέψη	49
4.3.3. Το Μοντέλο του Παγόβουνου (The Iceberg Model).....	50
4.4. Μεθοδολογία Διενέργειας των Συνεντεύξεων	52
4.5. Σχεδιασμός Ερωτηματολογίου	53
4.6. Ερωτηματολόγιο	54

4.7. Το Ερευνητικό Δείγμα της Έρευνας	56
4.8. Σύνοψη Κεφαλαίου	58
Αποτελέσματα.....	59
5.1. Παράγοντες που επηρεάζουν την ατομική συμμετοχή	60
5.1.1. Διαφοροποίηση (Προϊόντα, Μέγεθος εκμετάλλευσης, Κίνητρο συμμετοχής, Επενδύσεις, Αποδόσεις)	60
5.1.2. Κοινωνικό Κεφάλαιο.....	65
5.1.3. Πληροφορίες σχετικά με παλαιότερες συλλογικές ενέργειες.....	67
5.1.4. Παρουσία Εξωτερικής Βοήθειας	69
5.2. Παράγοντες που επηρεάζουν τη συλλογική επιτυχία	71
5.3. Ανάλυση Κειμένου Συνεντεύξεων.....	77
6. Συζήτηση	83
7. Συμπεράσματα.....	90
8. Βιβλιογραφία.....	94

Πίνακας Περιεχομένων Σχημάτων

Σχήμα 1. Παράγοντες που επηρεάζουν τη συνεργασία των παραγωγών καθώς και οι μεταξύ τους αλληλεπιδράσεις.....	24
Σχήμα 2. Συστημικός και Παραδοσιακός τρόπος σκέψης	50
Σχήμα 3. Το Μοντέλο του Παγόβουνου.....	51
Σχήμα 4. Ο φαύλος κύκλος της υπερβόσκησης στο Νομό Ρεθύμνου (Δεκέμβρης 2020- Ιανουάριος 2021).....	84

Πίνακας Περιεχομένων Πινάκων

Πίνακας 1. Βασικά Χαρακτηριστικά Δείγματος	57
Πίνακας 2. Στατιστικά Στοιχεία Ποσοτικών Μεταβλητών Δείγματος	58
Πίνακας 3. Η διαφοροποίηση των εννέα συνεντευζιαζόμενων κτηνοτρόφων ως προς το προϊόν, μέγεθος εκμετάλλευσης, κυρίων προβλημάτων, επενδύσεων και αποδόσεων	61
Πίνακας 4. Οι εργασιακές αξίες και τα επίπεδα εμπιστοσύνης των κτηνοτρόφων.....	66
Πίνακας 5. Οι στάσεις που έχουν οι κτηνοτρόφοι του δείγματος τη περίοδο Δεκεμβρίου 2020- Ιανουάριου 2021 σχετικά με τις συλλογικές ενέργειες	68
Πίνακας 6. Εξωτερικοί παράγοντες που βοήθησαν τους ερωτώμενους κτηνοτρόφους	70
Πίνακας 7. Συλλογικές προσπάθειες που καταγράφηκαν στις συνομιλίες με τους κτηνοτρόφους του Ν. Ρεθύμνου (Δεκέμβρης 2020- Ιανουάριος 2021)	75

Πίνακας Περιεχομένων Εικόνων

Εικόνα 1. Βλέποντας το σύστημα εκεί έξω και κάμπτοντας τη δέσμη της παρατήρησης για να δεις το σύστημα και τον εαυτό σου.....	30
Εικόνα 2. Τα επτά βήματα της Θεωρίας U	31
Εικόνα 3. Ανοικτό μυαλό, καρδιά και θέληση.....	33
Εικόνα 4. Οι λέξεις που χρησιμοποιήθηκαν περισσότερο στις συνεντεύξεις από τους παραγωγούς.....	78

Εικόνα 5. Οι λέξεις που χρησιμοποιήθηκαν περισσότερο στις συνεντεύξεις από τον Κτηνίατρο και τον Πρόεδρο του Αγροτικού Συνεταιρισμού Ρεθύμνου79

Κεφάλαιο 1

Εισαγωγή

Η παρούσα μεταπτυχιακή μελέτη έχει ως στόχο την ανάλυση και αξιολόγηση των παραγόντων που επηρεάζουν τη συμμετοχή μιας ομάδας κτηνοτρόφων του Νομού Ρεθύμνου σε πρωτοβουλίες συλλογικής επιχειρηματικότητας και άλλες συλλογικές δράσεις. Η εργασία υιοθετεί το εννοιολογικό πλαίσιο που έχει αναπτύξει η Ostrom (1990) για τη διαχείριση των κοινών πόρων, καθώς και στη Θεωρία U του Scharmer (1990), η οποία αναπτύχθηκε στο Τεχνολογικό Ινστιτούτο της Μασαχουσέτης των Η.Π.Α.. Η κύρια διαφοροποίηση της παρούσας έρευνας είναι η χρησιμοποίηση της Θεωρίας U και των συστημικών εργαλείων που διαθέτει, για να κατανοήσουμε σε βάθος τους συμπεριφορικούς παράγοντες, τα νοητικά μοντέλα, και τα μοτίβα συμπεριφοράς των κτηνοτρόφων του Νομού Ρεθύμνου. Αυτή η διαφοροποίηση καθιστά την παρούσα εργασία ως την πρώτη μέχρι σήμερα ελληνική επιστημονική έρευνα, η οποία χρησιμοποιεί τη συγκεκριμένη θεωρία. Μετά από ενδελεχή δευτερογενή έρευνα, ανασκόπηση της διεθνούς και ελληνικής βιβλιογραφίας, καθώς και προσωπικές συνεντεύξεις με παραγωγούς αλλά και εταίρους τους στην κτηνοτροφική αλυσίδα, είμαστε σε θέση να αντιληφθούμε το πλαίσιο μέσα στο οποίο ζουν και εργάζονται οι κτηνοτρόφοι, τους παράγοντες που επηρεάζουν τη συμμετοχή τους σε συλλογικές ενέργειες, καθώς και τις νοητικά τους μοντέλα.

Ο Νομός Ρεθύμνου συνδέεται ιστορικά με την κτηνοτροφία, με πολύ υψηλό ποσοστό των κατοίκων του να ακολουθούν το συγκεκριμένο επάγγελμα, ή επαγγέλματα γύρω από αυτό. Στην Περιφέρεια Κρήτης, ο Νομός Ρεθύμνου έχει τη μεγαλύτερη παραγωγή αιγοπρόβειου γάλακτος, με το Νομό Ηρακλείου να ακολουθεί. Η παρούσα κατάσταση στην κτηνοτροφία της περιοχής φαίνεται να έχει υποβαθμιστεί σε σχέση με το παρελθόν, με τους κτηνοτρόφους να αντιμετωπίζουν αρκετά προβλήματα.

Καταρχάς, το μείζον πρόβλημα που παρατηρούμε, τόσο μέσα από τη συλλογή δευτερογενών στοιχείων (τα οποία αναφέρονται στο κεφάλαιο 3), όσο και από τις συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν με επαγγελματίες του κλάδου, είναι η πίεση που δέχονται οι κτηνοτρόφοι σε επίπεδο τιμών. Αρχικά, η υπερπροσφορά γάλακτος στο Νομό Ρεθύμνου και η ταυτόχρονη απουσία συνεταιριστικών μονάδων επεξεργασίας, έχουν μειώσει δραματικά τις τιμές. Η υπερπροσφορά, αλλά και τα χαρακτηριστικά του προϊόντος (μικρή διάρκεια ζωής, φθαρτότητα), έχουν αυξήσει τη

διαπραγματευτική δύναμη των μη συνεταιριστικών τυροκομείων, φέρνοντας σε μία κατάσταση ομηρείας (hold-up) τους παραγωγούς.

Όσον αφορά τις τιμές εφοδίων, οι κτηνοτρόφοι βιώνουν και σε αυτό το επίπεδο μεγάλες πιέσεις, καθώς φαίνεται να υφίσταται μια ιδιότυπη «συμμαχία» μεταξύ μεταποιητών γάλακτος και εμπόρων ζωοτροφών, που αναγκάζει τους παραγωγούς να καταβάλλουν υψηλότερες τιμές. Επίσης, τα μεταφορικά κόστη είναι αρκετά υψηλά, με αποτέλεσμα το καθαρό εισόδημα των κτηνοτρόφων να δέχεται σημαντικές πιέσεις, ενώ οι ίδιοι να θεωρούν ότι στερούνται εναλλακτικών λύσεων. Αν συνδυάσουμε αυτές τις πληροφορίες με το γεγονός πως δεν υπάρχουν αξιόπιστες συλλογικές επιχειρήσεις που θα μπορούσαν, μέσω αξιοποίησης οικονομιών κλίμακας, να μειώσουν το κατά μονάδα κόστος, η πίεση που δέχονται οι κτηνοτρόφοι σε επίπεδο τιμών είναι αφόρητη.

Επίσης, η προβληματική κατανομή των κοινοτικών πόρων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τα οποία επιδοτούν τον αριθμό των ζώων και όχι τη παραγωγικότητα τους έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση των μη παραγωγικών κτηνοτροφικών μονάδων. Αρκετά ζώα μένουν σχεδόν ανεκμετάλλευτα, ενώ σημαντικός αριθμός παραγωγών έχουν επαναπαυθεί στις κοινοτικές επιχορηγήσεις και δεν αξιοποιούν το ζωικό τους κεφάλαιο.

Η αυξημένη τιμή των εφοδίων σε συνδυασμό με τις στρεβλές επιδοτήσεις και τις επιπτώσεις αυτών, έχουν ωθήσει αρκετά μεγάλο αριθμό κτηνοτρόφων σε ζωοτροφές κατώτερης ποιότητας, οι οποίες δεν καλύπτουν πλήρως τις διατροφικές ανάγκες των παραγωγικών ζώων. Τα ζώα λόγω της ελλιπούς διατροφής αναζητούν χλωρά τροφή, γεγονός που οδηγεί στην αποψίλωση γειτονικών βοσκοτόπων. Η ουσιαστική απερήμωση συγκεκριμένων περιοχών του νομού, αποστερεί τους κτηνοτρόφους από τη δυνατότητα να μειώσουν, ως ένα σημείο, τα κόστη παραγωγής, συνδυάζοντας ποιοτικότερες ζωοτροφές με ελεύθερη βοσκή. Συνεπώς, πέρα από οικονομικό, το πρόβλημα είναι διαχειριστικό και διατροφικό.

Η κατανομή των επιδοτήσεων, η υπερβόσκηση, καθώς και οι πρότερες αρνητικές εμπειρίες των κτηνοτρόφων από συλλογικά σχήματα στη περιοχή της Κρήτης έχουν οδηγήσει στη μείωση των επιπέδων «επαγγελματικής» εμπιστοσύνης ανάμεσα στους κτηνοτρόφους, με συνέπεια την αδυναμία δημιουργίας συλλογικών οργανώσεων που θα τους βοηθήσαν να βγουν από το τέλμα. Σε αυτά τα δεδομένα μπορούμε να

προσθέσουμε και την απουσία εξωτερικών φορέων βοήθειας προς τους κτηνοτρόφους της περιοχής. Οι φορείς αυτοί, όπως η βιβλιογραφία αναφέρει, είναι καθοριστικοί στη δημιουργία και την ανάπτυξη συλλογικών σχημάτων.

Επιπρόσθετα, μέσω της ποιοτικής ανάλυσης που πραγματοποιήθηκε, ήρθαν στην επιφάνεια, πέρα από τις ευκόλως παρατηρούμενες ενέργειες, και τα μοτίβα συμπεριφοράς των παραγωγών. Κτηνοτρόφοι με μικρό αριθμό αιγοπροβάτων είχαν τη συχνότερη αναφορά σε λέξεις- φράσεις κοντινές με την έννοια των χρημάτων (χρήματα, επιδοτήσεις, κόστος κτλ.) δείχνοντας πως το συγκεκριμένο πρόβλημα είναι αφορά πολύ περισσότερο τους μικροπαραγωγούς. Επίσης, κτηνοτρόφοι μεσαίου και μεγάλου μεγέθους, φαίνεται να αναφέρουν φράσεις, οι οποίες υποδηλώνουν αναγνώριση της ανάγκης για συνεργασία μεταξύ των κτηνοτρόφων, πολύ πιο συχνά από τους υπόλοιπους, συζητώντας μάλιστα, εν πολλοίς, σε α' πληθυντικό πρόσωπο.

Η παρούσα εργασία αναπτύσσεται σε επτά κεφάλαια. Μετά το παρόν, εισαγωγικό κεφάλαιο, στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζεται το θεωρητικό υπόβαθρο της μελέτης, με ανασκόπηση των κύριων θεωριών συλλογικών δράσεων (Olson, 1965, Hardin, 1968, Ostrom, 1990), η αιτιολόγηση για την επιλογή των μεταβλητών που χρησιμοποιήσαμε, καθώς και η Θεωρία U (Scharmer, 2018), η οποία αποτέλεσε οδηγό για την προσέγγιση που υιοθετήθηκε κατά το σχεδιασμό και εκπόνηση των συνεντεύξεων.

Στο τρίτο κεφάλαιο, παρουσιάζονται στατιστικά μεγέθη για τη κτηνοτροφία τόσο στο σύνολο της χώρας, όσο και στην Κρήτη και, ειδικότερα, στο Νομό Ρεθύμνου. Στο τέταρτο κεφάλαιο αναπτύσσεται η μεθοδολογία που χρησιμοποιήσαμε, ο σχεδιασμός του ερωτηματολογίου καθώς και το ερευνητικό δείγμα.

Στο πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα αποτελέσματα των προσωπικών συνεντεύξεων, αναλύοντας του παράγοντες που επηρεάζουν τόσο την ατομική συμμετοχή σε συλλογικές ενέργειες, όσο και την επιτυχία των συλλογικών σχημάτων. Επίσης, μέσω της ποιοτικής μελέτης που διενεργήθηκε εντοπίσαμε μοτίβα συμπεριφοράς των κτηνοτρόφων, γεγονός που μας έδωσε μια ακόμη οπτική στην έρευνά μας.

Στο έκτο και έβδομο κεφάλαιο παρουσιάζονται η συζήτηση των αποτελεσμάτων καθώς και τα συμπεράσματα αυτών, καθώς και προτάσεις για τη διενέργεια

μελλοντικών ερευνών. Τέλος, ακολουθεί εκτενής αναφορά της βιβλιογραφίας που χρησιμοποιήθηκε για τη συγγραφή της παρούσα μεταπτυχιακής μελέτης.

Κεφάλαιο 2

Θεωρητικό Υπόβαθρο

2.1. Ανασκόπηση Θεωριών Συλλογικών Δράσεων

«Μόνοι μας μπορούμε να κάνουμε τόσο λίγα. Μαζί μπορούμε να κάνουμε τόσο πολλά». Η φράση αυτή ανήκει στην Helen Keller (Adams, 2018) και αποτυπώνει, σε μία σειρά, τη δύναμη που μπορεί να έχει μία ομάδα ανθρώπων. Παρότι ο περισσότερος κόσμος βρίσκει ελκυστικές και λογικές τέτοιες τοποθετήσεις, οι συλλογικές δράσεις του είδους μας δεν είναι απαραίτητο ότι θα στεφθούν από επιτυχία.

Χαρακτηριστικά παραδείγματα συλλογικών δράσεων είναι τα εργατικά συνδικάτα, τα πολιτικά κόμματα, οι αγροτικοί συνεταιρισμοί, τα «καρτέλ», καθώς και οι εταιρείες που προσπαθούν να προωθήσουν και να εκπληρώσουν τους στόχους των ιδιοκτητών τους. Κάποιες ομάδες καταφέρνουν να συστηθούν, να διαχωρίσουν ρόλους, να προωθήσουν την ατζέντα τους, να προοδεύσουν και εν τέλει να καταφέρουν το σκοπό τους, ή μέρος αυτού, ενώ άλλες αποτυγχάνουν. Τα κύρια ερωτήματα που θέλουμε να απαντήσουμε είναι, γιατί συμβαίνει αυτό, και ποιοι παράγοντες επηρεάζουν και εν τέλει έχουν καταλυτική επίδραση στο τελικό αποτέλεσμα.

Την απάντηση σε αυτό το ερώτημα επιδιώκουν να δώσουν διάφοροι επιστημονικοί κλάδοι και ειδικότητες, αναπτύσσοντας θεωρίες συλλογικής δράσης. Στις κοινωνικές και οικονομικές επιστήμες, η κλασική συνεισφορά στην ανάλυση των συλλογικών δράσεων είναι «Η Λογική της Συλλογικής Δράσης» (“The Logic of Collective Action”) του Mancur Olson (1965), με άλλα σημαντικά έργα της νεότερης εποχής να είναι η «Οικονομική Θεωρία των Συλλόγων» (“An Economic Theory of Clubs”) του James Buchanan (1965), «Η Τραγωδία των Κοινών» (“The tragedy of the commons”) του Garrett Hardin (1968) και φυσικά «Η διαχείριση των Κοινών Πόρων» (“Governing the Commons) (1990) της Αμερικανίδας πολιτικού επιστήμονα και κατόχου του βραβείου Νόμπελ στην οικονομική επιστήμη (2009), Elinor Ostrom.

Η παρούσα ερευνητική εργασία στηρίζεται κατά σημαντικό βαθμό στη θεωρία της Ostrom (1990) χωρίς φυσικά να αγνοεί τις προαναφερθείσες ερευνητικές εργασίες, καθώς και πληθώρα ακόμα σημαντικών δεδομένων από άλλους επιστήμονες που

έχουν ασχοληθεί με το συγκεκριμένο θέμα. Στην επόμενη ενότητα αναλύονται οι σημαντικότερες θεωρίες συλλογικής δράσης κατά χρονολογική σειρά.

2.1.1. Η Λογική της Συλλογικής Δράσης

Η λογική της συλλογικής δράσης σε επίπεδο δημοσίων αγαθών αναπτύχθηκε από τον Mancur Olson το 1965. Ο Olson (1932-1998) γεννήθηκε στη Βόρεια Ντακότα των Ηνωμένων Πολιτειών και αποφοίτησε από το τοπικό Πανεπιστήμιο. Στη συνέχεια συνέχισε τις μεταπτυχιακές σπουδές του στην Οξφόρδη, λαμβάνοντας το διδακτορικό του δίπλωμα από το Χάρβαρντ στην οικονομική επιστήμη (McLean, 2011). Η διδακτορική διατριβή του επικεντρώθηκε στην ανάπτυξη της θεωρίας στην οποία αναφερόμαστε, αποτελώντας έκτοτε τον ακρογωνιαίο λίθο της μελέτης συλλογικών δράσεων.

Ο Olson αμφισβήτησε ανοιχτά την επικρατούσα, μέχρι τότε, άποψη πως οι ομάδες συμπεριφέρονται όπως τα μεμονωμένα άτομα, δηλαδή πως συστήνονται για να δημιουργήσουν συλλογικά οφέλη αν υπάρξει συγκεκριμένη ανάγκη. Στην ουσία, η εργασία του στηρίχθηκε σε δύο βασικά επιχειρήματα. Καταρχάς, θεώρησε πως το μέγεθος επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό την επιτυχία συλλογικών ενεργειών καθώς και ότι οι πολυάριθμες ομάδες συμπεριφέρονται διαφορετικά από τις ομάδες με λίγα μέλη. Σύμφωνα με το δεύτερο επιχείρημα του Olson, αν τα μέλη μια μεγάλης ομάδας επιδιώξουν την ορθολογική μεγιστοποίηση των προσωπικών τους ωφελειών, δεν αναμένεται να προωθήσουν τους κοινούς ή τους ομαδικούς στόχους τους, εκτός και αν εξαναγκασθούν να το πράξουν ή αν υπάρξει ένα εξωτερικό κίνητρο, διαφορετικό όμως από το ομαδικό, το οποίο θα ωθήσει το μεμονωμένο μέλος να αναλάβει το προσωπικό κόστος που του αναλογεί ώστε να επιτευχθεί ο κοινός στόχος.

2.1.1.1 Μέγεθος Ομάδας

Ο αριθμός των μελών μια οργάνωσης είναι μια μεταβλητή πολύ σημαντική για τον Olson (1965) διαχωρίζοντας τις ομάδες σε μεγάλες ή λανθάνουσες και σε μικρές ή, αλλιώς, προνομιούχες. Οι μεγάλες ομάδες διακρίνονται από το γεγονός πως, αν ένα μεμονωμένο μέλος, ανεξάρτητα από το αν συμβάλλει ή όχι στην παροχή ενός συλλογικού αγαθού, κανένα άλλο μέλος της ομάδας δεν θα επηρεασθεί, κι επομένως δε θα έχει κανένα λόγο να αντιδράσει. Από την άλλη πλευρά, οι μικρές ή προνομιούχες είναι οι ομάδες που στο εσωτερικό τους κάθε μεμονωμένο μέλος, ή

τουλάχιστον ορισμένα από αυτά, έχει κίνητρο να εξασφαλίσει τη παροχή του συλλογικού αγαθού ακόμα και αν χρειαστεί να αναλάβει εξολοκλήρου το κόστος αυτής της παροχής (Olson, 1965). Συνεπώς ο Olson θεωρεί πως οι μικρές οργανώσεις είναι πολύ πιο αποτελεσματικές και η συνοχή τους κινείται σε υψηλότερα επίπεδα από τις αντίστοιχες μεγάλες.

Οι λανθάνουσες ομάδες επηρεάζονται από τρεις σημαντικούς παράγοντες, οι οποίοι τις εμποδίζουν από την επιδίωξη των συμφερόντων τους. Πρώτον, όσο μεγαλύτερη η ομάδα τόσο μικρότερο το μερίδιο εκ του συνολικού ομαδικού οφέλους που απολαμβάνει κάθε άτομο και, επομένως, τόσο μικρότερη η ανταμοιβή της ομαδικής πράξης και τόσο λιγότερες οι πιθανότητες να εξασφαλιστεί η άριστη ποσότητα του συλλογικού αγαθού.

Δεύτερον, αφού όσο μεγαλύτερη η ομάδα τόσο μικρότερο το όφελος που απολαμβάνει ένα μεμονωμένο άτομο (ή ένα μικρό υποσύνολο της ομάδας) τόσο λιγότερες οι πιθανότητες αυτό το υποσύνολο να αποκτήσει αρκετό όφελος ώστε να αναλάβει το κόστος παροχής έστω και μιας μικρής ποσότητας αυτού του αγαθού.

Τρίτον, όσο μεγαλύτερος ο αριθμός των μελών σε μια ομάδα τόσο υψηλότερο και το κόστος οργάνωσης, επομένως τόσο υψηλότερο το εμπόδιο που πρέπει να υπερκεραστεί προκειμένου να αποκτηθεί μια οποιαδήποτε ποσότητα του συλλογικού αγαθού (Olson, 1965). Η εξασφάλιση ενός συλλογικού αγαθού από μια μεγαλύτερη ομάδα δεν είναι δυνατή χωρίς κάποιος να αναλάβει να καλύψει τα κόστη συμφωνίας, συντονισμού και οργάνωσης. Η εδραίωση μιας συμφωνίας ή οργάνωσης είναι δυσκολότερη στις μεγαλύτερες ομάδες καθώς μεμονωμένα μέλη ή κάποιο υποσύνολο της ομάδας έχουν κίνητρο να συνεχίσουν την διαπραγμάτευση με τους υπόλοιπους ώστε να επιμεριστεί αρκετά το κόστος απόκτησης του συλλογικού αγαθού.

Όμως ποιος είναι ο αριθμός των μελών που χαρακτηρίζει μια ομάδα ως μεγάλη ή ως μικρή; Ο James (1951) μέσα από εμπειρικές μελέτες σε δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς τόσο σε εθνικό όσο και σε τοπικό επίπεδο κατέληξε πως οι «δρώσες» (“Action taking”) ομάδες είναι φυσικά πολύ μικρότερες από τις «μη δρώσες» (“non-action taking”). Ο αριθμός των πρώτων είναι περίπου 6,5 μέλη ενώ των δευτέρων 14 μέλη.

Διαπίστωσε για παράδειγμα πως οι επιτροπές πρέπει να είναι μικρές όταν πρέπει να δράσουν και μεγάλες όταν αυτό που χρειάζονται είναι η έκφραση και σύνθεση πολλαπλών και διαφορετικών γνώμων, αντιδράσεων κτλ.

2.1.2.2. Ορθολογική Συμπεριφορά

Ο Olson (1965) επέμεινε στην παραδοσιακή οικονομική προσέγγιση περί ορθολογικής επιλογής¹, δηλαδή πως τα μέλη των ομάδων ενεργούν με βάση τα ατομικά τους συμφέροντα. Έτσι, συμπεραίνει ότι παρότι μια ομάδα ανθρώπων μοιράζεται κάποιο κοινό όραμα ώστε να δράσει συλλογικά, αυτό τελικά δεν συμβαίνει καθώς τα μέλη δεν έχουν το κίνητρο να μοιραστούν τα κόστη ώστε να αποκτήσουν το αγαθό.

Ο συγγραφέας ανέπτυξε τη θεωρία του για τη συλλογική δράση, υπό την υπόθεση ότι τα οφέλη που προτίθενται να αποκτήσουν οι ομάδες είναι δημόσια. Πρόκειται δηλαδή για οφέλη που αν καρπωθούν από κάποιον δεν αποκλείεται η απόκτησή τους και από άλλα μέλη της ίδιας ομάδας. Βασιζόμενος στον παραπάνω ορισμό, υποστήριξε πως ένα μεμονωμένο μέλος μπορεί να απολαύσει δωρεάν μια ποσότητα ενός συλλογικού αγαθού χωρίς να καταβάλλει το αντίστοιχο αντίτιμο στα υπόλοιπα μέλη της ομάδας. Αυτό αποτελεί αντικίνητρο για το μέλος να συνεισφέρει στην παροχή του συλλογικού αγαθού με κάλυψη του κόστους (Olson, 1965). Έτσι τα μεμονωμένα άτομα, σκεπτόμενα ορθολογικά, θα προσπαθήσουν να εκμεταλλευτούν τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας λαμβάνοντας τα οφέλη χωρίς να «πληρώνουν» το κόστος για ένα συλλογικό αγαθό. Η ορθολογικότητα μπορεί φυσικά να συσχετισθεί με το μέγεθος, καθώς όσο μεγαλύτερη είναι η ομάδα, τόσο μικρότερη είναι η πιθανότητα η οποιαδήποτε συνεισφορά να γίνει αντιληπτή (Olson, 1965).

2.1.2. Η Τραγωδία των Κοινών (The Tragedy of the Commons)

Στην παραπάνω ερευνητική εργασία του ο Garrett Hardin (1968) προσπαθεί να περιγράψει την αποτυχία των συλλογικών δράσεων στη διαχείριση κοινόχρηστων πόρων. Η σκέψη του προσομοιώνεται μέσω παραδειγμάτων, το χαρακτηριστικότερο των οποίων είναι ένας βοσκότοπος, ο οποίος είναι ανοιχτός προς βόσκηση από όλους. Η επιδίωξη των κτηνοτρόφων, ως ορθολογικά όντα, είναι η μεγιστοποίηση του προσωπικού τους οφέλους. Λειτουργώντας με αυτό τον τρόπο προσθέτουν συνεχώς όλο και περισσότερα ζώα για βοσκή στον κοινόχρηστο βοσκότοπο οδηγώντας τον σε σταδιακή υποβάθμιση.

¹ Η θεωρία της ορθολογικής επιλογής υποστηρίζει πως ο λήπτης αποφάσεων επιλέγει την βέλτιστη ενέργεια σύμφωνα με τις προτιμήσεις του μεταξύ όλων των επιλογών που έχει στη διάθεσή του (Osborne, 2017, σελ. 25).

Πιο αναλυτικά, ο Hardin αναμένει πως ο παραγωγός θα προσπαθήσει να έχει όσα περισσότερα ζώα μπορεί στο κοινό λιβάδι, ώστε να επωφελείται από τις πωλήσεις των επιπλέον ζώων που προηγουμένως είχε τοποθετήσει στο λιβάδι. Το θετικό όφελος για τον κτηνοτρόφο σε αυτή την περίπτωση είναι +1. Το αρνητικό άθροισμα της υπερβόσκησης για κάθε επιπλέον ζώο που «μπαίνει» στον κοινό πόρο είναι -1, αλλά ουσιαστικά μοιράζεται σε όλους τους κτηνοτρόφους και όχι μόνο σε έναν. Με λίγα λόγια, ωφελείται μόνο αυτός στην περίπτωση του επιπλέον ζώου, ενώ το κόστος επιμερίζεται στο σύνολο των κτηνοτρόφων. Συνεπώς, η μόνη λογική επιλογή του παραγωγού είναι να προσθέσει ένα ακόμη ζώο. Και, στη συνέχεια ένα ακόμη και ένα ακόμη.

Αυτό λοιπόν είναι η τραγωδία. Κάθε άνθρωπος είναι μέρος ενός ορθολογικού συστήματος, που του «επιβάλλει» να αυξήσει το κοπάδι του χωρίς όριο σε έναν πεπερασμένο κόσμο. Ακολουθώντας ο καθένας το δικό του συμφέρον σε μία κοινωνία που πιστεύει στην ελευθερία πρόσβασης σε ένα αγαθό φέρνει την καταστροφή για όλους (Hardin, 1968).

Ο συγγραφέας αναφέρει και άλλες παραβολές εκτός του βοσκότοπου όπως τα εθνικά πάρκα, όπου είναι ελεύθερα σε όλους χωρίς κανένα όριο, ενώ ο αριθμός τους είναι συγκεκριμένος. Ο πληθυσμός της γης αυξάνεται εκθετικά, άρα και ο αριθμός επισκεπτών του πάρκου, ενώ η ουσιαστική αξία που λαμβάνουν τελικά οι επισκέπτες του, κάθε πάρκου, σταδιακά μειώνεται (Hardin, 1968).

Ποια είναι η λύση κατά Hardin όμως; Αναφέρει πως πρέπει να εγκαταλείψουμε τις ιδέες μας περί ελεύθερων κοινόχρηστων πόρων, καθώς αυτή η ελευθερία θα τα καταστρέψει όλα. Οι ουσιαστικές προτάσεις του είναι δύο, με πρώτη την επιβολή κανόνων και κυρώσεων από κάποια εξωτερική κρατική αρχή, όπως για παράδειγμα συμβαίνει στα ελεύθερα πάρκινγκ με τα παρκόμετρα, που ουσιαστικά δεν αφήνουν τον μεμονωμένο οδηγό να εκμεταλλευτεί τη θέση για όσο εκείνος θέλει.

Εναλλακτικά, η δεύτερη πρόταση του είναι η ιδιωτικοποίηση των κοινών, όπως για παράδειγμα συμβαίνει στις ακίνητες περιουσίες.

Απέναντι του ο Hardin βρήκε την Elinor Ostrom, όπου με το έργο της “Governing the commons” (1990), καθώς και με πληθώρα μεταγενέστερων επιτόπιων ερευνών, τον αμφισβήτησε ανοιχτά θεωρώντας πως η διαχείριση ενός κοινόχρηστου πόρου από τους ίδιους τους χρήστες του είναι εφικτή, ενώ αρκετές φορές αποτελεί την καλύτερη

επιλογή. Μέσα από αυτές τις έρευνες έδειξε πως τα μέλη μιας κοινότητας βρίσκουν τον τρόπο να συνεννοηθούν, να θεσπίσουν κανόνες και εν τέλει να διαχειριστούν τον κοινόχρηστο πόρο τους καλύτερα από το κράτος και τις εταιρείες (Ostrom, 1990).

2.1.3. Η Διαχείριση των Κοινών Πόρων

Στη συγκεκριμένη θεωρία η Ostrom (1990) σκιαγραφεί τους παράγοντες που επηρεάζουν τις συλλογικές προσπάθειες για την διαχείριση των κοινόχρηστων πόρων μέσα από εμπειρικά παραδείγματα κοινοτήτων από όλο τον κόσμο. Ως κοινόχρηστοι πόροι (Common Pool Resources- CPRs) αναφέρονται εκείνα τα συστήματα που περιλαμβάνουν φυσικούς ή ανθρωπογενείς πόρους ανεξάρτητα από τα δικαιώματα ιδιοκτησίας που τα διέπουν, τα οποία έχουν ως βασικά χαρακτηριστικά: α) τον έντονα δαπανηρό αποκλεισμό των δικαιούχων με φυσικά ή θεσμικά μέσα και β) σε περίπτωση εκμετάλλευσης του από έναν χρήστη τη μείωση της διαθεσιμότητας του πόρου σε όλους του υπόλοιπους (Ostrom, et al., 1994). Αποδεικνύει έμπρακτα στον Hardin πως τα λεγόμενα του για «κράτος ή ελεύθερη αγορά» δεν είναι οι μόνες εφικτές λύσεις στη διαχείριση των κοινόχρηστων πόρων αλλά υπάρχουν και εναλλακτικές λύσεις. Για την ακρίβεια, στο πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου της, πέρα από τη μαθηματική «απεικόνιση» της εναλλακτικής λύσης, περιγράφει και τη λύση που μηχανεύτηκαν κάποιοι ψαράδες από την Αλάνια της Τουρκίας. Πιο συγκεκριμένα στο έργο της περιλαμβάνεται ένα απόσπασμα του Fikret Berkes (1986) που περιγράφει την πραγματικότητα 100 περίπου ψαράδων στην παράκτια περιοχή Αλάνια, εκ των οποίων οι μισοί ανήκαν στον τοπικό συνεταιρισμό. Στις αρχές της δεκαετίας του 1970 η οικονομική βιωσιμότητα των ψαράδων απειλούνταν για δύο κυρίως λόγους. Καταρχάς, η ανεξέλεγκτη χρήση του ψαρότοπου οδήγησε σε διαμάχες και ανταγωνισμό μεταξύ τους για τα πιο προσοδοφόρα μέρη της περιοχής αυξάνοντας τα κόστη παραγωγής όπως και τα επίπεδα αβεβαιότητας, καθώς κανένα καΐκι δε γνώριζε την πραγματική δυναμική συγκομιδής του. Τότε, τα μέλη του τοπικού συνεταιρισμού άρχισαν να πειραματίζονται και δημιούργησαν ένα σύστημα το οποίο θα εκχωρούσε συγκεκριμένους τόπους ψαρέματος στους ντόπιους ψαράδες. Μετά από μια δεκαετία προσπαθειών οι κανόνες που πρόκρινε ο συνεταιρισμός είναι οι παρακάτω:

1. Κάθε Σεπτέμβρη ανακοινωνόταν μια λίστα με ψαράδες από την Αλάνια, ανεξάρτητα από το αν είναι μέλη στον τοπικό συνεταιρισμό.

2. Καταγράφονταν σε λίστα όλες οι χρησιμοποιούμενες περιοχές του ψαρότοπου.
3. Η λίστα με τις περιοχές είχε διάρκεια από το Σεπτέμβριο ως το Μάιο.
4. Το Σεπτέμβριο οι ψαράδες έπαιρναν μέρος σε λοταρία όπου εκχωρούταν στον καθένα μια συγκεκριμένη τοποθεσία.
5. Από τον Σεπτέμβρη μέχρι τον Ιανουάριο κάθε έτους, κάθε μέρα, κάθε ψαράς μετακινούταν ανατολικά, και μετά τον Ιανουάριο δυτικά. Αυτή η διαδικασία ουσιαστικά έδινε στους ψαράδες ίσες πιθανότητες για «πλούσιες» ψαριές.

Το σύστημα του συνεταιρισμού προέβλεπε μακρινές αποστάσεις των αλιέων ώστε να εκμεταλλεύονται στο έπακρο τις παραγωγικές δυνατότητες κάθε σημείου. Επίσης, η αρμονική συνεργασία μεταξύ των ψαράδων τους επέτρεπε να μειώσουν τα κόστη εξεύρεσης του καλύτερου σημείου. Η λίστα εγκρίνεται από τους ψαράδες και κατατίθεται στο δήμαρχο και στην τοπική χωροφυλακή. Έτσι κάθε ψαράς με δικαίωμα σε «πλούσιο» σημείο του ψαρότοπου είχε το κίνητρο να υπερασπιστεί τα δικαιώματά του σε περίπτωση που κάποιος ήθελε να εξαπατήσει το σύστημα, και όλοι οι υπόλοιποι είχαν το κίνητρο να τον υποστηρίξουν.

Παρότι λοιπόν ο ψαρότοπος δεν είναι ιδιωτική ιδιοκτησία κανενός, τα δικαιώματα χρήσης του καθώς και τα καθήκοντα των εμπλεκόμενων είναι άρτια καθορισμένα. Επίσης, παρότι η διαχείριση δε γίνεται από έναν κεντρικό φορέα, η νομοθεσία και οι τοπικοί αξιωματούχοι έδωσαν την ευκαιρία στον τοπικό πληθυσμό να δημιουργήσει και να εφαρμόσει ένα σύνολο κανόνων με στόχο την βέλτιστη αξιοποίηση του τοπικού υδροβιότοπου.

Σε αρκετές ακόμη περιπτώσεις, εκτός της προαναφερθείσας, η Ostrom έγινε μάρτυρας θεσμικών ρυθμίσεων που έχουν επινοηθεί από τοπικούς πληθυσμούς για να αντιμετωπίσουν την ατομικιστική συμπεριφορά των εμπλεκόμενων διαχειριστών κοινόχρηστων πόρων.

Η Ostrom, ωστόσο, παρουσιάζει και περιπτώσεις όπου οι συμμετέχοντες απέτυχαν να δημιουργήσουν αποτελεσματικούς κανόνες. Ένα πολύ ενδιαφέρον παράδειγμα είναι αυτό του Μποντρούμ στην Τουρκία, μια περιοχή με σημαντικό πληθυσμό αλιέων, μεγαλύτερο από αυτόν της Αλάνια, οι οποίοι δεν κατάφεραν να συνεργαστούν αποτελεσματικά και τελικά υπέφεραν εξαιτίας των προβλημάτων που αντιμετώπιζαν.

Μέχρι το 1970 το Μποντρούμ ήταν μια αρκετά επιτυχημένη παράκτια περιοχή, αλλά τότε η τότε τουρκική κυβέρνηση αποφάσισε να ενθαρρύνει μερικούς αλιείς να κατασκευάσουν μεγαλύτερες τράτες μη εφαρμόζοντας ταυτόχρονα το όριο των τριών μιλίων προκαλώντας εντάσεις μεταξύ παράκτιων και υπεράκτιων αλιέων (Berkes, 1986). Η αρχική οικονομική επιτυχία των μεγαλύτερων τρατών και η αύξηση της ζήτησης για ψάρια λόγω τουρισμού της περιοχής, ώθησε αρκετούς να εισέλθουν στη τοπική αλιεία είτε ως επαγγελματίες είτε ως ψαράδες μερικής απασχόλησης, μέχρι που τα συνολικά κόστη του στόλου της περιοχής υπερσκέλισαν τα έσοδα. Με άλλα λόγια, η ετήσια συγκομιδή ψαριών έμεινε η ίδια αλλά η είσοδος νέων ψαράδων διαμόρφωσε την συγκομιδή ανά μονάδα σε πολύ χαμηλότερα επίπεδα.

Ο τοπικός συνεταιρισμός προσπάθησε να μεσολαβήσει ώστε να μετριάσει τις εντάσεις μεταξύ των υποομάδων που δημιουργήθηκαν αλλά δε τα κατάφερε και σταμάτησε τη λειτουργία του το 1983. Η αποτυχία των ψαράδων στο Μποντρούμ να οργανωθούν δε μπορεί φυσικά να αποδοθεί σε έναν και μόνο παράγοντα. Αρχικά, οι υποομάδες χαρακτηρίζονται από πολύ μεγάλη διακύμανση συμφερόντων και χρονικών οριζόντων καθώς κάθε υποομάδα εκτός από διαφορετικό ενδιαφέρον, έχει και ξεχωριστά κίνητρα ως προς το χρόνο που θα παραμείνει στο επάγγελμα. Η οπτική των γηγενών κατ' επάγγελμα ψαράδων για το μέλλον τους είναι πολύ διαφορετική από αυτούς που εισήλθαν καιροσκοπικά στο επάγγελμα για τους λόγους που προαναφέραμε. Οι διαφορετικές τεχνολογίες που χρησιμοποιήθηκαν και οι κανόνες που ορίστηκαν, ωφελούσαν συστηματικά τη μία υποομάδα σε βάρος της άλλης, αντί να έχουν ως στόχο την κοινή ωφέλεια του πληθυσμού.

Η εμπειρική έρευνα της Ostrom μας δείχνει πως υπάρχουν άτομα τα οποία παγιδεύονται στην «ορθολογική» συμπεριφορά τους και καταστρέφουν τους ιδίους πόρους τους ενώ ταυτόχρονα υπάρχουν άλλοι, όπως είδαμε, που ξεφεύγουν από αυτή τη παγίδα. Συνεπώς η λογική ερώτηση μετά την παραπάνω συλλογιστική είναι τι κάνει τα δύο διαφορετικά είδη ανθρώπων να διαφέρουν; Ποιοι παράγοντες επηρεάζουν τις συλλογικές προσπάθειες;

Η Ostrom σε σημαντικό βαθμό κατάφερε να αναπτύξει μια θεωρία με συνοχή και να συνδυάσει την υπάρχουσα βιβλιογραφία με την περιορισμένη ορθολογικά θεωρία συμπεριφοράς του ατόμου μέσα από σειρά εμπειρικών ερευνών σε αρκετές χώρες, αναπτύσσοντας ένα πλαίσιο με μεταβλητές που δυνητικά επηρεάζουν τις συλλογικές

προσπάθειες διαχείρισης κοινών πόρων (Ostrom, 1990. Ostrom, 2009. Ostrom, 2010. Poteete και Ostrom, 2004).

Πιο συγκεκριμένα, παρουσιάζει, μέσω των ως τώρα μελετών της, αρχικά τις μεταβλητές που δε σχετίζονται απαραίτητα με καταστάσεις που επαναλαμβάνονται. Δηλαδή καταστάσεις όπου οι εμπλεκόμενοι δεν αλληλοεπιδρούν σε συνεχόμενη βάση. Αυτές οι μεταβλητές είναι:

- Ο αριθμός των εμπλεκομένων
- Η ύπαρξη δημόσιων² ή κοινόχρηστων³ ωφελειών
- Η διαφοροποίηση των συμμετεχόντων
- Η επικοινωνία πρόσωπο με πρόσωπο

Στη συνέχεια καταγράφει τις μεταβλητές που έχουν άμεση σχέση με επαναλαμβανόμενες καταστάσεις:

- Οι πληροφορίες για παρελθούσες ενέργειες
- Ο δεσμός των εμπλεκομένων
- Η εθελοντική είσοδος/ έξοδος των εμπλεκομένων στο συνεταιρισμό

Όλες οι παραπάνω μεταβλητές ονομάζονται δομικές μεταβλητές (structural variables). Εν συνεχεία συνδυάζει τις παραπάνω μεταβλητές με τις, κατά την Ostrom, πρωτεύουσες σχέσεις (core relationships). Οι σχέσεις αυτές είναι η εμπιστοσύνη, η φήμη και η αμοιβαιότητα. Η συγγραφέας λοιπόν δημιουργεί ένα νοητικό πλαίσιο (conceptual framework) για να δείξει πως οι δομικές μεταβλητές επηρεάζουν τις πρωτεύουσες σχέσεις. Ένα βασικό συμπέρασμα της έρευνά της είναι ότι οι μεταβλητές συνδέονται σε πολλαπλά επίπεδα και επηρεάζουν από κοινού τις πρωτεύουσες σχέσεις, οι οποίες με τη σειρά τους επηρεάζουν τα επίπεδα συνεργασίας και τα δημιουργούμενα κοινά οφέλη.

² Ως δημόσιο αγαθό ορίζεται κάθε αγαθό το οποίο αν καταναλωθεί από κάποιο άτομο X_i σε μία ομάδα $X_1, \dots, X_i, \dots, X_n$ δεν θα αποκλεισθεί από την κατανάλωση των άλλων ατόμων που ανήκουν σε αυτή την ομάδα (Olson, 1965).

³ Ο όρος κοινόχρηστος πόρος αναφέρεται σε ένα φυσικό ή τεχνητό σύστημα πόρων, το οποίο είναι αρκετά μεγάλο ώστε να καταστήσει δαπανηρό (αλλά όχι αδύνατο), τον αποκλεισμό πιθανών δικαιούχων από τη λήψη ωφελειών από τη χρήση του (Ostrom, 1990).

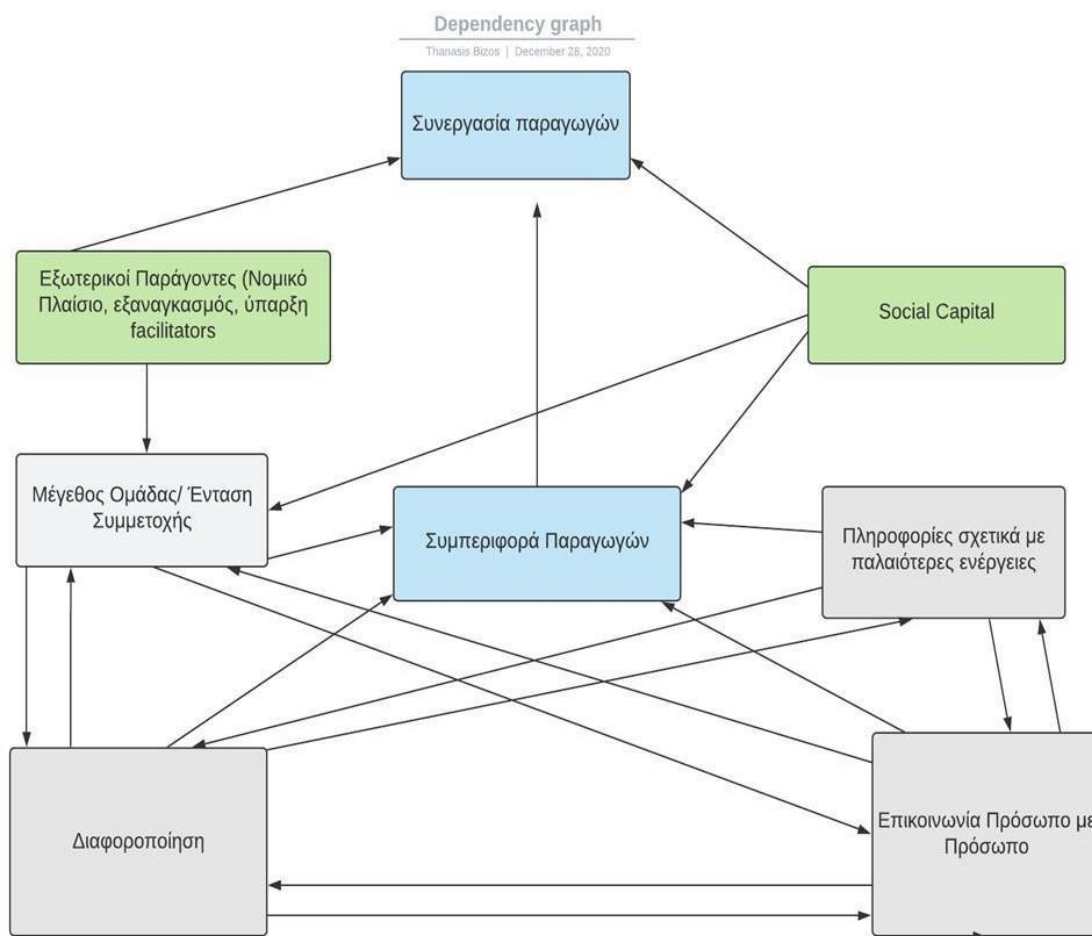
2.1.4. Επιλογή Μεταβλητών

Η ίδια η Ostrom υποστηρίζει πως είναι δύσκολο ως αδύνατο να εξεταστούν όλες αυτές οι μεταβλητές σε μια μοναδική εμπειρική έρευνα (Ostrom, 2010). Αντί να κοιτάμε όλες τις μεταβλητές, θα μπορούσαμε να εστιάσουμε σε μια πιο περιορισμένη αλυσίδα σχέσεων όπως συνέστησε και ο Agrawal (2002).

Έτσι, με βάση τις ανάγκες της δικής μας μελέτης και προκαταρκτική έρευνα πεδίου που πραγματοποιήθηκε στο Ν. Ρεθύμνου την περίοδο Φεβρουαρίου-Μαρτίου 2020, καταλήξαμε σε έναν πιο μικρό αριθμό μεταβλητών όπου είναι χρήσιμο να εξετάσουμε (Σχήμα 1). Οι εξεταζόμενες μεταβλητές παρουσιάζονται συνοπτικά παρακάτω και αναλύονται διεξοδικά σε επόμενη ενότητα :

- Ο αριθμός εμπλεκομένων- Ένταση συμμετοχής εμπλεκομένων
- Η διαφοροποίηση συμμετεχόντων
- Η επικοινωνία πρόσωπο με πρόσωπο.
- Οι πληροφορίες σχετικά με παρελθούσες ενέργειες.
- Η ύπαρξη εξωτερικών παραγόντων
- Το κοινωνικό κεφάλαιο της κοινότητας

Σχήμα 1. Παράγοντες που επηρεάζουν τη συνεργασία των παραγωγών καθώς και οι μεταξύ τους αλληλεπιδράσεις

Το παραπάνω διάγραμμα αποτυπώνει το γενικό θεωρητικό πλαίσιο της παρούσας μελέτης σχετικά με τους παράγοντες που επηρεάζουν τη συμπεριφορά των παραγωγών και την αλληλεπίδραση αυτών των παραγόντων. Οι υποθέσεις που ακολουθούν δεν εξετάζουν το σύνολο των αλληλεπιδράσεων αλλά ένα μεγάλο μέρος αυτών, λόγω της ιδιαιτερότητας του εγχειρήματος (απουσία πρωτογενούς σύγκρισης με άλλες κοινότητες κτλ.).

2.1.5. Ανάλυση Επιλεγμένων Μεταβλητών

2.1.5.1. Αριθμός εμπλεκόμενων- ένταση συμμετοχής

Στο πολύ σημαντικό έργο του, ο Olson υποστηρίζει πως όσο αυξάνεται ο αριθμός των συμμετεχόντων σε μια συλλογική προσπάθεια, τόσο η πιθανότητα παραγωγής ενός

δημόσιου αγαθού μειώνεται (Olson, 1965). Αυτό γίνεται αντιληπτό με δύο τρόπους. Καταρχάς με τη μορφή του προβλήματος των λαθρεπιβατών, καθώς κάθε μεμονωμένο μέλος θεωρεί πως είναι ευκολότερο για το ίδιο να μη συνεισφέρει όσο οι άλλοι και αυτό να μην παρατηρηθεί από τους υπολοίπους. Επίσης, όσο μεγαλύτερος ο αριθμός των συμμετεχόντων τόσο υψηλότερα τα κόστη συναλλαγής (Ostrom, 2010). Σύμφωνα με τον Coase (1937) τα κόστη συναλλαγής αποτελούνται από τα κόστη συντονισμού (coordination) και τα κόστη παρακίνησης (motivation). Τα κόστη συντονισμού αποτελούνται από τον καθορισμό των τιμών, τις συναντήσεις για την συναλλαγή, καθώς και τη γνωστοποίηση ύπαρξης και τοποθεσίας αγοραστών και πωλητών. Τα κόστη παρακίνησης αποτελούνται από την ασύμμετρη πληροφόρηση και την έλλειψη πληροφοριών καθώς και από την ατελή δέσμευση.

Ακόμη, η ένταση συμμετοχής, η οποία συνδέεται άμεσα με τον αριθμό μελών, είναι πολύ σημαντικός παράγοντας προς διερεύνηση, καθώς η χαμηλή συχνότητα συνενδέσεων είναι πιθανόν να μειώνει την ικανότητα των ομάδων να παρέχουν ποιοτικές υπηρεσίες στα μέλη τους. Επίσης, αυτή η μεταβλητή μπορεί να μεταφραστεί ως δέσμευση των μελών προς τη συλλογική προσπάθεια τους και μέσω αυτής να διαμορφώσουμε μια βαθύτερη γνώση του δείγματός μας.

Γενικότερα, τα επιτυχημένα συλλογικά σχήματα εμφανίζουν υψηλά επίπεδα συμμετοχής των μελών τους στις διάφορες συλλογικές δραστηριότητες (Shiferaw et al., 2008). Πολλές εμπειρικές ερευνητικές προσπάθειες αναδεικνύουν τη συγκεκριμένη μεταβλητή σε σημαντικό παράγοντα επιτυχίας μιας συλλογικής προσπάθειας (Gedara et al., 2012), (Fischer and Qaim, 2014).

Από την άλλη πλευρά, το μέγεθος των συλλογικών σχημάτων είναι μια κλασσική μεταβλητή, η οποία από μόνη της μπορεί να δώσει κάποιες απαντήσεις σχετικά με την πιθανότητα συνεργασίας των παραγωγών.

2.1.5.2. Διαφοροποίηση εμπλεκόμενων (Member Heterogeneity)

Η συγκεκριμένη μεταβλητή θεωρείται πάρα πολύ σημαντική, και έχει αναλυθεί σε πλήθος εργασιών από αρκετούς επιστήμονες (π.χ. Hansmann, 1996, Cook, 2018). Χαρακτηριστικά ο Hansmann (1996) αναφέρει πως όσο οι σοβαρές διαφοροποιήσεις αυξάνονται, τόσο το αποτέλεσμα μιας απόφασης της ομάδας θα επηρεάσει με διαφορετικό τρόπο τους εμπλεκόμενους.

Τα μέλη μιας ομάδας παραγωγών μπορεί να διαφέρουν ως προς διάφορες διαστάσεις, όπως, για παράδειγμα, το μέγεθος της εκμετάλλευσής τους, οι στάσεις και οι αντιλήψεις τους σχετικά με τον κίνδυνο, η φύση των συναλλαγών του κάθε μέλους με την ομάδα καθώς και των προϊόντων που παραδίδονται σε αυτήν. (Πιορουλος and Cook, 1999. Höhler and Kühl, 2017). Ο Cook (2018) προσθέτει στην εξίσωση και άλλες διαστάσεις, όπως, οι διάφορες στρατηγικές κάθε εκμετάλλευσης, η δυσανάλογη κατανομή κεφαλαίου στα μέλη, η ύπαρξη διαφορετικών υποομάδων συγκεκριμένων ενδιαφερόντων, και οι αλλαγές στη ζήτηση. Διακύμανση μπορούμε να παρατηρήσουμε και σε επίπεδο προσωπικών κεφαλαιουχικών στοιχείων (assets), ωφελειών που απολαμβάνει κάθε μέλος (payoffs), και ασύμμετρης πληροφόρησης (Ostrom, 2010).

Τα παραπάνω συμπεράσματα της διεθνούς βιβλιογραφίας καθιστούν το στοιχείο της διαφοροποίησης, μείζονος βαρύτητας και πολλές φορές αποτρεπτικό της συνεργασίας. Συνεπώς, είναι απαραίτητος ο έλεγχος του κατά πόσο οι παραπάνω διαστάσεις της, ή κάποιες από αυτές, διευκολύνουν την συνεργασία στο Ν. Ρεθύμνου.

2.1.5.3. Επικοινωνία πρόσωπο με πρόσωπο

Η επικοινωνία βοηθά μια ομάδα ανθρώπων να αναπτύξουν μεταξύ τους αλληλεγγύη, ενώ αυξάνει την πιθανότητα οι συμμετέχοντες να τηρήσουν τις όποιες υποσχέσεις που έχουν δώσει για συνεργασία (Kerr et al., 1994). Φαίνεται πως η επικοινωνία πρόσωπο με πρόσωπο έχει θετική σχέση με την εμπιστοσύνη, καθώς έχει παρατηρηθεί αύξηση των επιπέδων εμπιστοσύνης των ατόμων όταν τους έχουν δοθεί κατ' ιδίαν υποσχέσεις (Ostrom, 2009). Επίσης, με ενδιαφέρον παρατηρείται πως όταν η επικοινωνία μεταξύ των μελών πραγματοποιείται μέσω υπολογιστών τα επίπεδα συνεργασίας τους είναι εξαιρετικά χαμηλότερα από όταν η επικοινωνία συμβαίνει κατ' ιδίαν (Ostrom, 2000).

Στη βιβλιογραφία επισημαίνεται η σημασία της αποτελεσματικότητας της επικοινωνίας σε σχέση με τις ανάγκες των ατόμων και ουσιαστικά μέσω αυτής τα άτομα εκφράζουν την επιθυμία να παραιτηθούν από το άμεσο συμφέρον τους προς το όφελος της ομάδας. Με άλλα λόγια, η επικοινωνία χρησιμοποιείται σαν «ηθική πειθαρχία» καθώς κοιτώντας τα υπόλοιπα άτομα στα μάτια και συζητώντας «ηθικά»

ζητήματα έχει πολύ καλύτερα αποτελέσματα από τη γραπτή επικοινωνία (Frohlich and Orpenheimer, 1998).

2.1.5.4. Πληροφορίες σχετικά με παλαιότερες ενέργειες

Η πληροφορία που κατέχει κάποιος για άλλα άτομα έχει ιδιαίτερη σημασία στην επιλογή στρατηγικής του σε μια επαναλαμβανόμενη κατάσταση (Ostrom, 2009). Θα θελήσει να συνεργαστεί ή θα απέχει από την συλλογική προσπάθεια; Ειδικότερα σε μικρές κοινωνίες με κοινά βιώματα των μελών, παλαιότερες συμπεριφορές παίζουν καταλυτικό ρόλο στην επιλογή κάποιου να γίνει ενεργό μέλος μιας κοινής προσπάθειας.

Έτσι σε πολλές περιπτώσεις μικρών κοινωνιών ή ακόμα και οικογενειών, οι επαναλαμβανόμενες θετικές αλληλεπιδράσεις είναι ικανές να χτίσουν φήμη και εμπιστοσύνη μεταξύ των μελών (Seabright, 1993). Με αυτές τις συνθήκες, της εμπιστοσύνης και της φήμης, η συνεργασία τείνει να αυξάνεται με τον καιρό.

Αντίθετα, σε μεγάλες ομάδες είναι αρκετά δύσκολο συνδεθούν οι ενέργειες κάποιου μέλους με τη φήμη του λόγω των πολυάριθμων αλληλεπιδράσεων (Ostrom, 2009). Αυτό είναι προφανές πως θα διευκολύνει τους εμπλεκόμενους στην επιτυχή διοργάνωση μιας συλλογικής προσπάθειας.

2.1.5.5. Εξωτερικοί παράγοντες (Νομικό πλαίσιο, εξαναγκασμός, παρουσία facilitators)

Οι συλλογικές προσπάθειες και οι οργανώσεις παραγωγών επιδρούν θετικά στην απόκτηση πρόσβασης σε αγορές από τους παραγωγούς αλλά αυτές οι οργανώσεις σπανίως οργανώνονται επίσημα. Πολύ συχνά η εξωτερική βοήθεια είναι απαραίτητη.

Στις περισσότερες περιπτώσεις επιτυχημένων συλλογικών προσπαθειών εμπορίας αγροτικών προϊόντων, αποφασιστικό ρόλο έχουν παίξει οι βοηθητικοί εξωτερικοί οργανισμοί οι οποίοι παρέχουν πληροφορίες, βοήθεια σε τεχνικά θέματα, και «χτίζουν» την ικανότητα μιας ομάδας να λειτουργεί αποτελεσματικά (Markelova et al., 2009).

Η βοήθεια αυτή μπορεί να παρέχεται από το Κράτος, από ανεξάρτητα μέλη της κοινωνίας, από δωρητές ή και ακόμα από ιδιωτικές εταιρείες (Meinzen-Dick et al., 2009). Όμως, πολλοί ερευνητές συμφωνούν πως αυτού του τύπου η βοήθεια ταιριάζει

καλύτερα σε Μη Κερδοσκοπικές Οργανώσεις (ΜΚΟ) (π.χ. Thorp et al, 2005., Coulter et al., 1999). Θα ήταν σημαντικό να ελέγξουμε αν υπάρχουν τέτοιοι εξωτερικοί μηχανισμοί στη Κρήτη, και κατά πόσο οι άμεσα ενδιαφερόμενοι γνωρίζουν την ύπαρξη τους.

2.1.5.6. Κοινωνικό Κεφάλαιο

Το κοινωνικό κεφάλαιο ορίζεται ως η κοινή γνώση, εμπιστοσύνη και κουλτούρα τα οποία είναι ενσωματωμένα σε διάφορες σταθερές σχέσεις μεταξύ των μελών μια κοινωνίας (Valentinov, 2003). Ο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (OECD) αναφέρει μεταξύ άλλων πως τα κοινά δίκτυα επικοινωνίας, οι αξίες και οι αντιλήψεις διευκολύνουν την συνεργασία εντός ή μεταξύ ομάδων (Cote and Healy, 2001).

Από τη πλευρά της η Ostrom et al., (2007) αναγνωρίζει την ύπαρξη πολλών μορφών κοινωνικού κεφαλαίου, και κατά βάση συνδέει άμεσα την επιτυχία των συλλογικών δράσεων με τρεις από αυτές. Η αξιοπιστία, το κοινωνικό δίκτυο και οι κανόνες (επίσημοι ή ανεπίσημοι) μεταξύ των μελών της συλλογικής προσπάθειας ενισχύουν την ικανότητά τους να επιλύουν τα συλλογικά τους προβλήματα, με την απαραίτητη «βοήθεια» της εμπιστοσύνης. Με άλλα λόγια η συνήθης συνεισφορά του κοινωνικού κεφαλαίου στις επιτυχημένες συλλογικές ενέργειες, σχεδόν πάντα, πραγματοποιείται με την ενίσχυση της εμπιστοσύνης μεταξύ των «παικτών». Τα επίπεδα εμπιστοσύνης αυξάνονται όταν τα άτομα είναι αξιόπιστα, δικτυωμένα μεταξύ τους, αλληλοεπιδρώντας εντός θεσμών που επικροτούν την ειλικρινή συμπεριφορά (Ostrom et. al., 2007).

Ένα κύριο χαρακτηριστικό του κοινωνικού κεφαλαίου είναι πως επηρεάζει τα κόστη συναλλαγής των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων εντός μιας κοινωνίας (Valentinov, 2003). Αν αυτό συνδεθεί, για παράδειγμα με το μέγεθος των εμπλεκόμενων, το οποίο έχει αρνητική σχέση με τα κόστη συναλλαγής, μπορεί να λειτουργήσει ως «φάρμακο» για την τοπική επιχειρηματικότητα. Μπορούν δηλαδή οι κοινές αξίες των κτηνοτρόφων να μετριάσουν τα αρνητικά του μεγέθους.

Στην επιτόπια έρευνα μας παρατηρήσαμε τις κοινές συμπεριφορές και αξίες των παραγωγών καθώς και το βαθμό της μεταξύ τους εμπιστοσύνης που απολαμβάνουν τα μέλη. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της περιοχής αξίζουν την προσοχή μας ώστε

να κατανοήσουμε το ρόλο που διαδραματίζουν στη γέννηση και ανάπτυξη βιώσιμων συλλογικών επιχειρηματικών προσπαθειών.

2.2. Θεωρία U (Theory U)

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει η συγκεκριμένη μελέτη στηρίζεται σε πολύ μεγάλο βαθμό στη θεωρία της Ostrom (1990), η οποία αποτελεί και το εννοιολογικό πλαίσιο της. Εκτός όμως της μελέτης των θεωριών συλλογικών δράσεων, σημαντικό κομμάτι της ερευνητικής εργασίας διαδραματίζει και η Θεωρία U.

Η Θεωρία U είναι ένα σύνολο θεωρητικών προσεγγίσεων, μεθόδων και εργαλείων. Εστιάζει στο πως άτομα, ομάδες, και οργανισμοί μπορούν να εντοπίσουν και στη συνέχεια να πραγματοποιήσουν την ανώτατη μελλοντική τους προοπτική (Scharmer, 2018). Για να συμβεί αυτό υπάρχουν στάδια της διαδικασίας που βοηθούν και διευκολύνουν τον ενδιαφερόμενο, ώστε να αλλάξει τη νοοτροπία του και να εισχωρήσει σε συστήματα που μέχρι πρότινος τα έβλεπε απ' έξω ως τρίτος. Όταν αυτή η αλλαγή στο τρόπο σκέψης συμβεί σε μεμονωμένα άτομα καλείται ενσυνειδητότητα ενώ όταν συμβεί σε μία ομάδα ανθρώπων καλείται δημιουργικός διάλογος. Ενσυνειδητότητα είναι η ικανότητα να παρίσταται κάποιος σε τρέχοντα συμβάντα δίνοντας προσοχή στη προσοχή του. Στην ίδια πάντα βάση, διάλογος είναι η ικανότητα ενός συστήματος να δει τον ίδιο του τον εαυτό, τα μοτίβα του και τις αξίες του.

Εικόνα 1. Βλέποντας το σύστημα εκεί έξω και κάμπτοντας τη δέσμη της παρατήρησης για να δεις το σύστημα και τον εαυτό σου

Βλέποντας το σύστημα εκεί έξω

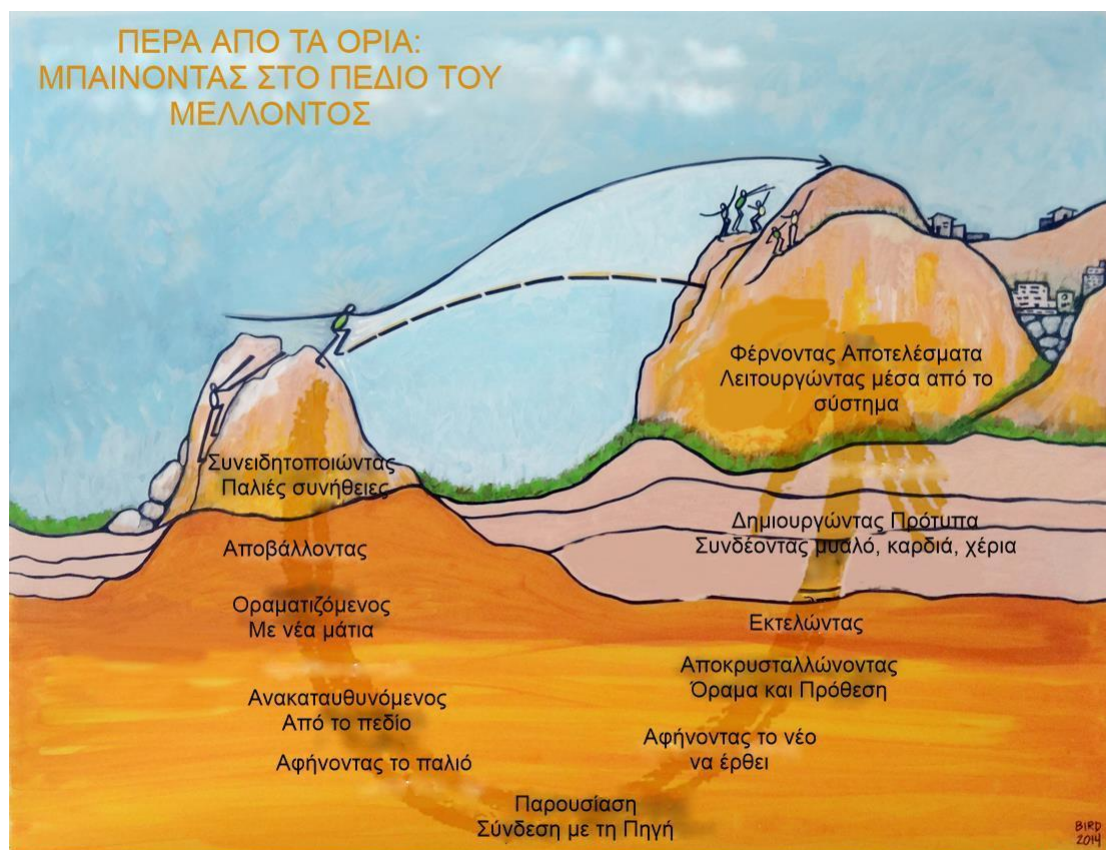
Κάμπτοντας την δέσμη της παρατήρησης για να δεις το σύστημα και τον εαυτό σου

(Πηγή: Essentials of theory U figures, (n.d.))

2.2.1. Μεθοδολογία της Θεωρίας U

Η διεργασία της Θεωρίας ακολουθεί, όπως προδίδει και το όνομά της, το σχήμα του αγγλικού γράμματος U απεικονίζοντας στο αριστερό του κομμάτι παλαιότερες συμπεριφορικές ακολουθίες και τη προσπάθειά μας να τις αφήσουμε πίσω μας, ενώ στο δεξί κομμάτι τις νέες προοπτικές που ανοίγονται μπροστά μας. Ο συμμετέχων στο ταξίδι του U οφείλει να έχει τρία βασικά χαρακτηριστικά: α) ανοικτό μυαλό β) ανοικτή καρδιά και γ) ανοικτή θέληση. Η διαδικασία χωρίζεται σε επτά κύρια βήματα ώστε μέσα από αυτά ο συμμετέχων να οραματιστεί έναν νέο κόσμο και στη συνέχεια να προσπαθήσει να τον κάνει πραγματικότητα.

Εικόνα 2. Τα επτά βήματα της Θεωρίας U

Πηγή: (Borges, 2020)

Τα βασικά στάδια της μεθοδολογίας της Θεωρίας U αναλύονται παρακάτω:

1. Συνειδητοποιώντας (Downloading): Στην αρχή της διαδικασίας ο συμμετέχων συνειδητοποιεί την ανάγκη να περάσει πέρα από την υπάρχουσα κατάσταση της απλής λήψης των συμπεριφορικών μοτίβων και ακολουθιών του. Δηλαδή να λειτουργεί όχι μόνο με βάση τις παλιές του νοητικές συνήθειες και εμπειρίες αλλά να αφήσει το περιθώριο σε νέα δεδομένα να εισχωρήσουν εντός του.
2. Οραματιζόμενοι (Seeing): Η στιγμή που αποβάλλεται ο παλιός κριτικός εαυτός του και ξυπνάει με φρέσκια ματιά στα γεγονότα. Αντιλαμβάνεται το νέο και βλέπει τον κόσμο ως παρατηρητής.
3. Διαισθανόμενοι (Sensing): Ανακατευθύνεται η προσοχή του από τα αντικείμενα στην πηγή ενώ παράλληλα η αντίληψή του διευρύνεται. Το όριο μεταξύ παρατηρητή και παρατηρούμενων αντικειμένων αυξάνεται.

4. Παρουσίαση (Presencing): Το χρονικό διάστημα όπου ο συμμετέχων αποβάλλει τις παλιές ιδέες του και συνδέεται με τις μελλοντικές του ικανότητες. Το όριο μεταξύ παρατηρητή και παρατηρούμενου καταρρέει ώστε να αναδυθεί το μέλλον.

5. Αποκρυσταλλώνοντας (Crystallizing): Το όραμα και οι προθέσεις του παγιώνονται και η σχέση μεταξύ παρατηρητή και παρατηρούμενου αρχίζει να αναστρέφεται.

6. Δημιουργώντας Πρωτότυπα (Prototyping): Το σημείο που εκτελούνται τα πρωτότυπα σχέδια και το μέλλον εξερευνάται με βιωματικό τρόπο. Η σχέση μεταξύ παρατηρητή και παρατηρούμενου συνεχίζει να αναστρέφεται. Η εκτέλεση προέρχεται από το διάλογο με το σύμπαν.

7. Φέρνοντας Αποτελέσματα (Performing): Καθώς ενσωματώνεται το νέο με την εξέλιξη των εφαρμογών, η σχέση μεταξύ παρατηρούμενου και παρατηρητή ολοκληρώνει την αναστροφή της. Η ενσωμάτωση της νέας ιδέας προέρχεται από ένα μεγαλύτερο οικοσύστημα και όχι από το «εγώ» των μερών του συστήματος (Scharmer, 2018).

Το κεντρικό σημείο της θεωρίας βρίσκεται στα ανοικτό μυαλό, στην ανοικτή καρδιά και την ανοικτή θέληση των συμμετεχόντων. Στην ικανότητα τους δηλαδή να αποβάλλουν τις παλιές συμπεριφορές, να κοιτούν μια κατάσταση μέσα από τα μάτια κάποιου άλλου, και τέλος να αφήνουν το παλιό πίσω τους και χωρίς φόβο να καλωσορίζουν το νέο αναδυόμενο μέλλον.

Εικόνα 3. Ανοικτό μυαλό, καρδιά και θέληση

Πηγή: (Pirhonen, 2017)

Ένα βασικό εργαλείο που βοηθάει τους «ταξιδιώτες» της Θεωρίας U να αναπτύξουν τα παραπάνω χαρακτηριστικά και τελικά να οραματιστούν ένα καλύτερο μέλλον είναι το εργαλείο της Ακοής. Αν τα επίπεδα ποιοτικής ακοής του ανθρώπου δεν είναι υψηλά, φαντάζει σχεδόν ακατόρθωτο κάποιος να αναπτύξει υψηλού επιπέδου ικανότητες σε οποιονδήποτε τομέα. Η αλλαγή του τρόπου ακοής, ο τρόπος με τον οποίο αφοσιώνεται σε μία συζήτηση, θεωρείται από πολλούς μία πολύ μικρή αλλαγή. Στην πραγματικότητα όμως αυτή η αλλαγή θα σημάνει την αλλαγή στον τρόπο με τον οποίο βιώνει κάποιος τις σχέσεις του αλλά και ολόκληρο τον κόσμο (του) (Scharmer, 2018).

Οι τέσσερις βασικοί τύποι του εργαλείου αντικατοπτρίζουν στην ουσία τις βασικές αρχές της θεωρίας, το ανοικτό μυαλό, καρδιά και θέληση.

Οι τέσσερις τύποι της Ακοής:

- Λήψη: Η ακοή σε αυτό το επίπεδο περιορίζεται στο να επιβεβαιώνει αυτά που ήδη ξέρει.
- Αληθινή Ακρόαση: Δεχόμενοι νέες πληροφορίες παρατηρούμε πως δεν τείνουμε προς την προηγούμενη συμπεριφορά μας, δηλαδή της επιβεβαίωσης αυτών που ήδη

ξέρουμε. Η αλλαγή στον τρόπο ακρόασης προϋποθέτει ανοιχτό μυαλό, την ικανότητά μας δηλαδή να αποβάλλουμε παλαιότερες συνήθειες.

- Ενσυναισθητική Ακρόαση: Βιώνουμε την κατάσταση με τα μάτια των άλλων μερών του συστήματος. Για να γίνει αυτό πρέπει η καρδιά μας να είναι ανοικτή και μαζί με τα συναισθήματα μας να «μπούμε στα παπούτσια του άλλου.»
- Παραγωγική Ακρόαση: Ακούμε με στόχο την ανώτατη μελλοντική προοπτική μας ώστε να γεννηθεί μέσω της ακοής κάτι νέο (Scharmer, 2018).

Επιλέγοντας την παραπάνω μεθοδολογία καθώς και τα εργαλεία που αυτή μας παρέχει, θα προσπαθήσουμε να δώσουμε μια νέα διάσταση στην ως τώρα προσέγγιση των ερευνητών στα θέματα της αγροτικής παραγωγής. Η εν λόγω Θεωρία είναι η πρώτη φορά που δοκιμάζεται στην Ελλάδα και κρίνοντας από τα αποτελέσματα των εφαρμογών της κρίνουμε πως η χρησιμοποίησή μας βοήθησε αρκετά ώστε να απαντήσουμε τα ερευνητικά μας ερωτήματα.

Κεφάλαιο 3

Ο Κλάδος της Κτηνοτροφίας

3.1. Εισαγωγικά Στοιχεία Κτηνοτροφίας

Η κτηνοτροφία ξεκίνησε γύρω στο 10.000- 9.000 π.Χ. στην Μέση Ανατολή και στην Βόρεια Αφρική ενώ περίπου τρεις χιλιάδες χρόνια αργότερα (7.000- 6.000 π.Χ.) διαδόθηκε στην περιοχή της Μεσοποταμίας, την κοιλάδα του Νείλου, την Κύπρο, τα νησιά του Αιγαίου και την Ελληνική χερσόνησο. Η οικονομία των πρώιμων γεωργών στην ανατολική Μεσόγειο ήταν κατά βάση γεωργοκτηνοτροφική, όμως συμπληρωνόταν με τη συλλογή, την αλιεία, καθώς και το κυνήγι άγριων ζώων, ελαφιών, και αγριογούρουνων. Τα εργαλεία που έχουν βρεθεί στους νεολιθικούς οικισμούς της Ελλάδας, των Κυκλάδων, της Κρήτης και της Κύπρου μαρτυρούν τις ασχολίες των κατοίκων. Τα πρώτα ζώα που χρησιμοποιήθηκαν για κτηνοτροφικούς σκοπούς εισήχθησαν στον ελληνικό χώρο από τις κοντινές ασιατικές ακτές (Ματάλα, 2015).

Η χώρα μας, όπως μαρτυρά και η παραπάνω παράγραφος διαθέτει μακρά παράδοση και διαδρομή στην κτηνοτροφία, και ειδικότερα στην αιγοπροβατοτροφία (Pavlouidi et. al., 2013), η οποία ουσιαστικά στηρίχθηκε στους άφθονους φυσικούς πόρους της περιοχής και αναπτύχθηκε λόγω των ιδιαίτερων εδαφολογικών και κλιματολογικών συνθηκών της πατρίδας μας (ΥΠΑΑΤ, 2011). Η κτηνοτροφία και οι υποκατηγορίες της συμβάλλουν σε μεγάλο βαθμό στη διατήρηση τόσο του εισοδήματος των κατοίκων ορεινών και ημιορεινών περιοχών, όσο και του κοινωνικού ιστού τους γενικότερα.

Κατά κύριο λόγο στην ελληνική επικράτεια τα παραγωγικά ζώα συνδέονται με τον γαλακτοπαραγωγικό κλάδο, καθώς είναι το κύριο προϊόν που συνδυαστικά τα παράγωγά του και το κρέας ενδιαφέρει τους εκτροφείς. Σημαντικές περιοχές με παράδοση στον κλάδο είναι η Κρήτη, η Δυτική Ελλάδα, η Ήπειρος και η Θεσσαλία.

Στα παραγωγικά ζώα συμπεριλαμβάνονται τα βοοειδή, τα αιγοπρόβατα, οι χοίροι, τα πουλικά, τα ιπποειδή, τα γουνοφόρα και τις μέλισσες. Η κτηνοτροφία είναι ο δεύτερος βασικός κλάδος της γεωργικής παραγωγής μετά τη γεωργία και είναι ιδιαίτερος σημαντική στον ελλαδικό χώρο.

Η κτηνοτροφία συνδέεται άμεσα με τη γεωργία, καθώς οι ζωοτροφές στο μεγαλύτερο ποσοστό τους προέρχονται από την καλλιέργεια και την εκμετάλλευση της γης.

Ακόμα, η κτηνοτροφία αξιοποιεί όσα προϊόντα της γεωργίας δεν καταναλώνονται από τον άνθρωπο όπως είναι τα πίτουρα, τα άχυρα και πολλά άλλα, ενώ εκείνη με τη σειρά της προσφέρει στη γεωργία, την κοπριά για το έδαφος που αποτελεί σπουδαίο φυσικό λίπασμα, απαραίτητο για την αναζωογόνηση και τη διατήρηση της γονιμότητας του εδάφους. Πρόκειται λοιπόν για μια σχέση αλληλένδετη και άρρηκτα δεμένη, με βασικό χαρακτηριστικό της την αλληλεπίδραση (Ζαρμπούτης, 1993).

Η εκτροφή ζώων έχει ως κύριο σκοπό να αποφέρει στον κτηνοτρόφο ένα εισόδημα αλλά πέρα από την εξασφάλιση του χρηματικού κέρδους, σημαντική είναι και η παραγωγή μεγάλης διατροφικής αξίας προϊόντων όπως το κρέας, το γάλα, τα αυγά κ.α. Επιπλέον, η ζωική παραγωγή προμηθεύει με πρώτες ύλες μια σειρά βιομηχανιών και έτσι παρέχεται εργασία σε χιλιάδες άτομα. Τέλος, θα πρέπει να τονιστεί και η σημασία του κλάδου στη συγκράτηση των πληθυσμών σε ορεινές και απομονωμένες περιοχές χωρίς άλλες παραγωγικές δραστηριότητες που υπό άλλες συνθήκες θα είχαν ερημώσει (Ζαρμπούτης, 1993). Οι στόχοι της ζωικής παραγωγής είναι η κάλυψη των αναγκών κατανάλωσης ζωοκομικών προϊόντων και βελτίωση της διατροφής του πληθυσμού. Τα ζωοκομικά προϊόντα (κρέας, γάλα, αυγά) χαρακτηρίζονται από ψηλό ποσοστό πρωτεϊνών, μεγάλη περιεκτικότητα σε βιταμίνες, ιχνοστοιχεία και άλλους παράγοντες για αυτό θεωρούνται τροφές υψηλής θρεπτικής και βιολογικής αξίας. Δικαιολογημένα λοιπόν, η κτηνοτροφία και τα προϊόντα της θεωρούνται από τους βασικότερους παράγοντες υγείας και αποδοτικότητας ενός λαού.

3.2. Η Κτηνοτροφία στην Κρήτη

Η συγκεκριμένη ανάλυση εστιάζει στο τομέα των αιγοπροβάτων και των προϊόντων τους καθώς η περιοχή ερευνητικού ενδιαφέροντος μας είναι η Κρήτη και πιο συγκεκριμένα ο Ν. Ρεθύμνου, μέρη άρρηκτα συνδεδεμένα με την εκτροφή αιγοπροβάτων.

Η αιγοπροβατοτροφία αποτελούσε και αποτελεί από αρχαιοτάτων χρόνων μια σημαντική δραστηριότητα του αγροτικού πληθυσμού της Κρήτης και ήταν στενά συνδεδεμένη με τις παραδόσεις του. Η ικανότητα των αιγοπροβάτων να αξιοποιούν τη φτωχή φυσική βλάστηση, σε συνδυασμό με τη φυσική επιλογή που οδήγησε στη

δημιουργία λιτοδίαιτων και ανθεκτικών πληθυσμών προσέφερε και προσφέρει εισοδηματική στήριξη σε μεγάλο μέρος του αγροτικού πληθυσμού (Βολάνης et al. 1999).

Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της Κρήτης, όπως οι εδαφοκλιματικές συνθήκες, η πλούσια χλωρίδα, οι οικογενειακής μορφής γεωργοκτηνοτροφικές εκμεταλλεύσεις, η διατήρηση των παραδόσεων, αλλά και των παραδοσιακών τεχνικών, θα μπορούσαν να είχαν οδηγήσει στην ανάπτυξη μιας υγιούς αιγοπροβατοτροφίας, κάτι που, όμως, δε συνέβη στον απαραίτητο βαθμό (Κιτσοπανίδης et al. 1990, Zioganas, et al. 1997, Βολάνης et. al. 1999, Στεφανάκης 2002).

Οι Βολάνης et al. (1999) και Στεφανάκης (2002) παρουσιάζουν τις βασικές μορφές εκμεταλλεύσεων που συναντάμε στο νησί της Κρήτης, με βάση τον τρόπο διαχείρισής τους. Αρχικά, το πρώτο είδος εκμετάλλευσης είναι η οικόσιτη ή ημιοικόσιτη, η οποία χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη μικρού αριθμού ζώων και σταβλικές εγκαταστάσεις. Η διατροφή των ζώων στηρίζεται κατά βάση στη βόσκηση ιδιωτικών ή ενοικιασμένων βοσκοτόπων, και στην χορήγηση συμπληρωματικής ποσότητας ζωοτροφών. Επόμενη κατηγορία είναι η ημισταβλισμένη στην οποία παρατηρούμε μόνιμες σταβλικές εγκαταστάσεις και την διατροφή των ζώων να στηρίζεται κυρίως στη βοσκή ιδιωτικών βοσκοτόπων σε συνδυασμό με ζωοτροφές και σε λιγότερο βαθμό στη βοσκή δημόσιων βοσκότοπων. Συνεχίζοντας, η ποιμνιακή στατική αξιοποιεί μεγάλες εκτάσεις βοσκοτόπων και γαιών με κτηνοτροφικά φυτά. Η διατροφή των ζώων της συγκεκριμένης κατηγορίας στηρίζεται στη βόσκηση κατά το μεγαλύτερο διάστημα του έτους και στη χορήγηση ζωοτροφών κατά τους χειμερινούς μήνες και τις κρίσιμες περιόδους. Τέλος, η ποιμνιακή μετακινούμενη μορφή, η εξέλιξη της παραδοσιακής νομαδικής κτηνοτροφίας, έχει ως κύριο χαρακτηριστικό την μετακίνηση του ποιμνίου σε πεδινές περιοχές και ορεινούς βοσκότοπους κατά τους θερινούς μήνες. Η χορήγηση ζωοτροφών κατά τις κρίσιμες περιόδους του έτους παρατηρείται και σε αυτή τη μορφή.

Επίσης μπορούμε να κατηγοριοποιήσουμε τις αιγοπροβατοτροφικές εκμεταλλεύσεις ανάλογα με τις επενδύσεις που έχουν γίνει. Καταρχάς συναντάμε τις εκτατικές εκμεταλλεύσεις όπου τα επενδυμένα κεφάλαια είναι σχετικά λίγα, και τις ημιεντατικές και εντατικές ανάλογα με το ύψος των επενδυμένων χρημάτων (Στεφανάκης, 2006).

3.3. Η Συνεργασία των Κτηνοτρόφων στην Κρήτη

Οι δεδομένες δυσκολίες που αντιμετώπιζαν, και αντιμετωπίζουν ακόμη, οι κτηνοτρόφοι της Κρήτης, λόγω της φύσης του επαγγέλματος και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της αιγοπροβατοτροφίας στο νησί, τους ώθησαν στη δημιουργία ομάδων που εργαζόντουσαν μαζί με στόχο να ξεπεράσουν τις όποιες δυσκολίες.

Ηχηρό παράδειγμα συνεργασίας στη Κρήτη είναι το μιτάτο. Το μιτάτο ουσιαστικά αναφέρεται στο οικοδόμημα- κατάλυμά του βοσκού στα ορεινά βοσκοτόπια, το οποίο χρησιμοποιούνταν κυρίως ως τυροκομείο. Τα μιτάτα τα χρησιμοποιούσαν ομάδες βοσκών (ποιμενικός συνεταιρισμός) για την διαμονή των τυροκόμων, τις διεργασίες τυροκόμησης και την φύλαξη των σκευών και των προϊόντων που ήταν απαραίτητα για τη διαδικασία.

Σε κάθε μιτάτο υπήρχε ο τυροκόμος, ο οποίος λογιζότανε ως ο αρχηγός του κτίσματος και ο έχων τον πρώτο λόγο για τις εργασίες που έπρεπε να γίνουν. Το προσωπικό του μιτάτου, περίπου 5-6 άτομα, εκτελούν διάφορες εργασίες σχετικές με την βοσκή και την εκμετάλλευση των ζώων των «μετόχων». Μετά την παρασκευή του τυριού, και το πέρας του διαστήματος ωρίμανσης του, κατά τον μήνα Αύγουστο μοιράζεται το τυρί. Κάθε κτηνοτρόφος ανάλογα με τον αριθμό αιγοπροβάτων που διαθέτει στο μιτάτο παίρνει και τους ανάλογους κλήρους, οι οποίοι αντιπροσωπεύουν τα μερίδια του συνόλου του τυριού. Τέλος, ο τυροκόμος αποζημιώνεται για την περίοδο εργασίας του, με το εισόδημα που αντιστοιχεί σε τυρί 30-35 αιγοπροβάτων και με τα απομεινάρια του τυριού κατά τη διαδικασία μορφοποίησης του (Μαυρακάκης, 1948).

Εκτός από το μιτάτο, οι κτηνοτρόφοι είχαν αναπτύξει και διαφόρους τύπους συνεταιρισμών αιγοπροβάτων ή αλλιώς κοινιάτα αιγοπροβάτων για να συνεργάζονται, να μοιράζονται τα κόστη και να επωφελούνται αναλογικά. Οι συνεταιρισμοί αυτοί διακρίνονταν, σε γενικές γραμμές, σε πέντε είδη:

- Αποχοσιάρικο κοινιάτο: Συνεργασία μεταξύ κτηνοτρόφου που έχει στην κατοχή του ζώα και κάποιου που δεν έχει, με την υποχρέωση του δευτέρου να τα βόσκει για τα 4-5 χρόνια περίπου. Αντί για κεφάλαιο καταβάλλει την εργασία του. Τα οφέλη μοιράζονται στη μέση, όπως και τα έξοδα για τους θερινούς βοσκότοπους, τα χειμαδιά, τις αγροζημιές και τις σχετικές φορολογίες.

- Ξεχαρτζιστό κοινιάτο: Ποιμενικός συνεταιρισμός όπου ένας κτηνοτρόφος δίνει τα ζώα του σε κάποιον άλλο κτηνοτρόφο για να του τα βοσκήσει. Ο κτηνοτρόφος που παίρνει τα αιγοπρόβατα για βόσκηση πλήρωνε κάποιο χρηματικό ποσό στον ιδιοκτήτη. Με το εισόδημα από τα ζώα πληρώνεται το χρέος και στην συνέχεια μοιράζονται τα έσοδα ανάμεσα στους συνέταιρους.
- Κυρίως κοινιάτο ή Συμμισιακό: Δύο ή περισσότεροι κτηνοτρόφοι διαθέτουν τις αίγες και τα πρόβατά τους και τα βοσκούν μαζί. Τόσο τα έξοδα όσο και τα έσοδά τους μοιράζονται ισόποσα.
- Κεφαλιοπύρωτα: Σε αυτόν τον συνεταιρισμό είναι υποχρεωμένος ο βοσκός που παίρνει τα ζώα από άλλο ιδιοκτήτη, να τα βόσκει ορισμένο χρόνο με συγκεκριμένη αμοιβή και να τα αποδώσει πίσω στον ίδιο αριθμό και στην ίδια ηλικία. Συναντιόταν αρκετά στην επαρχία Αποκορώνου του νομού Χανίων.
- Μαξουλοσιμμισιακό: Συνεταιρισμός της περιοχής του Μυλοποτάμου Ρεθύμνου, όπου όλα τα έξοδα των ζώων εξυπηρετούνται από το εισόδημα που «φέρνουν» και το υπόλοιπο εισόδημα μοιράζεται στους συνεταίρους (Μαυρακάκης, 1948).

Κάτω από τις τρέχουσες συνθήκες, αφήνοντας πίσω τα είδη συνεργασίας προηγούμενων γενεών, οι παραγωγοί στο Ν. Ρεθύμνης συνεργάζονται τυπικά σε δύο συνεταιρισμούς. Ο Αγροτικός Συνεταιρισμός Ρεθύμνου- Ένωση ΑΣΡ και ο Αγροτικός Συνεταιρισμός Μυλοποτάμου είναι οι δύο οργανώσεις στις οποίες οι κτηνοτρόφοι μπορούν να ανατρέξουν και να αναζητήσουν την τυπική συνεργασία.

Η Ένωση ιδρύθηκε το 1937 και οι βασικές δραστηριότητες της είναι η συγκέντρωση και η επεξεργασία αιγοπρόβειου γάλακτος και η συγκέντρωση και τυποποίηση ελαιόλαδου. Ο συνεταιρισμός κατέχει το πλειοψηφικό πακέτο της συνεταιριστικής ανώνυμης εταιρείας, Αγροτική Συνεταιριστική Εταιρεία Ανάπτυξης Ρεθύμνης Α.Ε. που λειτουργεί εργοστάσιο ζωοτροφών και πυρηνελαιουργείο.

Ο Αγροτικός Συνεταιρισμός Μυλοποτάμου ιδρύθηκε το 1977. Οι βασικές δραστηριότητες του είναι η εμπορία εφοδίων και ζωοτροφών, η συγκέντρωση και επεξεργασία αιγοπρόβειου γάλακτος, συμβουλευτικές υπηρεσίες σε θέματα επιδοτήσεων, και ασφάλειες. Εκτός από τα παραπάνω ο συνεταιρισμός λειτουργεί ιδιόκτητο Σούπερ Μάρκετ στο Πέραμα Μυλοποτάμου.

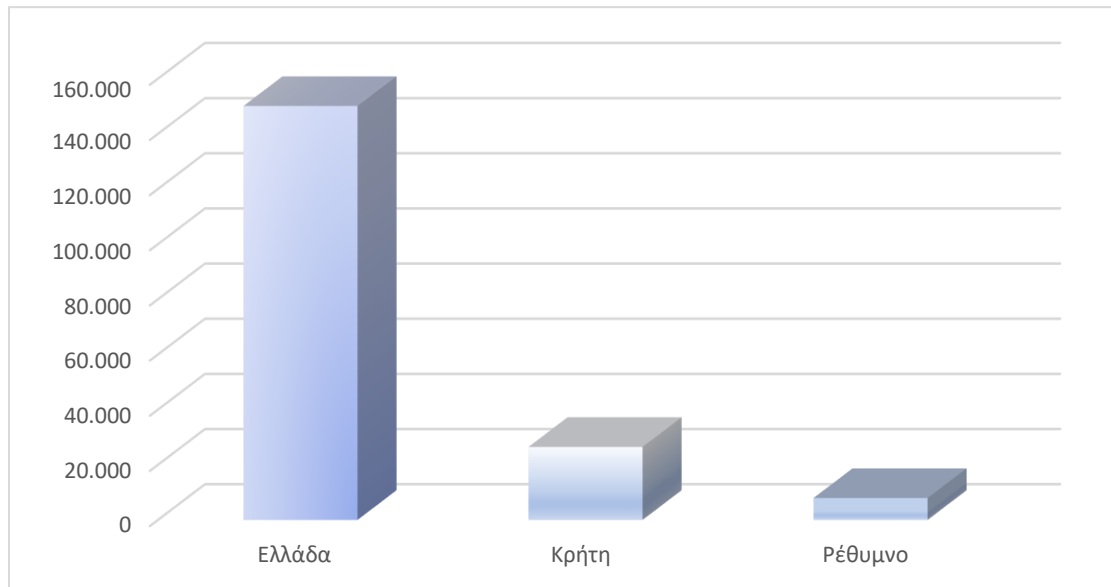
Εκτός από τους δύο αυτούς ενεργούς συνεταιρισμούς σημαντική παρουσία στην παραγωγή και επεξεργασία γαλακτοκομικών προϊόντων είχε μέχρι προ ολίγων ετών και ο Αγροτικός Συνεταιρισμός Ανωγείων. Το τέλος της λειτουργίας του άφησε ένα μεγάλο κενό στη μεταποίηση γάλακτος, καθώς διατηρούσε ετήσια παραγωγική δυνατότητα περί τους 6000 τόνους.

3.4. Ο κλάδος της κτηνοτροφίας με αριθμούς

Στόχος μας σε αυτή την ενότητα είναι να αναφέρουμε βασικά μεγέθη, όπως ο αριθμός εκμεταλλεύσεων, ο όγκος παραγωγής και οι τιμές γάλακτος για να κατανοήσουμε καλύτερα την πολυεπίπεδη σημασία του κλάδου.

Στη χώρα μας, ο συνολικός αριθμός εκμεταλλεύσεων με αιγοπρόβατα ανέρχεται σε 150.079, με το 18% αυτών (26.450) να βρίσκονται στην Κρήτη. Οι εκμεταλλεύσεις του Ν. Ρεθύμνου ανέρχονται σε 7.931, καθιστώντας τον έναν έντονα κτηνοτροφικό νομό με έμφαση στην αιγοπροβατοτροφία. Η μόνη άλλη ελληνική περιφέρεια, η οποία διαθέτει μεγαλύτερο αριθμό εκμεταλλεύσεων είναι αυτή της Δυτικής Ελλάδας (ΕΛΣΤΑΤ, 2016).

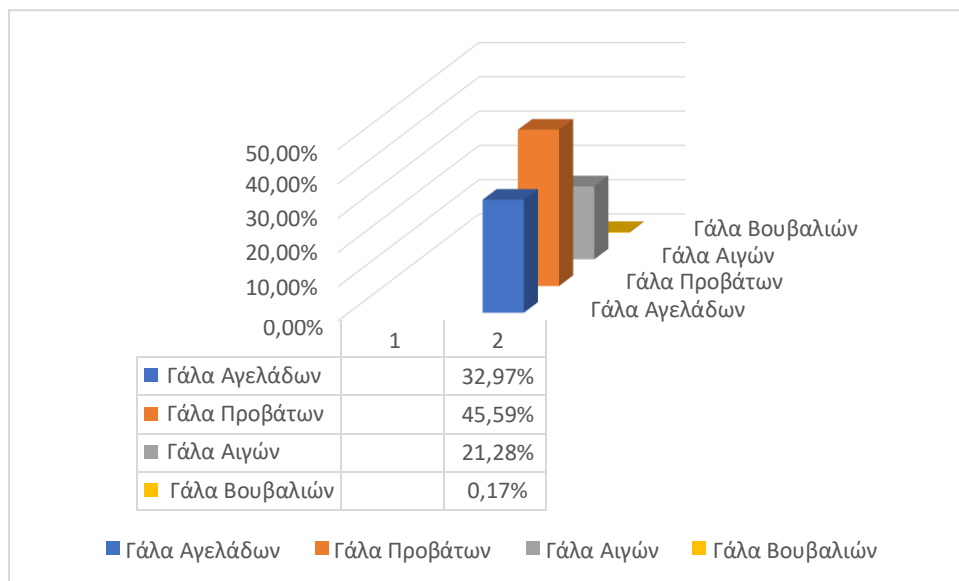
Γράφημα 1. Εκμεταλλεύσεις αιγοπροβάτων στην Ελλάδα, στη Κρήτη και το Ν. Ρεθύμνου

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2016)

Ο συνολικός όγκος παραγωγής γάλακτος σε επίπεδο χώρας εν έτη 2018 (ΕΛΣΤΑΤ, 2018) φτάνει τους 1.916.492 τόνους με το γάλα προερχόμενο από πρόβατα και αίγες να κατέχουν τη μερίδα του λέοντος με 873.677 και 407.741 τόνους αντίστοιχα. Αν δούμε τους αριθμούς στη Περιφέρεια Κρήτης θα καταλάβουμε τη σύνδεση της περιοχής με την αιγοπροβατοτροφία και το μέγεθος της σημαντικότητας του κλάδου για τους επαγγελματίες και τους κατοίκους του νησιού.

Γράφημα 2. Παραγωγή Γάλακτος στο σύνολο της χώρας

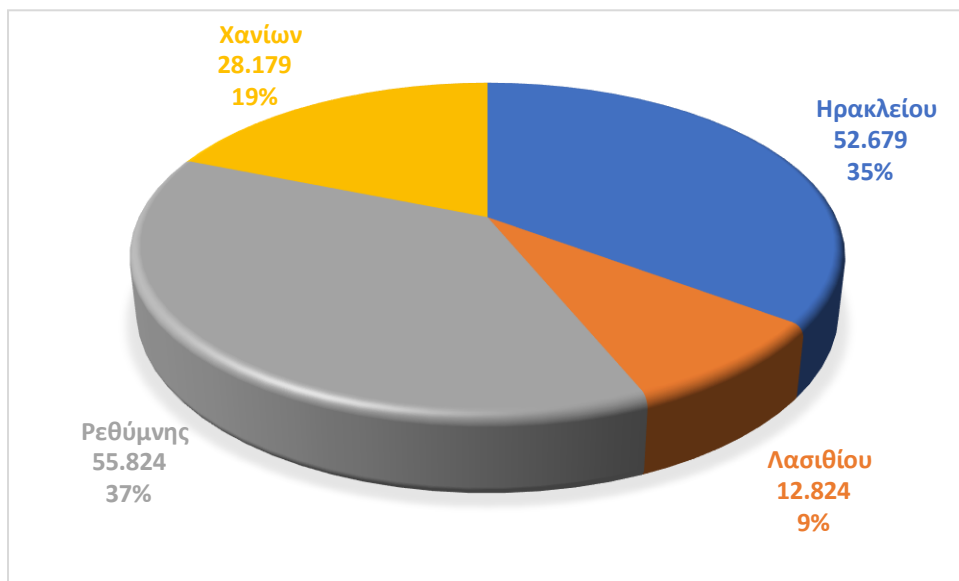

(Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, 2018)

Η συνολική παραγωγή γάλακτος στο νησί αγγίζει τους 150.093 τόνους και το γάλα που δεν προέρχεται από αίγες και πρόβατα αντιπροσωπεύει το 0,39% του συνόλου (587 τόνοι αγελαδινού γάλακτος).

Η παραγωγή αιγοπρόβειου γάλακτος είναι πολύ σημαντική και για τους τέσσερις νομούς της περιφέρειας Κρήτης, με τους Ν. Ρεθύμνου και Ηρακλείου, όμως, να κατέχουν το μεγαλύτερο ποσοστό παραγωγής (Γράφημα 3). Ακολουθεί το γράφημα με τις αναλυτικές τιμές.

Γράφημα 3. Παραγωγή Αιγοπρόβειου Γάλακτος σε τόνους Περιφέρειας Κρήτης ανά Νομό (Έτος 2018)

(Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, 2018)

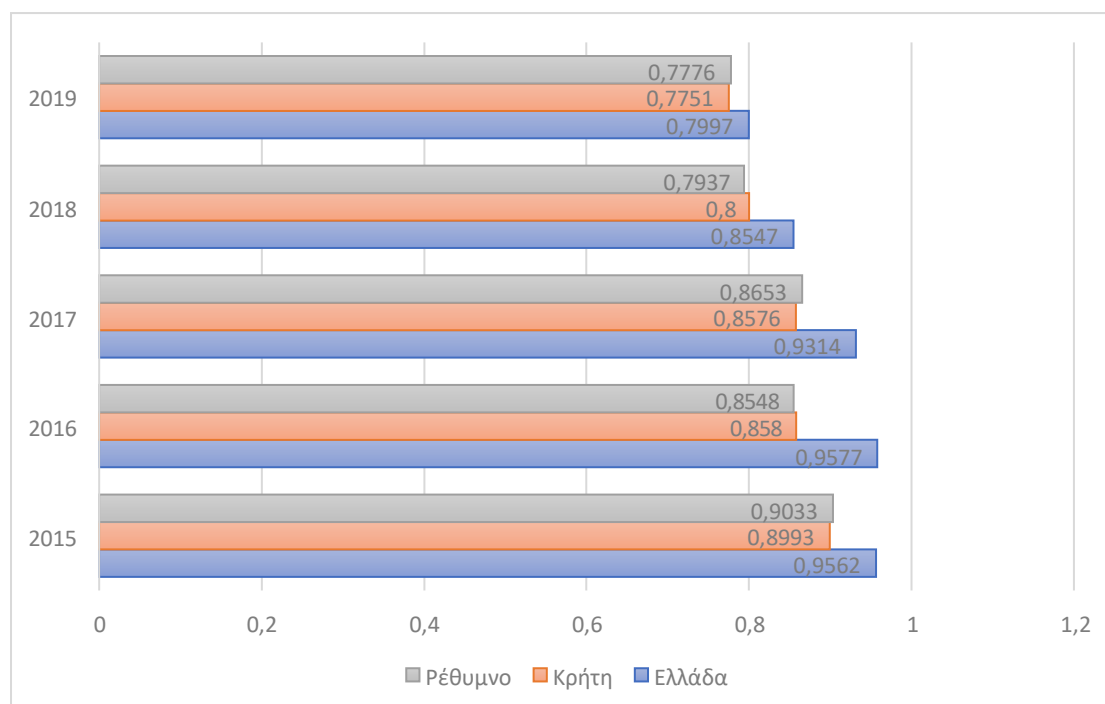
Εκτός των στοιχείων για την παραγωγή που παρουσιάσαμε, σημαντικό κομμάτι στην έρευνά μας διαδραμάτισαν και οι τιμές του γάλακτος, καθώς κύριο πρόβλημα του συνόλου των παραγωγών στο νησί της Κρήτης είναι η συρρίκνωση των τιμών αυτών.

Φυσικά αυτό το πρόβλημα δεν το βιώνει μόνο ο κτηνοτροφικός πληθυσμός του Ρεθύμνου, της Κρήτης ή της Ελλάδας αλλά είναι παγκόσμιο φαινόμενο. Η φθαρτότητα των προϊόντων και ο μεγάλος βαθμός εξειδίκευσης των κτηνοτροφικών εκμεταλλεύσεων, δίνει εξ' ορισμού μικρή διαπραγματευτική ισχύ στους κτηνοτρόφους ανά τον κόσμο, προκαλώντας το πρόβλημα ομηρίας (hold-up problem). Το πρόβλημα "hold-up" αφορά μια κατάσταση δέσμευσης, η οποία προκύπτει όταν ο ένας συμβαλλόμενος έχει περισσότερη διαπραγματευτική ισχύ από τον άλλο, εκμεταλλευόμενος τις ατέλειες των μεταξύ τους συμβολαίων (τόσο τυπικών όσο και άτυπων) προσπαθεί να επαναδιαπραγματευτεί τους αρχικούς όρους του συμβολαίου προς όφελός του (Besanko, 2013). Για παράδειγμα, ας υποθέσουμε πως μια εταιρεία παραγωγής και εμπορίας γαλακτοκομικών προϊόντων, η οποία έχει συνάψει συμβόλαιο με έναν αγελαδοτρόφο, ισχυρίζεται ότι το γάλα δεν έχει την επιθυμητή ποιότητα που θα ήθελε και τον απειλεί με διακοπή συμβολαίου αν δε μειώσει την τιμή του γάλακτος. Λόγω της φύσης του προϊόντος (χαμηλή διάρκεια ζωής και ευαίσθητο προϊόν) και των υψηλών επενδύσεων, τις οποίες ο παραγωγός έχει κάνει για να μπορεί να προμηθεύει την εταιρεία με γάλα, και οι οποίες έχουν

πολύ χαμηλή εναλλακτική αξία, ο παραγωγός είναι παγιδευμένος σε μια ασφυκτική κατάσταση, οπότε συμφωνεί να δίνει το γάλα του σε χαμηλότερη τιμή, με συνέπεια τη μείωση ή και εκμηδένιση του καθαρού εισοδήματός του.

Η τιμή του πρόβειου γάλακτος τα τελευταία πέντε χρόνια ακολουθεί, σε γενικές γραμμές μια φθίνουσα πορεία. Η μόνη εξαίρεση που παρατηρούμε είναι κατά το έτος 2017, όταν παρατηρήθηκε μια μικρή ανάταση των τιμών σε επίπεδο νομού.

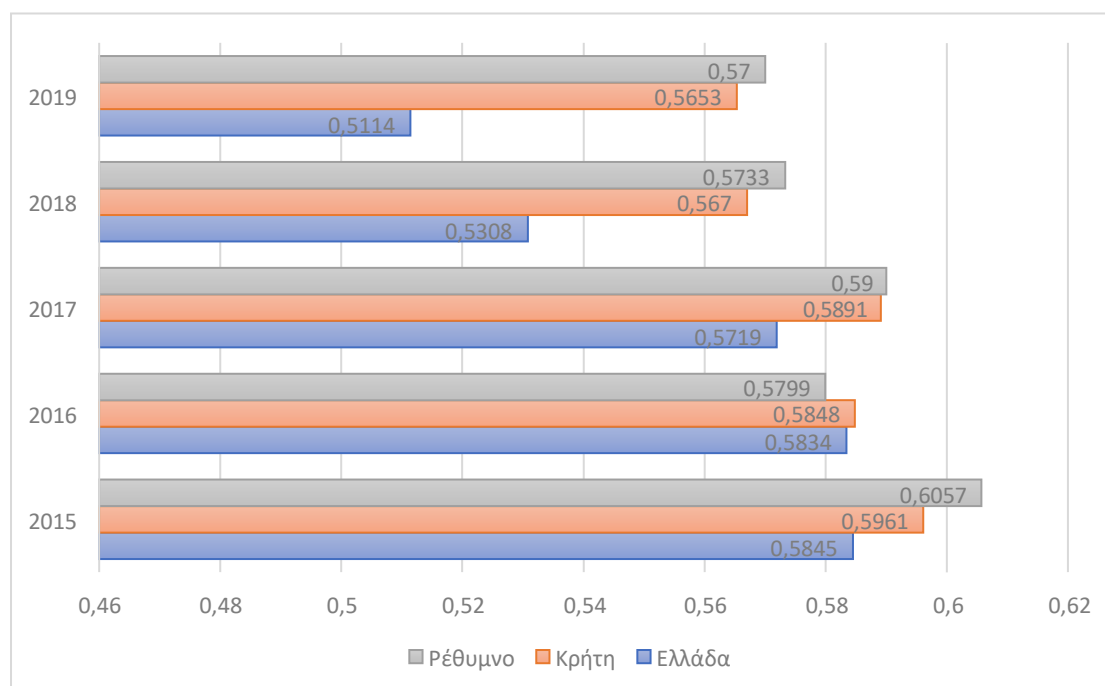
Γράφημα 4. Μέση Τιμή Πρόβειου Γάλακτος σε Ευρώ στην Ελλάδα, Κρήτη και Ν. Ρεθύμνου κατά τα έτη 2015-2019

Πηγή: Παραδόσεις Παραγωγών Πρόβειου και Γίδινου Γάλακτος ανά Περιφέρεια-Νομό και Μέση Τιμή Γάλακτος, ΕΛΓΟ- ΔΗΜΗΤΡΑ (2015-2019); επεξεργασία στοιχείων από τον ερευνητή.

Παρόμοια πορεία παρατηρούμε και στο γίδινο γάλα, με πιο πολλά скаμπανεβάσματα. Καθ' όλη τη διάρκεια των ετών 2015-2019, όμως, ο νομός Ρεθύμνου χαρακτηρίζεται από αυξητικές τάσεις στις τιμές σε σχέση με την υπόλοιπη Κρήτη και την υπόλοιπη χώρα.

Γράφημα 5. Μέση Τιμή Γίδινου Γάλακτος σε Ευρώ (2015-2019)

Πηγή: Παραδόσεις Παραγωγών Πρόβειου και Γίδινου Γάλακτος ανά Περιφέρεια-Νομό και Μέση Τιμή Γάλακτος, ΕΛΓΟ- ΔΗΜΗΤΡΑ (2015-2019); επεξεργασία στοιχείων από τον ερευνητή

Κεφάλαιο 4

Δείγμα και Μεθοδολογία

4.1. Μεθοδολογία Έρευνας

Η παρούσα ερευνητική εργασία υιοθετεί τη μεθοδολογία της περιπτωσιολογικής μελέτης (case study) όπως την έχει αναπτύξει ο Yin (2018). Η συγκεκριμένη μεθοδολογία βρίσκει εφαρμογή σε μεγάλο εύρος επιστημών όπως οι πολιτικές επιστήμες, η ψυχολογία, η κοινωνιολογία, και η διοίκηση επιχειρήσεων. Σκοπός της είναι η συλλογή, επεξεργασία, παρουσίαση των δεδομένων και μέσω αυτών η καλύτερη κατανόηση του ερευνητικού προβλήματος. Η μεθοδολογία της περιπτωσιολογικής μελέτης ταιριάζει με τη συγκεκριμένη έρευνα για τρεις βασικούς λόγους. Καταρχάς, το φαινόμενο που μελετάμε δεν είναι πλήρως κατανοητό. Δεν έχουν αναπτυχθεί αρκετές έρευνες σχετικά με τις σχέσεις των κτηνοτρόφων στην Κρήτη, και τους παράγοντες που επηρεάζουν τη μεταξύ τους συνεργασία. Δεύτερον, οι παράγοντες που προτείνει το θεωρητικό πλαίσιο ως αυτοί που επηρεάζουν την επιτυχία μιας συλλογικής δράσης είναι πολυπληθείς. Συνεπώς τα μοντέλα που αναπτύσσονται με βάση τις μεταβλητές που μετράνε ποσοτικά τους παράγοντες αυτούς είναι περίπλοκα και συνεχώς εξελισσόμενα. Επομένως, το αντικείμενο της παρούσας μελέτης απαιτεί μια μεθοδολογία η οποία θα μπορεί να αναλύσει μεγάλο όγκο δεδομένων (Yin 1993, 1994). Τέλος, ίσως ο σημαντικότερος λόγος, είναι η διερευνητική φύση της κεντρικής ερευνητικής ερώτησης καθώς και η έλλειψη δεδομένων στο συγκεκριμένο θέμα (Plioroulos and Valentinov, 2017).

Οι περιπτωσιολογικές μελέτες μπορούν να διακριθούν σε τρία είδη, τις επεξηγηματικές (explanatory), περιγραφικές (descriptive) και, τέλος, τις διερευνητικές (exploratory) (Yin, 2018). Όταν μια έρευνα επικεντρώνεται στην ερώτηση «τι;» αποτελεί κλασική περίπτωση διερευνητικής μεθόδου. Στη μελέτη μας, η μέθοδος που επιλέγουμε είναι η διερευνητική, τόσο λόγω της φύσης της εργασίας και των ερωτήσεων που θέτει, όσο και γιατί αναλύεται ένα πραγματικό γεγονός που λαμβάνει χώρα κατά την περίοδο διενέργειας της έρευνας.

4.2. Εννοιολογικό πλαίσιο περιπτωσιολογικής μελέτης

Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι η ποιοτική ανάλυση των συμπεριφορικών παραγόντων που επηρεάζουν τη συμμετοχή των κτηνοτρόφων του Ν. Ρεθύμνου σε συλλογικές προσπάθειες. Πολύ σημαντικά, πέρα από τις παρατηρούμενες ενέργειές τους, είναι τα νοητικά μοντέλα καθώς και τα μοτίβα συμπεριφοράς των παραγωγών. Για να κατανοήσουμε καλύτερα την επικρατούσα κατάσταση και για να απαντηθούν τα καίρια ερωτήματα της έρευνας, εκτός από στοιχεία της διεθνούς βιβλιογραφίας, πραγματοποιήθηκαν επιτόπιες συνεντεύξεις με τους κτηνοτρόφους καθώς και με άλλους εταίρους της εφοδιαστικής αλυσίδας κτηνοτροφικών προϊόντων.

Το θεωρητικό πλαίσιο της ερευνητικής εργασίας βασίζεται, κατά κύριο λόγο, στη θεωρία συλλογικής δράσης της Ostrom (1990). Στη συγκεκριμένη θεωρία η συγγραφέας αναλύει τους παράγοντες που δυνητικά επηρεάζουν την επιτυχία συλλογικών προσπαθειών για τη διαχείριση κοινόχρηστων πόρων (common pool resources).

Όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενο κεφάλαιο οι μεταβλητές που ξεχώρισε η Ostrom χωρίζονται σε δύο κατηγορίες. Η πρώτη κατηγορία, οι δομικές μεταβλητές (structural variables), περιλαμβάνουν τα παρακάτω:

- Ο αριθμός των εμπλεκομένων.
- Η ύπαρξη δημόσιων ή κοινόχρηστων αγαθών.
- Η διαφοροποίηση των συμμετεχόντων (περιουσιακά κεφάλαια, πληροφορίες, αποδόσεις).
- Η επικοινωνία πρόσωπο με πρόσωπο.
- Οι πληροφορίες σχετικά με παλαιότερες ενέργειες.
- Η σύνδεση των εμπλεκομένων.
- Η εθελοντική είσοδος/ έξοδος των εμπλεκόμενων στον συνεταιρισμό.

Η δεύτερη κατηγορία μεταβλητών που προτείνει η Ostrom αφορούν τις αποκαλούμενες πρωτεύουσες σχέσεις (core relationships) και περιέχουν τις έννοιες

εμπιστοσύνη, φήμη και αμοιβαιότητα. Ένα βασικό συμπέρασμα της έρευνας της Ostrom είναι πως οι μεταβλητές συνδέονται σε πολλαπλά επίπεδα και επηρεάζουν από κοινού τις πρωτεύουσες σχέσεις, οι οποίες, με τη σειρά τους, επηρεάζουν τα επίπεδα συνεργασίας και τα κοινά οφέλη.

Με βάση τις ανάγκες της έρευνάς μας καθώς και τις πληροφορίες που κατέστη δυνατό να συλλέξουμε στο περιορισμένο διάστημα εκπόνησης της παρούσας διπλωματικής μελέτης, καταλήξαμε στις ακόλουθες μεταβλητές:

- Αριθμός εμπλεκομένων- Η ένταση συμμετοχής
- Η διαφοροποίηση των εμπλεκομένων
- Η επικοινωνία πρόσωπο με πρόσωπο
- Οι πληροφορίες σχετικά με παλαιότερες ενέργειες
- Εξωτερικοί παράγοντες (Νομικό πλαίσιο, εξαναγκασμός, παρουσία facilitators)
- Το κοινωνικό κεφάλαιο της κοινότητας

Συνοψίζοντας, καταλαβαίνουμε πως η Ostrom παρουσιάζει μια πολυεπίπεδη δομή, όπου οι μεταβλητές της δομής αυτής αλληλοεπιδρούν δυναμικά επηρεάζοντας τελικά τα αποτελέσματα των συλλογικών δράσεων. Η Ostrom συνδέει τις δομικές, όπως τις ονομάζει, μεταβλητές με τις πρωτεύουσες σχέσεις, δηλαδή, μία σειρά «εξωτερικών» μεταβλητών με ένα άλλο σετ πιο «προσωπικών» σχέσεων. Η σύνδεση αυτή επηρεάζει τα επίπεδα συνεργασίας και εν τέλει τα τελικά οφέλη των συλλογικών προσπαθειών. Με άλλα λόγια το εννοιολογικό πλαίσιο που χρησιμοποιεί προσπαθεί να αποτυπώσει όλη την εικόνα των κοινωνικών διλημμάτων που ερευνά. Η συγγραφέας μάλιστα υποστηρίζει πως η προσέγγιση αυτή είναι αρκετά σημαντική καθώς ο διαχωρισμός της ανάλυσης των δυναμικών συλλογικών φαινομένων σε ξεχωριστά κομμάτια μπορεί τελικά να μην είναι χρήσιμη σε πιθανές μελλοντικές συνεργασίες (Ostrom, 1996 p. 1073). Παρακάτω, θα αναλύσουμε πιο διεξοδικά τα συστήματα, τη σημασία τους καθώς και τις εφαρμογές τους.

4.3. Συστήματα, Συστημική Σκέψη και το Μοντέλο του Παγόβουνου

4.3.1. Συστήματα

Σύστημα αποκαλείται ένα σύνολο μερών, για παράδειγμα ένα σύνολο ανθρώπων, κυττάρων, μορίων, συστατικών κ.α., τα οποία είναι έτσι συνδεδεμένα μεταξύ τους ώστε να παράγουν το δικό τους μοτίβο συμπεριφοράς (Meadow, 2008). Τα συστήματα δύνανται να περιορίζονται, να ενεργοποιούνται ή να οδηγούνται από εξωτερικές δυνάμεις αλλά οι αντιδράσεις τους σε αυτές τις δυνάμεις είναι χαρακτηριστικές της δομής τους και αρκετά πολύπλοκες. Συνεπώς θα μπορούσαμε να ορίσουμε το σύστημα ως «ένα συνδεδεμένο σύνολο στοιχείων, τα οποία είναι συνδεδεμένα με τέτοιο τρόπο ώστε να παράγεται ένα αποτέλεσμα» (Meadow, 2008, p. 327). Εναλλακτικά, ο Finlayson ορίζει ως σύστημα «τις υφιστάμενες δομές και τα θεμελιωμένα μοτίβα ουσιαστικών δράσεων», τονίζοντας τη περιπλοκότητα των δομών και τις εγκαθιδρυμένες ακολουθίες συμπεριφοράς των μερών ενός συστήματος (Finlayson, 2005, p. 53).

4.3.2. Συστημική Σκέψη

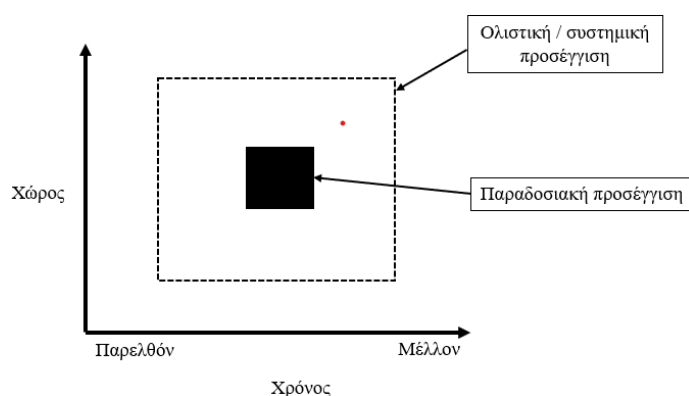
Υπάρχουν αρκετές πηγές στη βιβλιογραφία που προσπαθούν να περιγράψουν τη σημασία της συστημικής σκέψης, χωρίς όμως να υπάρχει ένας ευρέως αποδεκτός ορισμός, ο οποίος να εκφράζει το σύνολο των ερευνητών που ασχολούνται με τη συστημική προσέγγιση. Παρόλα αυτά, οι περισσότερες πηγές συμφωνούν πως η συστημική σκέψη είναι το αντίθετο της γραμμικής, εστιάζοντας στις σχέσεις μεταξύ των στοιχείων του συστήματος και όχι μόνο στα στοιχεία αυτά καθαυτά (Monat and Gannon, 2018).

Πιο συγκεκριμένα, ο Richmond (1994) σημειώνει πως η συστημική σκέψη είναι η τέχνη ώστε να καταλήγουμε σε αξιόπιστα συμπεράσματα για τη συμπεριφορά συστημάτων αναπτύσσοντας μία, όλο και πιο βαθιά, κατανόηση της υποκείμενης δομής τους. Επίσης, ο Kim (1999) συμπληρώνει πως η συστημική σκέψη είναι μια μέθοδος ώστε να αντιλαμβανόμαστε την πραγματικότητα με έναν τρόπο που θα μας επιτρέπει να κατανοούμε πιο βαθιά τα συστήματα και να δουλεύουμε μαζί τους ώστε να επηρεάζουμε θετικότερα την ποιότητα της ζωής μας.

Η επικρατούσα επιστημονική μέθοδος των τελευταίων δύο αιώνων πρόκρινε τη λύση του διαχωρισμού περίπλοκων καταστάσεων σε μικρότερα μέρη, ώστε να τα κατανοήσουμε καλύτερα. Παρότι αυτή η σχολή σκέψης είχε εξαιρετικά αποτελέσματα, χαρακτηριστικό μειονέκτημα της ήταν η παραμέληση των σχέσεων

ανάμεσα στα στοιχεία του συστήματος, που πολλές φορές καθόριζαν το μοτίβο συμπεριφοράς του. Έτσι λοιπόν για να φτάσουμε στα επιθυμητά αποτελέσματα κατανοώντας περιστατικά, συμβάντα και ενέργειες πρέπει να υιοθετήσουμε μια ολιστική ματιά στα γεγονότα. Σημαντικό λοιπόν είναι να αρχίσουμε να διατυπώνουμε ερωτήσεις για να δούμε το σύνολο του συμπλέγματος. Τι οδήγησε σε συγκεκριμένες ενέργειες; Ποιες ήταν οι εξωτερικές συνθήκες; Τι συμπεριφορές παρατηρήσαμε;

Σχήμα 2. Συστημικός και Παραδοσιακός τρόπος σκέψης

(Πηγή: Monat and Gannon, 2018).

4.3.3. Το Μοντέλο του Παγόβουνου (The Iceberg Model)

Η κατανόηση των νοητικών μοντέλων των ανθρώπων καθώς και η παρατήρηση των πολύπλοκων συμπεριφορών τους προϋποθέτει την ύπαρξη ενός σημαντικού εργαλείου που μπορεί να βοηθήσει προς αυτή τη κατεύθυνση. Ένα τέτοιο εργαλείο, βασικό στοιχείο της συστημικής σκέψης είναι το Μοντέλο του Παγόβουνου το οποίο απεικονίζει τέλεια τις έννοιες της (Cuncliff, 2018)

Το Μοντέλο του Παγόβουνου υποστηρίζει σχηματικά πως οι παρατηρούμενες ενέργειες ανθρώπινων ή φυσικών συστημάτων είναι μόνο μέρος της κορυφής του αλλά ταυτόχρονα κάτω από την επιφάνεια της θάλασσας υπάρχουν μοτίβα συμπεριφοράς, συστημικές δομές και νοητικά μοντέλα που επηρεάζουν αυτές τις ενέργειες. Οι συστημικές δομές και τα νοητικά μοντέλα σε πολλές περιπτώσεις δεν είναι παρατηρήσιμα και χρειάζεται μια πιο ολιστική προσέγγιση ώστε να κατανοήσουμε πράξεις και συμπεριφορές.

Τα γεγονότα της κορυφής του παγόβουνου είναι παρατηρήσιμες συνθήκες που συμβαίνουν σε πραγματικό χρόνο, ενώ τα μοτίβα αναφέρονται στη ροπή προς μια συγκεκριμένη συμπεριφορά. Από την άλλη, οι συστημικές δομές ορίζονται ως το δίκτυο των σχέσεων των μερών ενός συστήματος και τα νοητικά μοντέλα ως προσωπικές πεποιθήσεις και αξίες κάθε ατόμου, τι ακριβώς «κουβαλάει» ο καθένας μας μέσα του.

Σχήμα 3. Το Μοντέλο του Παγόβουνου

Πηγή: Gürdür Broo and Törngren (2017)

Οι συμπεριφορές των ανθρώπων επηρεάζονται από τις δομές και οι δομές με τη σειρά τους από τα νοητικά μοντέλα ή αλλιώς παραδείγματα. Μια βασική αρχή της συστημικής σκέψης, και κατά συνέπεια του Μοντέλου που μελετάμε, είναι πως διαφορετικοί άνθρωποι κάτω από τις ίδιες συνθήκες (ή καλύτερα δομές) θα έχουν παρόμοια αποτελέσματα καθώς εκείνες προκαλούν το 85% των προβλημάτων και όχι τελικά οι ίδιοι οι άνθρωποι (Monat and Gannon, 2018). Αλλάζοντας λοιπόν τις δομές μπορούμε να προκαλέσουμε διαφορετικές συμπεριφορές (Senge, 1990). Συνεπώς η κατανόηση των «μεταβλητών» κάτω από την επιφάνεια της θάλασσας είναι απαραίτητη προϋπόθεση ώστε να καταλάβουμε σε βάθος ένα συμβάν και να προτείνουμε λύσεις που θα το αντιμετωπίσουν στη ρίζα του και όχι απλώς θα μετριάσουν τα συμπτώματα του. Όσο βαθύτερα «βουτάει» κάποιος στο παγόβουνο

τόσο μεγαλύτερο το πλεονέκτημά του ώστε να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά το πρόβλημα (Amran, 2020).

Γιατί όμως οι υποβόσκουσες δομές και τα νοητικά μοντέλα είναι τόσο σημαντικά και επηρεάζουν τόσο πολύ το τι δείχνουμε προς τα έξω; Εν μέρει, γιατί επηρεάζουν το τι βλέπουμε. Δύο άνθρωποι με διαφορετικά νοητικά μοντέλα θα παρατηρήσουν και θα περιγράψουν τελείως διαφορετικά ένα συμβάν, γιατί επικεντρώνονται σε διαφορετικές λεπτομέρειες. Περπατώντας, για παράδειγμα, στην είσοδο ενός πάρτι και οι δύο θα δεχθούν τα ίδια αισθητηριακά δεδομένα αλλά ο καθένας θα «επιλέξει» διαφορετικά πρόσωπα (Senge, 1990) . Όπως λένε οι ψυχολόγοι ο καθένας μας παρατηρεί επιλεκτικά, ανάλογα με τα νοητικά του μοντέλα, τις σκέψεις του, τις αξίες του, τα πιστεύω του. Όπως είπε ο Άλμπερτ Αϊνστάιν «οι θεωρίες μας καθορίζουν το τι μετράμε» (Pattanayak, 2018), που βρήκε αξιοπρόσεκτη εφαρμογή στην ίδια την επιστημονική κοινότητα, η οποία για χρόνια πραγματοποιούσε πειράματα, τα αποτελέσματα των οποίων έρχονταν σε αντίθεση με την κλασική φυσική, χωρίς κανείς να παρατηρήσει με διαφορετικό τρόπο τα ίδια δεδομένα που εν τέλει οδήγησαν στις επαναστατικές θεωρίες του εικοστού αιώνα (Kuhn, 1962, 1970).

4.4. Μεθοδολογία Διενέργειας των Συνεντεύξεων

Η διαδικασία των συνεντεύξεων που ακολουθήθηκε έχει ως βάση, σε μεγάλο βαθμό, την Θεωρία U (Theory U), η οποία έχει αναπτυχθεί από τον Otto Scharmer και τους συνεργάτες του στο Τεχνολογικό Ινστιτούτο της Μασαχουσέτης. Μετά από σχεδόν είκοσι χρόνια ενεργητικών ερευνών στο βιβλίο του “Theory U: Learning from the Future as it Emerges” ο Scharmer προτείνει διαδικασίες, μεθόδους και εργαλεία με τα οποία άτομα, ομάδες, οργανισμοί και μεγάλα συστήματα μπορούν να κάνουν τη μετάβαση από τη σημερινή τους κατάσταση στο επιθυμητό και εφικτό αύριο.

Οι διαδικασίες που προτείνει η Θεωρία U είναι εξαιρετικά ενδιαφέρουσες και βοηθητικές στην αντιμετώπιση των ερευνητικών προκλήσεων της παρούσας μελέτης όπως για παράδειγμα των συνεντεύξεων με τους παραγωγούς στο πεδίο, καθώς συνδυάζει την συστημική σκέψη και την καινοτομία με την αλλαγή ιδεών και συμπεριφορών. Η Θεωρία U μας βοηθά ως ερευνητές κατά κύριο λόγο, αλλά και ως ανθρώπους γενικότερα, να βγούμε από το «εγώ» και να δούμε ολόκληρο το σύστημα το οποίο μελετάμε με άλλα μάτια, πιο ανοιχτά και πιο καθαρά. Θα προσπαθήσουμε

ακολουθώντας την συγκεκριμένη τεχνική να γίνουμε μέρος του συστήματος, να το δούμε μέσα από τα μάτια των μελών του, να το γνωρίσουμε καλύτερα και με αυτό τον τρόπο να κατανοήσουμε την ακολουθία συμπεριφοράς του. Η αλλαγή στο τρόπο προσέγγισης μας προσδοκούμε να δώσει πειστικότερες απαντήσεις σχετικά με την παρούσα κατάσταση, την απουσία οργανωμένων συλλογικών επιχειρηματικών προσπαθειών από τους κτηνοτρόφους, τους λόγους για τους οποίους παρατηρείται μια τέτοια κατάσταση και τέλος να μας φέρει πιο κοντά σε εκείνους ώστε όλοι μαζί να προχωρήσουμε προς τα εμπρός και να συν δημιουργήσουμε την καλύτερη δυνατή οικονομική και κοινωνική κατάσταση.

4.5. Σχεδιασμός Ερωτηματολογίου

Η συλλογή πρωτογενών δεδομένων πραγματοποιήθηκε μέσω συνεντεύξεων, οι οποίες διενεργήθηκαν το Δεκέμβριο του 2020. Ο τρόπος που επιλέχθηκε ήταν οι στοχευμένες τηλεφωνικές συνεντεύξεις-συζητήσεις με κτηνοτρόφους διαφόρων περιοχών του Ν. Ρεθύμνου, ηλικιών, καθώς και διαφορετικού μεγέθους ως προς τις εκμεταλλεύσεις τους, ώστε το δείγμα να είναι όσο πιο αντιπροσωπευτικό γίνεται. Αξίζει να σημειωθεί πως οι τηλεφωνικές επικοινωνίες δεν ήταν στα αρχικά πλάνα του ερευνητή, αλλά οι αντικειμενικές δυσκολίες κατά τους μήνες Ιούνιο- Δεκέμβριο, οι οποίες προέκυψαν λόγω της έξαρσης του δεύτερου κύματος της πανδημίας δεν επέτρεψαν τη διενέργεια επιτόπιων συνεντεύξεων.

Στις περισσότερες περιπτώσεις οι άνθρωποι είναι αρκετά δύσκολο να οργανώσουν και να εκφράσουν τα συναισθήματά τους, τις γνώσεις τους και τις ανάγκες τους με άμεσο τρόπο. Αυτό είναι και ένα από τα βασικά επιχειρήματα που χρησιμοποιείται από τους υποστηρικτές των βιογραφικών αφηγηματικών συνεντεύξεων (Biographic Narrative Interviews), καθώς θεωρούν πως αυτή η μέθοδος μπορεί να διευκολύνει την ασυνείδητη μεταφορά των παραδοχών και των κοινωνικών νορμών των ερωτώμενων ατόμων κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων (Wengraf, 2001).

Η βοήθεια που παρέχει το συγκεκριμένο είδος συνέντευξης σε συνδυασμό με τα γνωρίσματα των Δυτικών κοινωνιών την κάνει πιο θελκτική σε αρκετές περιπτώσεις. Ο Wengraf (2001) υποστηρίζει πως στις Δυτικές κοινωνίες όταν κάποιος ερωτηθεί για να περιγράψει την ιστορία του, συνήθως έχοντας μια πολιτισμικά ανεπτυγμένη αίσθηση, γνωρίζει τι απαιτείται να κάνει. Αυτή η, σε μεγάλο βαθμό, ασυνείδητη

αίσθηση, επηρεάζει το άτομο και οι απαντήσεις του δύναται να είναι λιγότερο συνειδητές. Έτσι, οι εξαιρετικά εκφραστικές αυτές συνεντεύξεις είναι σημαντικά εργαλεία στις κοινωνικές και ψυχολογικές έρευνες καθώς παρουσιάζουν στον ερευνητή νοήματα, συλλογισμούς και μοτίβα δράσεων των ερωτώμενων που δεν είναι άμεσα ορατά.

Κύριος στόχος στην εξεταζόμενη περιπτώσιολογική μελέτη είναι η αναγνώριση και η ανάλυση των συμπεριφορικών παραγόντων που επηρεάζουν τη συμμετοχή των κτηνοτρόφων σε συλλογικές δράσεις. Μέσω των αφηγηματικών συνεντεύξεων που χρησιμοποιούμε, στόχος μας είναι όχι μόνο η παρατήρηση των επιφανειακών ενεργειών τους αλλά και η βαθύτερη κατανόηση των μοτίβων συμπεριφοράς τους.

Αρχίζοντας, διατυπώνουμε μια ερώτηση (Single Question) η οποία εστιάζει σε συγκεκριμένο σκέλος της ζωής των παραγωγών (καριέρα- επαγγελματική ζωή). Έπειτα, διερευνούμε τα επιμέρους θέματα που προκύπτουν, με διευκρινιστικές ερωτήσεις κατά τη διάρκεια της συζήτησης.

4.6. Ερωτηματολόγιο

Οι κύριες και επιμέρους ερωτήσεις που χρησιμοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων ήταν:

1. Θα μπορούσατε να μου περιγράψετε τη μέχρι σήμερα πορεία και εξέλιξή σας στον κλάδο; Πως ξεκινήσατε; Τι σας βοήθησε να φτάσετε μέχρι εδώ;

Σε αυτό το πρώτο μέρος της συνέντευξης έγιναν οι ακόλουθες διευκρινιστικές ερωτήσεις σχετικά με:

- το μέγεθος εκμετάλλευσης
- την ηλικία/ οικογενειακή κατάσταση (αποδόσεις)
- τα προϊόντα της εκμετάλλευσης
- τα περιουσιακά (υλικά και άυλα) στοιχεία της εκμετάλλευσης (για να κατανοήσουμε τη στάση των κτηνοτρόφων σε σχέση με το κίνδυνο)

Σε δεύτερη φάση, εφόσον ο ερωτώμενος ανοιχτεί και μας μιλήσει σε βάθος για την επαγγελματική του ζωή, θα εστιάσουμε ώστε να αποσπάσουμε περισσότερες πληροφορίες από επιμέρους θέματα της.

2. Υπήρξαν αντικειμενικές δυσκολίες σε όλη αυτή την πορεία σας; Τι σας δυσκόλεψε περισσότερο μέχρι τώρα και τι σας δυσκολεύει αυτή τη στιγμή που μιλάμε;

Η κύρια ερώτηση συνδυάστηκε με επιπλέον ερωτήσεις, όπως:

- Μπορείτε να βασιστείτε στους υπόλοιπους κτηνοτρόφους της κοινότητας ώστε να αλληλοβοηθηθείτε;
- Υπάρχουν κάποιοι βοηθητικοί εξωτερικοί παράγοντες, όπως μη κερδοσκοπικές οργανώσεις για παράδειγμα που σας διευκολύνουν ώστε να ανταπεξέλθετε στα προβλήματα της καθημερινότητας;

Συνεχίζουμε ώστε να πληροφορηθούμε περισσότερα δεδομένα για τη κοινότητα των κτηνοτρόφων.

3. Το Ρέθυμνο είναι συνδεδεμένο με την κτηνοτροφία, καθώς ιστορικά ο πληθυσμός του ασχολούταν με αυτή. Ισχύει και σήμερα αυτό; Τώρα, με όλη αυτή την τεχνολογική πρόοδο που βιώνουμε πως είναι τα πράγματα στον κλάδο; Ο αριθμός των κτηνοτρόφων παραμένει σταθερός, αυξάνεται, μειώνεται;

Καθώς η συνέντευξη έχει πάρει κατεύθυνση προς τη κοινότητα των κτηνοτρόφων, συνδυάζουμε τη παραπάνω ερώτηση με:

Συνεργάζεστε με κάποιους κτηνοτρόφους της περιοχής; Αν ναι σε τι κομμάτι; Αν όχι γιατί;

Αν η απάντησή τους είναι θετική αποσαφηνίζουμε τα παρακάτω:

- Από πόσα άτομα απαρτίζεται η ομάδα σας;
- Πόσο καλά γνωρίζεστε μεταξύ σας;
- Με ποιον τρόπο επικοινωνεί η ομάδα σας;
- Συναντιόσαστε από κοντά;
- Αν ναι, πόσο συχνά συναντιόσαστε;

4. Για να είναι μέλος της κοινότητας κάποιος, και να μακροημερεύσει σε ένα τέτοιο δύσκολο επάγγελμα, ποιες σημαντικές αξίες πιστεύετε πως πρέπει να έχει; Πιστεύετε πως υπάρχουν αυτές οι αξίες στους κτηνοτρόφους σήμερα;

5. Στα χρόνια που ασχολείστε με το επάγγελμα, υπήρξαν περιπτώσεις που νέοι παραγωγοί μπήκαν ή προσπάθησαν να μπουν σε ομάδες συνεργασίας στις οποίες ήσασταν μέλος;

Αν ναι,

- Πως σας φάνηκαν οι απόψεις τους;
- Έδωσαν νέα πνοή στην προσπάθειά σας;
- Εναλλακτικά, αν δεν ήταν μέλος σε ομάδα συνεργασίας

6. Οι νέοι που μπαίνουν στο επάγγελμα πως σας φαίνονται; Δίνουν νέα πνοή στο επάγγελμα;

4.7. Το Ερευνητικό Δείγμα της Έρευνας

Οι συνεντεύξεις με τους παραγωγούς πραγματοποιήθηκαν κατά τους μήνες Δεκέμβριο 2020 και Ιανουάριο 2021 με στοχευμένες τηλεφωνικές επικοινωνίες, καθώς το δεύτερο κύμα επιδημίας που πλήττει τον πλανήτη δε μας επέτρεψε τη διαζώσης έρευνα και επικοινωνία. Πραγματοποιήθηκαν έντεκα (11) συνεντεύξεις σε βάθος, περίπου 30 λεπτών η κάθε μία (31 λεπτά και 30 δευτερόλεπτα κατά μέσο όρο) με προκαθορισμένο ραντεβού που είχε κλείσει ο ερευνητής με τους συμμετέχοντες. Επιλέχθηκαν εννέα (9) κτηνοτρόφοι από αρκετές περιοχές του Ρεθύμνου (Λιβιάδια, Απλαδιανά, Αμάρι, Ανώγεια, Καρίνες) και ηλικιακές κατηγορίες (27-69 έτη). Η μέση ηλικία των συνεντευξιζόμενων είναι τα 50 έτη και η τυπική απόκλιση 10,37. Όσον αφορά το μέγεθος των εκμεταλλεύσεων τους, ο μέσος αριθμός αιγοπροβάτων υπολογίζεται στα 731 ενώ η τυπική απόκλιση είναι 230. Εκτός από τις συνομιλίες με τους κτηνοτρόφους της περιοχής, συνομιλία είχαμε με κτηνίατρο της περιοχής, ο οποίος αποτέλεσε και τον συνδετικό κρίκο μας με τους παραγωγούς. Τέλος, συλλογή στοιχείων πραγματοποιήθηκε και μέσω συνέντευξης με τον πρόεδρο του Αγροτικού Συνεταιρισμού Ρεθύμνου.

Η συγκεκριμένη μελέτη σχεδιάστηκε με τη λογική της ενσωματωμένης ανάλυσης (embedded analysis) κατά Yin (2003). Αυτό δικαιολογείται από το γεγονός πως η περιπτώσιολογική μελέτη που αναπτύσσουμε περιέχει περισσότερες από μία υποπεριπτώσεις ανάλυσης. Ο Yin (2003) δίνει ως παράδειγμα την αξιολόγηση ενός

δημοσίου προγράμματος το οποίο εμπεριέχει μεγάλο αριθμό χρηματοδοτούμενων υποπρογραμμάτων. Αυτά τα υποπρογράμματα ουσιαστικά είναι οι ενσωματωμένες υποπεριπτώσεις της κύριας περιπτώσιολογικής μελέτης. Συνεπώς, ακολουθώντας το συγκεκριμένο τρόπο ανάλυσης κάθε κτηνοτρόφος παρουσιάζεται ως ξεχωριστή περιπτώσιολογική μελέτη.

Η ανάλυση των συνεντεύξεων έγινε με το πρόγραμμα Quirkos, ένα πακέτο λογισμικού για ανάλυση ποιοτικών δεδομένων, το οποίο χρησιμοποιείται κυρίως στις κοινωνικές επιστήμες. Τα εργαλεία που προσφέρει το συγκεκριμένο λογισμικό επιτρέπουν την κωδικοποίηση, ερμηνεία κειμένου, ανάλυση περιεχομένου, ανάλυση λόγου, σύγκριση κειμένων κ.α. Στη συγκεκριμένη ανάλυση πραγματοποιήθηκε η κωδικοποίηση (coding) των κειμένων, συγκεντρώνοντας τα αποσπάσματα που μας ενδιέφεραν ανάλογα φυσικά με τις μεταβλητές που έχουμε επιλέξει. Αυτό μας έδωσε τη δυνατότητα να συγκρίνουμε εκφράσεις των κτηνοτρόφων και να κατανοήσουμε καλύτερα όσα μοιράστηκαν μαζί μας. Επίσης, το λογισμικό δίνει τη δυνατότητα της εξαγωγής αναφορών και στοιχείων από το εξεταζόμενο δείγμα ώστε να παρουσιαστούν στη μελέτη.

Πίνακας 1. Βασικά Χαρακτηριστικά Δείγματος

Κτηνοτρόφοι	Ηλικία	Μέγεθος Εκμετάλλευσης (Αριθμός Αιγοπροβάτων)	Προϊόντα	Τόπος Διαμονής
1	52	780	Γάλα, κρέας	Λιβάδια- Επαρχία Μυλοποτάμου
2	50	1200	Γάλα, κρέας	Απλαδιανά- Επαρχία Μυλοποτάμου
3	50	500	Γάλα, κρέας	Επαρχία Μυλοποτάμου
4	50	800	Γάλα, κρέας	Αμάρι
5	50	700	Γάλα, κρέας	Ανώγεια
6	69	400	Γάλα, κρέας	Ανώγεια
7	57	900	Γάλα, κρέας	Ρέθυμνο
8	27	500	Γάλα, κρέας	Επαρχία Μυλοποτάμου
9	45	800	Γάλα, κρέας	Καρίνες

Πίνακας 2. Στατιστικά Στοιχεία Ποσοτικών Μεταβλητών Δείγματος

	Μέση Τιμή	Τυπική Απόκλιση	Μέγιστη Τιμή	Ελάχιστη Τιμή
Μέγεθος εκμετάλλευσης (Αριθμός Αιγοπροβάτων	731	230	1200	400
Ηλικία Κτηνοτρόφων	50	10,37	69	27

4.8. Σύνοψη Κεφαλαίου

Στο τρέχον κεφάλαιο αναλύθηκαν οι θεωρίες και οι έννοιες που χρησιμοποιήσαμε τόσο στη σχεδίαση της περιπτώσιολογικής μελέτης όσο και στη προσέγγισή που εφαρμόστηκε κατά τη διαδικασία των συνεντεύξεων. Ιδιαίτερα το τελευταίο κομμάτι, η εφαρμογή δηλαδή της Θεωρίας U στις συνεντεύξεις με τους παραγωγούς, κάτι που διαφοροποιεί την συγκεκριμένη μελέτη, μας έδωσε τη δυνατότητα να κατανοήσουμε πιο βαθιά τα γεγονότα του τομέα της κτηνοτροφίας στη Κρήτη αλλά και να καταλάβουμε πολύ περισσότερο τους συμμετέχοντες στη συγκεκριμένη αλυσίδα παραγωγής. Στο επόμενο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα αποτελέσματα των συνεντεύξεων.

Αποτελέσματα

Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της έρευνάς μας, τα οποία χωρίζονται σε δύο τμήματα. Καταρχάς, αναλύονται οι απαντήσεις που έδωσαν οι παραγωγοί, προσπαθώντας να κατανοήσουμε τους παράγοντες που επηρεάζουν τη συμμετοχή τους σε συλλογικές προσπάθειες. Σε δεύτερο χρόνο και μιλώντας μαζί τους, ανακαλύψαμε τυπικές ή άτυπες ομάδες που λειτουργούν ή λειτουργούσαν συνεταιριστικά. Έτσι, με βάση τις μεταβλητές που έχουμε προκρίνει προσπαθήσαμε να δώσουμε μια πρώτη απάντηση σε ερωτήματα όπως: «για ποιο λόγο συστάθηκαν;», «ποιες ανάγκες αποπειράθηκαν να καλύψουν;» και «ποια και γιατί είναι αυτή η τωρινή τους κατάσταση;». Οι συλλογικές ενέργειες οι οποίες θα αναφερθούν είναι μόνο αυτές για τις οποίες πληροφορηθήκαμε μέσω των συνεντεύξεων και όχι οι τυπικές συνεταιριστικές οργανώσεις του Ν. Ρεθύμνου (Α.Σ. Ρεθύμνης, Α.Σ. Ανωγείων, Α.Σ. Μυλοποτάμου). Επιλέχθηκε αυτή η απόφαση καθώς η επιτυχία ή η αποτυχία μιας πλήρως οργανωμένης συνεταιριστικής επιχείρησης όπως οι προαναφερθείσες, δε μπορούν αναλυθούν επιφανειακά, αλλά απαιτούν μια βαθύτερη μελέτη. Συνεπώς, για μην αποτυπωθούν λανθασμένες εντυπώσεις αρκεστήκαμε στις συνεντεύξεις και στις πληροφορίες που συλλέξαμε μέσω αυτών.

Στο πρώτο τμήμα απαντήσεων, σε τμήμα αυτό δηλαδή που ερευνήθηκαν οι παράγοντες που επηρεάζουν τη συμμετοχή των μεμονωμένων παραγωγών σε συλλογικές προσπάθειες, οι μεταβλητές που χρησιμοποιήθηκαν είναι οι εξής:

α) Διαφοροποίηση β) Κοινωνικό Κεφάλαιο γ) Πληροφορίες σχετικά με παλαιότερες συλλογικές ενέργειες δ) Παρουσία εξωτερικής βοήθειας.

Οι παραπάνω μεταβλητών αναλύονται ως εξής:

α) Διαφοροποίηση

- Προϊόντα
- Μέγεθος εκμετάλλευσης
- Σκοπός- Ανάγκη (Κίνητρο για συμμετοχή)
- Επενδύσεις στην εκμετάλλευση (Υλικές)

- Αποδόσεις (Ηλικία παραγωγού, συνέχιση της επιχείρησης στην επόμενη γενιά)

β) Κοινωνικό Κεφάλαιο

- Εργασιακές αξίες
- Εμπιστοσύνη (Στους υπόλοιπους κτηνοτρόφους, στη νέα γενιά)

γ) Πληροφορίες των παραγωγών σχετικά με παλαιότερες συλλογικές ενέργειες

δ) Παρουσία εξωτερικής βοήθειας (facilitators, ΜΚΟ, Νομικό Πλαίσιο, Κρατική βοήθεια)

5.1. Παράγοντες που επηρεάζουν την ατομική συμμετοχή

5.1.1. Διαφοροποίηση (Προϊόντα, Μέγεθος εκμετάλλευσης, Κίνητρο συμμετοχής, Επενδύσεις, Αποδόσεις)

Στον παρακάτω πίνακα αναλύεται η μεταβλητή «διαφοροποίηση» και παρατηρούμε τις βασικές διαφορές και ομοιότητες μεταξύ των κτηνοτρόφων. Το βασικό προϊόν και των εννέα παραγωγών είναι το γάλα και το κρέας ενώ μόνο ο Κτηνοτρόφος 5 παράγει και ελαιόλαδο. Σύμφωνα με όλους τους παραγωγούς, η κύρια προτεραιότητά τους είναι το γάλα και δευτερευόντως το κρέας όπου οι τιμές εκεί είναι ακόμη χαμηλότερες, σε σύγκριση με το γάλα. Όσον αφορά τους αριθμούς των ζώων ανά εκμετάλλευση υπάρχει μια σχετική ανομοιομορφία. Οι ακραίες τιμές της μεταβλητής «ηλικία» καταγράφονται στους Κτηνοτρόφους 6 και 8, οι οποίοι διατηρούν το μικρότερο αριθμό ζώων (27 και 69 έτη, αντίστοιχα). Οι αριθμοί των ζώων των υπόλοιπων επτά (7) παραγωγών εκτείνονται από τα 800 ως τα 1200 ζώα εκτός από τον Κτηνοτρόφο 3.

Πίνακας 3. Η διαφοροποίηση των εννέα συνεντευξιαζόμενων κτηνοτρόφων ως προς το προϊόν, μέγεθος εκμετάλλευσης, κυρίων προβλημάτων, επενδύσεων και αποδόσεων

Κτηνοτρόφος	Προϊόντα	Μέγεθος εκμετάλλευσης (Αριθμός Αιγοπροβάτων)	Κύρια Προβλήματα	Υλικές Επενδύσεις στην Εκμετάλλευση (Στάση κτηνοτρόφων απέναντι στο κίνδυνο)	Ηλικία	Διάδοχη κατάσταση
1	Γάλα, κρέας	780	Πρόβλημα με τις τιμές, κόστος παραγωγής, απουσία συνεταιριστικών μεταποιητικών μονάδων, άνιση κατανομή επιδοτήσεων	ΝΑΙ	52	ΝΑΙ
2	Γάλα, κρέας	1200	Απουσία Κράτους, άνιση κατανομή επιδοτήσεων, Πρόβλημα με τις τιμές, κόστος παραγωγής	ΝΑΙ	50	ΝΑΙ
3	Γάλα, κρέας	500	Πρόβλημα με τις τιμές, κόστος παραγωγής, απουσία προστασίας κράτους (παράνομες ελληνοποιήσεις αιγοπροβάτων, εκμετάλλευση επιδοτήσεων από το κράτος για αιχμαλωσία παραγωγών)	ΝΑΙ	50	ΝΑΙ
4	Γάλα, κρέας	800	Πρόβλημα με τις τιμές, κόστος παραγωγής, έλλειψη προσωπικού	ΝΑΙ	50	ΌΧΙ
5	Γάλα, κρέας, λάδι	700	Πρόβλημα με τιμές-κόστος παραγωγής, άνιση κατανομή επιδοτήσεων, απουσία κτηνοτρόφων από τη λήψη αποφάσεων, απουσία μεταποιητών	ΝΑΙ	50	ΝΑΙ

6	Γάλα, κρέας	400	Μη συλλογική πώληση κρέατος, υψηλή τιμή ζωοτροφών, άνιση κατανομή επιδοτήσεων, χαμηλές τιμές	ΝΑΙ	69	ΌΧΙ
7	Γάλα, κρέας	900	Υψηλά κόστη παραγωγής, υψηλά μεταφορικά, χαμηλές τιμές	ΝΑΙ	57	ΝΑΙ
8	Γάλα, κρέας	500	Υψηλά κόστη παραγωγής, χαμηλές τιμές γάλακτος-κρέατος	ΝΑΙ	27	Αυτός είναι η διάδοχη κατάσταση- θα επιμείνει δουλεύοντας/ ΝΑΙ
9	Γάλα, κρέας	800	Υψηλά κόστη παραγωγής, χαμηλές τιμές γάλακτος-κρέατος	ΝΑΙ	45	ΝΑΙ

Σε επίπεδο κινήτρου και ανάγκης, δηλαδή ποιο πρόβλημα θα ήθελαν να λύσουν οι κτηνοτρόφοι και τι δυσχεραίνει το δουλειά τους περισσότερο, παρατηρούμε μια ομοφωνία. Οι χαμηλές τιμές για το γάλα και το κρέας τους, σε συνδυασμό με υψηλές τιμές εισροών, οι οποίες πιέζουν προς τα πάνω το κόστος παραγωγής, αναδεικνύονται ως τα σημαντικότερα προβλήματά τους. Ο Κτηνοτρόφος 3 μας είπε:

«Οι τιμές, οι τιμές. Κατεβαίνουν οι τιμές της παραγωγής μας και ανεβαίνουν οι τιμές αυτών που αγοράζουμε. Ζωοτροφών. 40 λεπτά το κιλό η τροφή για γάλα. 39-40, αυτό το πέλλετ, πως να βγεις;»

Στη παραπάνω άποψη ήρθε να συμφωνήσει και ο Κτηνοτρόφος 8 λέγοντας:

«Το γάλα πάει κάτω, το αρνί πάει κάτω και οι τροφές πάνε πάνω».

Ο πρόεδρος του Α.Σ. Ρεθύμνης και υπάλληλος σε αγροτικούς συνεταιρισμούς για πάνω από 30 χρόνια υποστηρίζει πως με τις υπάρχουσες τιμές και το υψηλό κόστος παραγωγής δεν υπάρχει μέλλον.

Ένα ακόμη θέμα που καταγράφηκε, σε συνάρτηση πάντα με τις τιμές, είναι η συνεννόηση των μεταποιητών με τους εμπόρους ζωοτροφών ώστε να εξασφαλίζουν υψηλότερα κέρδη σε βάρος των κτηνοτρόφων. Οι μεταποιητές γάλακτος «υποδεικνύουν» στους παραγωγούς από που θα αγοράσουν τις πρώτες ύλες τους

βάζοντας μάλιστα και το λεγόμενο «καπέλο» στις ζωοτροφές εκμεταλλευόμενοι την ανάγκη των κτηνοτρόφων να εξασφαλίσουν αγοραστή για το γάλα τους.

*«Σου λένε πήγαινε στο τάδε έμπορα να πάρεις τροφή. Και εκεί που τη δίνει ο έμπορας 15 ευρώ, στην δίνει αυτός 17 και βγάζει και 2 ευρώ στο τσουβάλι»
(Κτηνοτρόφος 8).*

*«Δηλαδή να πάρω λεφτά να τα βάλω σπίτι μου από το τυροκομείο δεν έχω πάρει. Τα ρίχνει όλα στη τροφή. Και να θες να σου δώσει δε σου δίνει. Τα πάει στο εργοστάσιο κατευθείαν. Θες τριφύλλι, θες τροφή, θες άχυρο, ότι θες. Ευρώ δε σου δίνει»
(Κτηνοτρόφος 4).*

Συνέπεια των χαμηλών τιμών είναι η ζωτική ανάγκη των επαγγελματιών για πρόσβαση στις επιδοτήσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης καθώς, όπως αναφέρουν, αν δεν εισέπρατταν τις επιδοτήσεις ο αριθμός των κτηνοτρόφων θα είχε μειωθεί δραματικά.

Ο Κτηνοτρόφος 7 αναφέρει πως:

«Θα σου πω χοντρά χοντρά, αν λείπανε οι επιδοτήσεις από τη Κρήτη με όλη την κατάσταση που έχει η κτηνοτροφία δεν θα υπήρχαν ζώα».

Το θέμα των επιδοτήσεων έδωσε αφορμή για ένα νέο κύκλο συζητήσεων σχετικά με τον τρόπο κατανομής τους. Σχεδόν όλοι διαφωνούν με τον τρόπο με τον οποίο κατανέμονται οι επιδοτήσεις, ενώ πολλοί ανέφεραν τις στρεβλώσεις του συστήματος επιδοτήσεων στην κτηνοτροφία ως θεμελιώδες πρόβλημα για την ανάπτυξη και την πρόοδο της κτηνοτροφίας στην Κρήτη. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με όσα δήλωσαν, οι επιδοτήσεις συνδέονται άμεσα με τον αριθμό των ζώων και όχι με την παραγόμενη ποσότητα. Συνεπώς αρκετοί απλώς συντηρούν μη παραγωγικά κοπάδια κάνοντας πολλές φορές άλλα επαγγέλματα και μένοντας σε μέρη μακριά από την Κρήτη και το Ρέθυμνο, μόνο και μόνο για να εισπράττουν επιδοτήσεις. Έτσι, ένα μεγάλο μέρος των παραγωγών έχει επαναπαυθεί, όπως χαρακτηριστικά τονίζουν οι κτηνοτρόφοι, θεωρώντας πως η επιδότηση θα συνεχίσει να λύνει το οικονομικό τους πρόβλημα και στο μέλλον.

Ο Κτηνοτρόφος 6 αναφέρει χαρακτηριστικά:

«Εκεί όμως, μεταξύ επιδοτήσεων και παραγωγής υπάρχει ένα θέμα. Δηλαδή τώρα, ο νέος κόσμος, παίρνει μόνο επιδοτήσεις. Από το 2015 και μετά το ανοίξανε το σύστημα, δηλώνουμε όλοι, ανεξάρτητα αν μένει κάποιος στο Ηράκλειο, στην πόλη δηλαδή, ανεξάρτητα αν κάθεται στο χωριό, ανεξάρτητα αν είναι επαγγελματίας κτηνοτρόφος ή όχι. Και ανοίξανε το σύστημα και μπήκαν όλοι.»

και συνεχίζει...

«...αυτό που γίνεται με τις επιδοτήσεις. Επειδή έχει ανοίξει το σύστημα, το έχουν ανοίξει μάλλον, για ευνόητους λόγους. Να παίρνουν όλοι λεφτά, επιδοτήσεις. Και πράγματι, μπαίνουν λεφτά στις περιοχές τις δικές μας, και αντί ο κόσμος να σκύβει, να μην να πάρεις τα χρήματα αφού σου δίνουν το δικαίωμα να τα πάρεις, να ασχοληθεί. Έχουν όλοι επαναπαυθεί πως να στο πω».

Στο κομμάτι των επενδύσεων οι ερωτώμενοι φάνηκαν ιδιαίτερος δραστήριοι καθώς όλοι απάντησαν θετικά και μάλιστα το ύψος των επενδύσεων δε μπορεί να χαρακτηριστεί ευκαταφρόνητο. Τα επενδυτικά κεφάλαια προέρχονται τόσο από τραπεζικά δάνεια όσο και από στήριξη μέσω σχεδίων βελτίωσης. Χαρακτηριστική είναι η απάντηση του Κτηνοτρόφου 2:

«Οι μονάδες μου, οι εγκαταστάσεις μου, ο Αλέκος (σ.σ. Κτηνίατρος) τα ξέρει, έχω ρίξει πάνω από 600.000 ευρώ. Έχω κάνει αρμεκτικά σύγχρονα, αυτόματα ταΐσματα, έχω μπει στην σύγχρονη κτηνοτροφία».

Εκτός βέβαια του Κτηνοτρόφου 2, ο οποίος έχει τη μεγαλύτερη εκμετάλλευση στο δείγμα, και ο Κτηνοτρόφος 6, ο οποίος πλησιάζει στην ηλικία της συνταξιοδότησης, με 400 ζώα και χωρίς να έχει κάποιον/α να τον διαδεχθεί, μας είπε:

«...τα προηγούμενα χρόνια αύξησα τον αριθμό των ζώων, έχω κάνει μια υποδομή, ένα υπόστεγο. Με βοήθησε κιόλας ο Αλέκος (σ.σ. Κτηνίατρος) να το φτιάξω, να είναι σύγχρονο. Είχα καλά ζώα, τα τάζα συστηματικά, με τα εμβόλια τους. Έριξα κάποια χρήματα στην περίφραξη. Γενικά έχω ρίξει χρήματα στα ποιμνιοστάσια, έχω καλά ποιμνιοστάσια. Έχω βάλει πολλά λεφτά. Κάποια είναι από σχέδια βελτίωσης, άλλα τα έχω κάνει από δάνεια. Μου τα έχουν χορηγήσει τράπεζες, μπήκα σε αυτή τη διαδικασία, και με δικά μου λεφτά, και να πληρώνω τις δόσεις μου. Έχω επενδύσει πολλά λεφτά στην επιχείρηση».

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω η ηλικία των παραγωγών με τους οποίους επικοινωνήσαμε έχει ως μέση τιμή τα 50 έτη με ακραίες τιμές τα 27 και τα 69 έτη. Οι ηλικίες τριών κτηνοτρόφων (Κτηνοτρόφοι 1,6,7) βρίσκονται πάνω από το μέσο όρο, ενώ αντίστοιχα δύο (Κτηνοτρόφοι 9,12) κάτω από αυτόν. Οι υπόλοιποι τέσσερις Κτηνοτρόφοι (2,3,4,5) έχουν ηλικία ίδια με τον μέσο όρο του δείγματος. Όπως παρατηρούμε οι περισσότεροι βρίσκονται κοντά στην ηλικία, με αρκετές επαγγελματικές εμπειρίες αλλά και ποιοτικά επαγγελματικά χρόνια μπροστά τους .

Όσον αφορά στη διάδοχη κατάσταση στις εκμεταλλεύσεις του δείγματος, οι μόνοι που δεν έχουν συνεχιστές εντός της οικογένειας είναι οι Κτηνοτρόφοι 4 και 6, καθώς τα τέκνα τους δεν ενδιαφέρονται να αναλάβουν την οικογενειακή εκμετάλλευση. Οι υπόλοιποι παραγωγοί είτε συνεργάζονται ήδη με νεότερα μέλη της οικογένειάς τους, είτε τους αναμένουν τα προσεχή χρόνια ώστε να τελειώσουν τις σπουδές τους και να επιστρέψουν με περισσότερες και πιο εξειδικευμένες γνώσεις από τους προκατόχους τους.

«Θα ασχοληθεί και με τη δουλειά του όχι μόνο με την κτηνοτροφία (σ.σ. ογιος σπουδάξει κτηνίατρος), θα ασχολείται και με τη δουλειά μας όμως. Αυτό έχουμε στο νου, αν τελειώσει με το καλό και πάρει το πτυχίο του, θα δούμε τι θα γίνει. Του άρεσε και εκείνον να πάει στη κτηνιατρική, για να ασχολείται με τη δουλειά μας» (Κτηνοτρόφος 1).

5.1.2. Κοινωνικό Κεφάλαιο

Η επόμενη ομάδα μεταβλητών στην οποία επικεντρώθηκε η έρευνά μας αφορά στο κοινωνικό κεφάλαιο των κτηνοτρόφων. Πιο συγκεκριμένα, διερευνήσαμε ποιες είναι οι αξίες που πρεσβεύουν, τουλάχιστον όσον αφορά το επαγγελματικό τους περιβάλλον, και σε τι ένταση κινείται η εμπιστοσύνη τους προς τα υπόλοιπα μέλη του κτηνοτροφικού κόσμου και, φυσικά, στη νέα γενιά.

Η συνηθέστερη επαγγελματική αξία που ασπάζονται οι ερωτώμενοι παραγωγοί είναι η αγάπη για τη δουλειά, καθώς αναφέρθηκε ως εξαιρετικά σημαντική και από τους εννέα κτηνοτρόφους. Εξίσου σημαντικές είναι αξίες όπως η εργατικότητα, η επιχειρηματικότητα και η αγάπη για τα ζώα. Η απάντηση του Κτηνοτρόφου 3 είναι χαρακτηριστική:

«Όταν πας σε μια δουλειά και σκεφτείς πόσα λεφτά θα βγάλω, μην ξαναπάς. Πρέπει να την αγαπάς τη δουλειά, να αγαπάς τα ζώα, για την δική μου δουλειά λέω, να τα βλέπεις όλα αυτά. Το ζώο σε καταλαβαίνει αν το αγαπάς, είναι ανεξήγητο το φαινόμενο. Αν αγαπάς τη δουλειά και τα ζώα θα σου αποδώσει στο τέλος».

Σε ότι αφορά την εμπιστοσύνη τους προς τους άλλους συναδέλφους, οι ερωτώμενοι συμφωνούν ότι δε μπορούν να τους εμπιστευθούν για ποικίλους λόγους. Για παράδειγμα ο Κτηνοτρόφος 5 δε βλέπει πως μπορεί να τους εμπιστευτεί σε επαγγελματικό επίπεδο, ώστε να υπάρξει μια αρμονική συνεργασία με οφέλη για όλες τις πλευρές:

«Υπάρχει και ένα μορφωτικό επίπεδο τέτοιο που δεν επιτρέπει να μπούμε σε αυτή τη διαδικασία».

Στο ίδιο μήκος κύματος και ο Κτηνοτρόφος 1, δηλώνει ότι:

«Δε μπορούμε να οργανωθούμε. Γιατί ήμασταν όλοι καπετάνιοι και θέλουν να κάνουν κουμάντο αυτοί. Αυτός είναι ένας σοβαρός λόγος να στο πω έτσι απλά να το καταλάβεις. Έχουμε μια κακή νοοτροπία, και δεν ξέρουμε τίποτα».

Βέβαια το ότι δεν υπάρχει σε γενικές γραμμές «επιχειρηματική» εμπιστοσύνη δεν σημαίνει πως οι παραγωγοί δεν έχουν σχέσεις μεταξύ τους και μάλιστα καλές. Αυτό επιβεβαιώνεται και από τον Κτηνίατρο που στη συζήτησή μας, μας είπε:

«Μα δεν υπάρχει αντιπαλότητα, υπάρχει απλώς το κομμάτι αυτό που λέγεται συνεταιρισμός. Όταν η βαριά βιομηχανία της περιοχής ήταν η Ένωση Ηρακλείου και τώρα δεν έχει μείνει τίποτα όρθιο, η Ένωση Ρεθύμνου που βρήκανε μια αμύθητη περιουσία και 3 εργοστάσια, εκπληκτικά πράγματα. Το δεύτερο εργοστάσιο ζωοτροφών στη Κρήτη, σύγχρονο, ένα υπέροχο τυροκομείο, και ένα υπέροχο τυποποιητήριο λαδιού. Και έχει βρεθεί η Ένωση να μην έχει φορολογική ενημερότητα, με απίστευτα χρέη. Ε εντάξει, εκεί σταματούν όλα».

Όσον αφορά την εμπιστοσύνη στη νέα γενιά κτηνοτρόφων και, γενικότερα, στους νέους ανθρώπους που έπονται, καταγράψαμε εξίσου χαμηλά επίπεδα. Οι ερωτώμενοι δήλωσαν χαμηλά επίπεδα εμπιστοσύνης και έλλειψη πίστης πως τα πράγματα θα καλυτερεύσουν, κυρίως λόγω των διαστρεβλώσεων που προκαλούνται από το σημερινό σύστημα επιδοτήσεων. Όπως σημειώνει ο Κτηνοτρόφος 2:

«οι επιδοτήσεις έχουν κάνει πολύ κόσμο άχρηστο. Και ξέρεις γιατί στο λέω; Γιατί ένα κοπέλι, που είναι 20 χρονών και παίρνει 20 χιλιάρικα, του βγαίνει ο μήνας 1800 ευρώ. Ένα κοπέλι στην Αθήνα που δουλεύει σερβιτόρος του δίνουν 700-800 ευρώ. Ο άλλος εδώ κάθεται γιατί να κουράσει το κορμί του; Αφού ξέρει πως τέλος του χρόνου θα πάρει 20 χιλιάρικα».

Τα ίδια αναφέρει και ο Κτηνοτρόφος 6 εξηγώντας πως κατά τη γνώμη του σκέπτονται οι νέοι τα τελευταία χρόνια:

«παίρνω την επιδότηση, 20 χιλιάρικα, 25, 30. Τόσα λεφτά δεν βγάζουν επιστήμονες. Γιατί να σκοτωθώ για τα ζώα»;

Πίνακας 4. Οι εργασιακές αξίες και τα επίπεδα εμπιστοσύνης των κτηνοτρόφων

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ			
Επίπεδα εμπιστοσύνης			
Κτηνοτρόφος	Αξίες	Εμπιστοσύνη στους υπόλοιπους κτηνοτρόφους ώστε να βασιστεί πάνω τους	Βαθμός εμπιστοσύνης στη νέα γενιά
1	Αγάπη για τη δουλειά, αγάπη για τα ζώα	Υψηλά σε αυτούς που ασχολούνται σοβαρά	Υψηλά σε αυτούς που θα ασχοληθούν σοβαρά
2	Αγάπη για τη δουλειά, φήμη οικογενειακού ονόματος	Υψηλά επίπεδα	Χαμηλά επίπεδα
3	Αγάπη για τη δουλειά, εξωστρέφεια	Χαμηλά επίπεδα	Χαμηλά επίπεδα
4	Αγάπη για τη δουλειά, εργατικότητα	Χαμηλά επίπεδα	Χαμηλά επίπεδα

5	Αγάπη για τη δουλειά, ευσυνειδησία	Χαμηλά επίπεδα	Χαμηλά επίπεδα
6	Αγάπη για τη δουλειά, επιχειρηματικότητα, εργατικότητα	Χαμηλά επίπεδα	Χαμηλά επίπεδα λόγω της επανάπαυσής τους από τις επιδοτήσεις
7	Αγάπη για τη φύση, ζώα, αγάπη για το επάγγελμα,	Χαμηλά επίπεδα	Υψηλά επίπεδα σε αυτούς που μπαίνουν δυναμικά
8	Αγάπη για την δουλειά	Χαμηλά επίπεδα	ΔΕ ΔΟΘΗΚΑΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ
9	Αγάπη για τη δουλειά, αγάπη για τα ζώα	Χαμηλά επίπεδα	Υψηλά επίπεδα

Αναλύοντας τις συνεντεύξεις με τους παραγωγούς καταλήγουμε πως οι εργασιακές αξίες που τους διέπουν είναι αρκετά παρόμοιες. Παρατηρούμε πως θεωρούν απαραίτητο, για όποιον θέλει να μακροημερεύσει στο επάγγελμα, να αγαπά την εργασία του και τα ζώα. Επίσης, παρότι οι σχέσεις μεταξύ τους είναι αρκετά καλές, φαίνεται να υπάρχει έλλειψη εμπιστοσύνης σε επαγγελματικό επίπεδο, κυρίως λόγω χαμηλού εκπαιδευτικού επιπέδου. Τέλος, όσον αφορά τη νέα γενιά, οι περισσότεροι εκ των ερωτηθέντων δεν την εμπιστεύεται πως μπορεί να αλλάξει την υπάρχουσα κατάσταση.

5.1.3. Πληροφορίες σχετικά με παλαιότερες συλλογικές ενέργειες

Όπως αναφέρθηκε πιο πάνω οι συνεχόμενες αποτυχίες των συνεταιριστικών σχημάτων να σηκώσουν το βάρος της επεξεργασίας και εμπορίας γάλακτος, οι οικονομικές ατασθαλίες του παρελθόντος, η γενικότερη άσχημη οικονομική κατάσταση των παραγωγών, καθώς και η επικρατούσα άποψη για τους αγροτικούς συνεταιρισμούς, μας έκανε να πιστεύουμε πως θα ακούσουμε, κατά βάση, αρνητικά σχόλια. Η πραγματικότητα έδειξε άλλα πράγματα καθώς το μεγαλύτερο ποσοστό των ερωτηθέντων πρόκρινε ως τη μόνη βιώσιμη λύση τις συνεταιριστικές προσπάθειες. Επίσης κατά τη διάρκεια των συνομιλιών μας ο εστίαζαν στα θετικά των συλλογικών προσπαθειών του παρελθόντος και του παρόντος.

Ενδιαφέρον έχει η κατάθεση του Κτηνοτρόφου 1 σχετικά με την πρώην Ένωση Ρεθύμνου. Ο ίδιος δεν παραδίδει το γάλα του στην Ένωση Ρεθύμνου καθώς η

τελευταία αδυνατεί να το επεξεργαστεί λόγω ανεπαρκούς πρόσβασης σε αγορές. Μας είπε, λοιπόν, ότι:

«Η Ένωση έχει ένα προσόν, δε σε αφήνει χωρίς τροφές, τα ζώα σου θα φάνε υποχρεωτικά, έχει Σούπερ Μάρκετ, μπορείς να ψωνίσεις αν ζοριστείς από χρήματα, λιπάσματα, ό,τι γεωργικά εφόδια χρειαστείς, μουρέλαια, σε καλύπτει, έχει πολλά προσόντα η Ένωση, που αν κάποια στιγμή ζοριστείς, πας από εκεί και τα παίρνεις βερεσέ. Στα δεσμεύει κατευθείαν από την επιδότηση, μόλις δηλαδή μπει η επιδότηση, θα σου κρατήσει ό,τι χρήματα χρωστάς. Και καλά το κάνει, γιατί αν δεν το έκανε έτσι δε θα το πλήρωνε κανείς».

Συμπληρώνει, επίσης, λέγοντας ότι:

«Η Ένωση στο Πέραμα λίγο κρατεί τα πράγματα σε τιμές, ισορροπεί λίγο τα πράγματα του γάλακτος, γιατί στο κρέας δεν έχει καμία σχέση. Κόβει η Ένωση Μυλοποτάμου λίγο το γάλα, και κάπως τώρα κρατάει η κατάσταση...».

Παρόμοια άποψη εκφράζει και ο Κτηνοτρόφος 6:

«Ο συνεταιρισμός έπαιρνε το γάλα σε πιο καλή τιμή, έφτιαχνε ζωοτροφές καλές με τιμές χαμηλότερες από αυτές του εμπορίου. Και τέλος πάντων βοηθούσε με τον τρόπο του, με γεωπόνους, με κτηνιάτρους...»

Ακόμα και εκείνοι που διατηρούν αρνητικές παραστάσεις από παλιότερες συνεταιριστικές προσπάθειες, κατανοούν τη σημαντικότητά τους, παρότι, όπως λένε, στην Κρήτη δεν είναι τόσο δυνατές όσο στην ηπειρωτική Ελλάδα. Παράδειγμα αυτής της άποψης είναι ο Κτηνοτρόφος 4, ο οποίος αναφέρει:

«Όχι, όχι. Από χρόνια έχω σταματήσει, δεν πηγαίνουν καλά οι τιμές είχα προβλήματα με τις τροφές. Έχω σταματήσει 15-20 χρόνια και δουλεύω μόνο με εμπόρους. Δεν έχουμε ενώσεις εδώ όπως είναι στην πάνω Ελλάδα δυνατές, εδώ είναι υπό διάλυση όλες».

Πίνακας 5. Οι στάσεις που έχουν οι κτηνοτρόφοι του δείγματος τη περίοδο Δεκεμβρίου 2020- Ιανουαρίου 2021 σχετικά με τις συλλογικές ενέργειες.

ΕΝΤΥΠΩΣΕΙΣ ΓΙΑ ΠΑΛΑΙΟΤΕΡΕΣ ΣΥΛΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ	
Κτηνοτρόφος	Εντυπώσεις σχετικά με παλαιότερες συλλογικές προσπάθειες
1	Συντάσσεται με τους ισχυρούς συνεταιρισμούς- θεωρεί ότι είναι η μόνη λύση.
2	<i>Δε δόθηκαν πληροφορίες.</i>
3	Θετική εντύπωση για συλλογικές προσπάθειες -Οριακά θετικός και για τον Α.Σ. Ρεθύμνου ακόμη και σε αυτή, την όχι καλή, κατάσταση
4	Αρκετά αρνητικός για τις Ενώσεις λόγω κακοδιαχείρισης παρελθόντων ετών.

5	Υπέρ των Ενώσεων με όποιο κόστος σύμφωνα με την εμπειρία του-
6	Πολύ θετική άποψη για τον ΑΣ Ανωγείων και την πορεία του όσο λειτουργούσε.
7	Όχι πολύ θετικές αναμνήσεις από τα αποτελέσματα συλλογικών προσπάθειών.
8	Αρνητικές σκέψεις για οποιαδήποτε συλλογική προσπάθεια- "Δεν πετυχαίνουν εδώ αυτά".
9	Πολύ θετική άποψη για τον ΑΣΕΑΡ και το ρόλο των ΑΣ στη διαμόρφωση ικανοποιητικών τιμών παραγωγού.

Οι περισσότεροι ερωτηθέντες κτηνοτρόφοι παρουσιάζουν τις συλλογικές προσπάθειες και την οργάνωση τους ως τη μόνη λύση για να ξεπεράσουν τα προβλήματα που τους ταλανίζουν. Ακόμα και εκείνοι που εμφανίζονται αρνητικοί, δείχνουν να κατανοούν τη σημαντικότητά τους, εστιάζοντας όμως στην αρνητική φήμη των συνεταιρισμών και στα αρνητικά αποτελέσματα του παρελθόντος.

5.1.4. Παρουσία Εξωτερικής Βοήθειας

Προχωρώντας, αναλύεται η παρουσία εξωτερικών παραγόντων στο Ν. Ρεθύμνου, δηλαδή η ύπαρξη νομικού πλαισίου, βοήθειας από το κράτος, ιδιωτικές εταιρείες ή μη κερδοσκοπικούς οργανισμούς στους παραγωγούς με στόχο την οργάνωσή τους και, κατά συνέπεια, τη βελτίωση του οικονομικού και κοινωνικού επιπέδου τους.

Οι απαντήσεις των κτηνοτρόφων αλλά και των υπόλοιπων μελών της κτηνοτροφικής αλυσίδας (netchain), μας δείχνουν πως δεν υπάρχει σχεδόν κανείς που να τους βοηθά να προωθήσουν τα συμφέροντά τους. Ακόμη, φαίνεται πως όσοι το κάνουν, δεν το πράττουν συντεταγμένα και οργανωμένα αλλά περισσότερο στη λογική της προσωπικής επαφής και της φιλίας. Η τρέχουσα κοινωνική και οικονομική κατάσταση των παραγωγών επιβάλλεται να μετατραπεί σε περισσότερο βιώσιμη, και η παρουσία οργανισμών που διευκολύνουν τέτοιους μετασχηματισμούς κρίνεται επιβεβλημένη. Η υποστήριξη αυτή πρέπει να είναι απαλλαγμένη από κομματικές

σκοπιμότητες, καθώς αρκετές προσπάθειες «βοήθειας» προωθήθηκαν λόγω πολιτικού καιροσκοπισμού.

*“Όσοι εμφανίζονται δυστυχώς, και το λέω με μεγάλη μου θλίψη, από πίσω έχουν διάφορα κομματικά κριτήρια. Και εκεί είναι το θέμα που σε τραβάει πίσω”
(Κτηνίατρος).*

Αυτό καταθέτει ο κτηνίατρος της περιοχής, ο οποίος μάλιστα θεωρείται από πολλούς κτηνοτρόφους ένας από τους λίγους που τους βοήθησαν πραγματικά να αναπτύξουν την εκμετάλλευσή τους.

«Αλλά εγώ αν έχω κάνει κάτι το χρωστώ στον Αλέκο(σ.σ. Κτηνίατρος). Αυτός με βοήθησε, μου εξήγησε πως βγαίνουν τα λεφτά και εγώ τον άκουσα. Τον εμπιστεύτηκα σαν γονιό μου»

Έτσι δήλωσε ο Κτηνοτρόφος 7, ένας επιτυχημένος κτηνοτρόφος, ο οποίος μας είπε ότι είναι με τέτοιο τρόπο σχεδιασμένη η επιχείρησή του, ώστε, παρά τις τρέχουσες δυσκολίες που αντιμετωπίζει, να μπορεί συντηρήσει την εκμετάλλευσή του, κυρίως λόγω της σκληρής δουλειάς του ιδίου, αλλά και της βοήθειας του κ. Στεφανάκη.

Δυστυχώς, ο Κτηνοτρόφος αυτός φαίνεται να αποτελεί εξαίρεση καθώς οι περισσότεροι συνάδελφοί του δήλωσαν ότι κανένας φορέας ή άτομο δεν τους βοήθησε να στήσουν και αναπτύξουν την εκμετάλλευσή τους. Ακόμα και όσοι δήλωσαν ότι στο παρελθόν έλαβαν τέτοια βοήθεια και στήριξη, υποστηρίζουν ότι αυτή αποτελεί παρελθόν.

«Είχαμε εδώ ένα συνεταιρισμό (σ.σ. Α.Σ. Ανωγείων), ο οποίος όμως έχει κλείσει τα τελευταία χρόνια, λόγω και της κρίσης. Αυτός βοηθούσε (Κτηνοτρόφος 6)».

Επίσης, η άποψη των παραγωγών για τη παρουσία του Κράτους.

«Δε μπορώ να πω ότι υπάρχει κάποιος, είτε περιφερειάρχης, είτε δήμαρχος σε επίπεδο θεσμικό, ούτε ιδιώτες (Κτηνοτρόφος 5)».

Πίνακας 6. Εξωτερικοί παράγοντες που βοήθησαν τους ερωτώμενους κτηνοτρόφους

Κτηνοτρόφος	Βοήθεια από Εξωτερικούς παράγοντες (Κράτος, ΜΚΟ, ανεξάρτητα μέλη της κοινωνίας, Ιδ. Φορείς)
1	Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε.)
2	ΟΧΙ
3	ΟΧΙ
4	ΟΧΙ

5	OXI
6	Α.Σ. Ανωγείων, Κτηνίατρος
7	Κτηνίατρος, Τεχνολόγος ζωοτροφών
8	OXI
9	Α.Σ. Ρεθύμνης, Κτηνίατρος, Ε.Ε.

Οι έξι από τους εννέα κτηνοτρόφους με τους οποίους μιλήσαμε, υποστηρίζουν πως δεν υπήρχε κανένας εξωτερικός παράγοντας ή κάποια διευκόλυνση από το Κράτος που να τους παρέχει ουσιαστική βοήθεια ώστε να ξεπεράσουν προβλήματα που τους απασχολούν. Οι υπόλοιποι, στάθηκαν κυρίως σε μεμονωμένες περιπτώσεις επαγγελματιών, με τους οποίους συνεργάστηκαν και δευτερευόντως σε Αγροτικούς Συνεταιρισμούς που είτε δε λειτουργούν πια (Α.Σ. Ανωγείων) είτε οι δυνατότητές τους είναι, πλέον, περιορισμένες.

5.2. Παράγοντες που επηρεάζουν τη συλλογική επιτυχία

Παρακάτω παρουσιάζονται και αναλύονται οι παράγοντες, οι οποίες επηρεάζουν τη σύσταση και επιτυχία των συλλογικών σχημάτων, σύμφωνα με όσα μας είπαν οι παραγωγοί. Εξετάζουμε τις ακόλουθες μεταβλητές:

α) Μέγεθος ομάδας – Ένταση συμμετοχής

- Αριθμός συμμετεχόντων στην αρχή της προσπάθειας και στο τέλος αυτής

β) Επικοινωνία πρόσωπο με πρόσωπο

γ) Πληροφορίες σχετικά με παλαιότερες των μελών των συλλογικών πληροφοριών

δ) Βοήθεια από εξωτερικούς παράγοντες

Συνομιλώντας με τους κτηνοτρόφους του Ν. Ρεθύμνου καταφέραμε και εντοπίσαμε τρεις συλλογικές προσπάθειες, δύο ανενεργές και μία ενεργή αλλά άτυπη.

Στη Συλλογική Προσπάθεια 1 συμμετέχουν δέκα κτηνοτρόφοι του Ν. Ρεθύμνου και σκοπό της έχει τη μαζική παραγγελία εφοδίων. Η δυσμενής θέση στην οποία βρίσκονται οι κτηνοτρόφοι λόγω των συμφωνιών των εμπόρων ζωοτροφών και των

μεταποιητών γάλακτος, καθώς και τα αυξημένα κόστη μεταφοράς, καθιστούν τη συγκεκριμένη κίνηση απολύτως λογική και αναμενόμενη.

Η συγκεκριμένη ομάδα των κτηνοτρόφων (Συλλογική Προσπάθεια 1) ξεκίνησε με δέκα μέλη και συνεχίζει με τον ίδιο αριθμό καθώς είναι ακόμα σε λειτουργία. Η ένταση συμμετοχής είναι πολύ υψηλή καθώς τα μέλη βρίσκονται, τουλάχιστον στην προ COVID-19 εποχή, ανά δύο ημέρες, κουβεντιάζοντας τα τρέχοντα προβλήματά τους και όχι μόνο. Ο τόπος συνάντησης είναι σε καφενείο αρκετά κοντά στα ποιμνιοστάσια των μελών.

Η εμπιστοσύνη κυμαίνεται σε υψηλά επίπεδα, με το Κτηνοτρόφο 2 και μέλος μάλιστα της ομάδας να τονίζει:

«Τους γνωρίζω μια ζωή. Τους εμπιστεύομαι τους ανθρώπους, αλίμονο».

Τέλος, δεν υπάρχει κάποιος οργανισμός που να ασκεί καθήκοντα διευκολυντή (facilitator) ώστε να τους βοηθήσει να σχεδιάσουν και να αναπτύξουν τη συνεργασία τους. Οι υπόλοιπες δύο συλλογικές προσπάθειες είναι πλέον ανενεργές, αν και για να είμαστε απόλυτα ακριβείς δεν έμειναν σχεδόν καθόλου ενεργές.

Η Συλλογική Προσπάθεια 2 ξεκίνησε με πενήντα κτηνοτρόφους και πολύ γρήγορα η ιδέα έγινε γνωστή σε πολύ περισσότερους (σ.σ. 200). Συγκεκριμένα, ο σκοπός της προσπάθειας αυτής ήταν η συλλογική πώληση κρέατος, καθώς οι τιμές είχαν για μεγάλο διάστημα πτωτικές τάσεις. Οι επαφές των μελών ήταν αρκετά συχνές, σε συνάρτηση φυσικά με το μέγεθος της ομάδας, βρισκόμενοι, από κοντά, περίπου δύο φορές το μήνα ώστε να σχεδιάσουν το εγχείρημά τους. Οι πληροφορίες που είχαν για τα μέλη τα οποία συμμετείχαν στην προσπάθεια ήταν εξαιρετικά ευχάριστες. Τέλος, δεν καταγράψαμε κανέναν εξωγενή παράγοντα, θεσμό ή άτομο που να βοήθησε την προσπάθεια. Φαινομενικά, λοιπόν, η συλλογική κίνηση είχε αρκετά μεγάλες πιθανότητες να επιβιώσει και αναπτυχθεί, όμως αυτό δε συνέβη. Το γιατί έχει αρκετό ενδιαφέρον:

«...μια φορά γίνηκε στο Ηράκλειο. Και σφάζανε οι χασάπηδες 5 ευρώ, και ο σύλλογος 6-6,5. Όσοι σφάζανε πληρωθήκανε τα αρνιά τους καλά. Αλλά μετά μπήκαν κοράκια, γεράκια, φίδια, μεγαλοχασάπηδες, μεγαλοεμπόροι, να πιάνουν τον πρόεδρο, να πιάνουν το συμβούλιο...» (Κτηνοτρόφος 3).

Ίσως η παροχή τεχνικής στήριξης και εκπαίδευσης των συμμετεχόντων παραγωγών να είχε βοηθήσει στην επιβίωση της συλλογικής αυτής προσπάθειας με καταλυτικό τρόπο.

Τέλος, η Συλλογική Προσπάθεια 3 αποτελεί τη μόνη τυπική προσπάθεια. Αφορά μια μεγάλη ομάδα 200 περίπου παραγωγών, η οποία συστάθηκε με σκοπό τη συνεταιριστική πώληση γάλακτος και κρέατος και με προσδοκίες για υψηλότερες τιμές. Ο αρχικά μεγάλος αριθμός μελών, σταδιακά μειώθηκε και διαμορφώθηκε μετά από λίγο καιρό στα επτά άτομα. Σύμφωνα με τον Κτηνοτρόφο 7:

«...είχαμε μαζευτεί 200 άτομα. Πήγαμε να κάνουμε μια Ομάδα Παραγωγών και την βη ή την 7η συνάντηση νομίζω ότι ήμασταν έξι ή επτά άτομα».

Σύμφωνα με τον Κτηνοτρόφο 7 αυτό συνέβη γιατί τα περισσότερα μέλη αυτής της ομάδας δεν ήταν διατεθειμένα, τελικά, να βάλουν χρήματα ώστε να πραγματοποιηθεί η συγκεκριμένη ενέργεια. Η συχνότητα των μεταξύ τους συναντήσεων δεν ήταν αρκετά υψηλή, ενώ οι παλαιότερες πληροφορίες για τους «συμπαίκτες» δεν ήταν οι θετικότερες, με την έλλειψη ακαδημαϊκού υπόβαθρου να κυριαρχεί. Όμως, έλαβαν βοήθεια από μια επαγγελματία μάνατζερ, η οποία είχε αναλάβει να διεκπεραιώσει τα διαδικαστικά και να εξασφαλίσει πρόσβαση στις αγορές για το γάλα, τόσο εσωτερικού όσο και εξωτερικού για το κρέας. Κάτι τέτοιο δεν συνέβη, όμως, γιατί σύμφωνα με τον Κτηνοτρόφο 7:

«...σημαντικό είναι πως μεγάλος όγκος ανθρώπων που ασχολείται με αυτή τη δουλειά δεν έχει βγάλει κάποια σχολή. Δεν μπορούσε να προχωρήσει. Να το βλέπει λίγο διαφορετικά...»

Πίνακας 7. Συλλογικές προσπάθειες που καταγράφηκαν στις συνομιλίες με τους κτηνοτρόφους του Ν. Ρεθύμνου (Δεκέμβρης 2020- Ιανουάριος 2021)

Συλλογικές Προσπάθειες	Σκοπός Συλλογικής Ενέργειας	Τρέχουσα Κατάσταση	Αριθμός Συμμετεχόντων Αρχή	Αριθμός Συμμετεχόντων Τέλος	Ένταση συμμετοχής	Επικοινωνία πρόσωπο με πρόσωπο	Πληροφορίες σχετικά με παλαιότερες ενέργειες	Εξωτερικοί Παράγοντες
<u>Συλλογική προσπάθεια 1</u>	Μαζικές παραγγελιές	Ενεργή-Ατυπη	10	10	Υψηλή	NAI	Θετικές- "Απόλυτη Εμπιστοσύνη"	ΌΧΙ
<u>Συλλογική Προσπάθεια 2</u>	Συλλογική Πώληση Κρέατος	Ανενεργή-Ατυπη	50	200	Υψηλή	NAI	Θετικές	ΌΧΙ
<u>Συλλογική προσπάθεια 3</u>	Συλλογική Πώληση γάλακτος και κρέατος	Ανενεργή-Ομ. Παραγωγών	200	7	Χαμηλή	NAI	Αρνητικές-Χαμηλά επίπεδα εμπιστοσύνης στο γνωστικό υπόβαθρο των υπόλοιπων συμμετεχόντων	NAI-Μάνατζερ για την προώθηση προϊόντων κτλ.

Ανάμεσα στους εννέα παραγωγούς με τους οποίους συνομιλήσαμε, πληροφορηθήκαμε για τρεις συλλογικές προσπάθειες, τυπικές ή άτυπες. Οι δύο από αυτές δεν είναι πλέον ενεργές κυρίως λόγω έλλειψης συλλογικής επιχειρηματικής λογικής των εμπλεκομένων, που δεν είχαν τη διάθεση να επενδύσουν, εν τέλει, κάτω από ένα τέτοιο σχήμα, αλλά και λόγω εξωτερικών ερίδων που διάσπασαν τους κτηνοτρόφους. Από την άλλη, φαίνεται να λειτουργεί μια άτυπη συνεργασία μεταξύ δέκα κτηνοτρόφων με σκοπό τις μαζικές παραγγελίες ζωοτροφών, στηριζόμενοι στη συχνή κατ' ιδίαν επικοινωνία που όπως φαίνεται οδηγεί και σε υψηλά επίπεδα εμπιστοσύνης.

5.3. Ανάλυση Κειμένου Συνεντεύξεων

Η ανάλυση του κειμένου που προέκυψε από την απομαγνητοφώνηση των συνεντεύξεων με τη χρήση του λογισμικού πακέτου Quirkos, περιλάμβανε τον υπολογισμό της συχνότητας επανάληψης λέξεων και εννοιών. Η συχνότητα της χρήσης των λέξεων μας επιτρέπει να σχηματίσουμε μια εικόνα σχετικά με τις κυρίαρχες στάσεις των κτηνοτρόφων και των δυο εταίρων τους στην εφοδιαστική αλυσίδα, όπως αυτή αποκαλύπτεται από τα όσα δήλωσαν κατά τις συνεντεύξεις.

Όπως πολύ παραστατικά φαίνεται στην παρακάτω εικόνα οι λέξεις που ανέφεραν συχνότερα οι παραγωγοί είναι το «δε», το «δεν» και το «θα». Πιο συγκεκριμένα, το πρόθεμα «θα» χρησιμοποιήθηκε 285 φορές ενώ το «δε» και το «δεν», συνδυαστικά, καθώς η σημασία τους είναι η ίδια, 503 φορές. Η περιγραφή των όσων συμβαίνουν στην κτηνοτροφία του Ν. Ρεθύμνου ήταν αρκετά παραστατική. Οι ερωτώμενοι έδωσαν έμφαση στις δυσκολίες που περνούν, καθώς και στην έλλειψη οράματος για ένα καλύτερο μέλλον. Η τρέχουσα, δύσκολη, κατάσταση δεν αντικατοπτρίζεται μόνο στις απαντήσεις των κτηνοτρόφων, το πιο δυσάρεστο είναι πως οι περισσότεροι έδειξαν να μην έχουν εμπιστοσύνη στο «αύριο» και πως κάτι μπορεί να αλλάξει στη καθημερινότητά τους. Χαρακτηριστική είναι η άποψη του Κτηνοτρόφου 8:

«Τα τελευταία χρόνια δεν γίνεται τίποτα. Πάει από το κακό στο χειρότερο».

Επίσης, αναφέρθηκαν 107 φορές οι λέξεις «εγώ» και «εμένα», ενώ λέξεις, όπως «ευρώ», «χρήματα», «λεφτά», «κόστος», «έξοδα» και «επιδότηση» κτλ. που έχουν άμεση σχέση με το κύριο πρόβλημα που αντιμετωπίζουν, 230 φορές. Τέλος, οι λέξεις «μπορώ» και «μπορούμε» ακούστηκαν μόνο 18 φορές, κάτι που δείχνει την έλλειψη πίστης στον εαυτό τους, ότι κάτι είναι πιθανό να αλλάξει.

Εικόνα 4. Οι λέξεις που χρησιμοποιήθηκαν περισσότερο στις συνεντεύξεις από τους παραγωγούς.

Τα προθέματα «δε» (50 φορές) και «δεν» (71 φορές) κυριαρχούν και στα όσα μας είπαν ο κτηνίατρος και ο Πρόεδρος του Αγροτικού Συνεταιρισμού Ρεθύμνου. Ακόμη, παρατηρήθηκαν οι λέξεις «πρόβλημα» και «δυσκολία» με 25 αναφορές και οι λέξεις «ευρώ», «κόστος», «χρήματα» 27. Τέλος, ο κτηνίατρος και ο Πρόεδρος του συνεταιρισμού αναφέρθηκαν 11 φορές στις λέξεις «μπορούμε» και «μπορούν». Παρατηρούμε, λοιπόν, να κυριαρχεί η αρνητικότητα η οποία διακατέχει και τους κτηνοτρόφους για το παρόν και το μέλλον της κτηνοτροφίας στη Κρήτη, κάτι λογικό αφού ζουν και εργάζονται στο ίδιο περιβάλλον. Από την άλλη πλευρά όμως, δύο

μόλις άνθρωποι ανέφεραν 7 φορές πιο λίγο τις λέξεις «μπορούμε» και «μπορούν» σε σχέση με το σύνολο των εννέα κτηνοτρόφων.

Εικόνα 5. Οι λέξεις που χρησιμοποιήθηκαν περισσότερο στις συνεντεύξεις από τον Κτηνίατρο και τον Πρόεδρο του Αγροτικού Συνεταιρισμού Ρεθύμνου.

Επίσης, χωρίζοντας το δείγμα μας σε ομάδες κατά ηλικία και μεγέθους εκμετάλλευσης έχουμε τη δυνατότητα να παρατηρήσουμε και κάποια επιπλέον στοιχεία. Το δείγμα μας στη περίπτωση της ηλικίας, μπορεί χωριστεί σε τρεις ομάδες. Αρχικά, στη πρώτη ομάδα οι πέντε κτηνοτρόφοι ηλικίας 50 και 52 ετών (Κτηνοτρόφοι 1,2,3,4,5), στη δεύτερη οι δύο κτηνοτρόφοι 57 και 69 (Κτηνοτρόφοι 6,7) ετών και στη τρίτη οι νεότεροι του δείγματός μας, ο κτηνοτρόφος 8 και 9 (27 και 45 ετών αντίστοιχα).

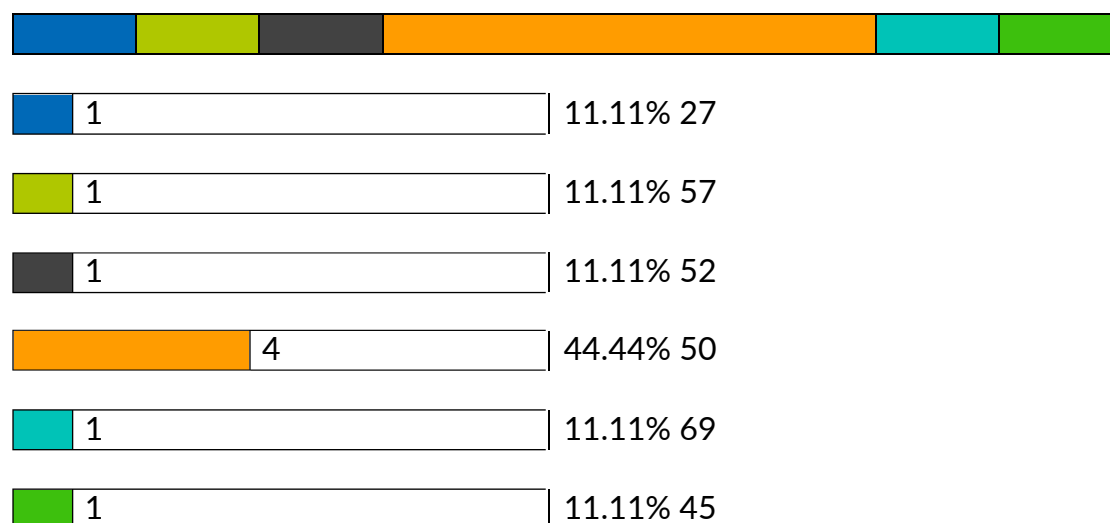
Η πρώτη ομάδα (Κτηνοτρόφοι 1,2,3,4,5) ανέφεραν τις λέξεις «δε» και «δεν» 267 φορές, περίπου τις μισές φορές δηλαδή από το σύνολο του δείγματος, δεδομένο που δε μας δείχνει κάποια διαφοροποίηση στην αρνητικότητα της συγκεκριμένης ομάδας. Επίσης, η αναφορά τους σε λέξεις σχετικές με τα χρήματα (ευρώ, λεφτά, χρήματα, έξοδα, μετρητά, επιδότηση) παρατηρήθηκε 122 φορές από σύνολο 230 αναφορών,

ένα ποσοστό 53% περίπου. Ούτε εδώ φαίνεται να υπάρχει κάποια ιδιαίτερη διαφοροποίηση από το σύνολο του δείγματος.

Σημαντική πληροφορία για τη δεύτερη ομάδα, των μεγαλύτερων σε ηλικία κτηνοτρόφων είναι πως οι περισσότερο χρησιμοποιούμενες λέξεις, εκτός από προθέματα και άρθρα, είναι το «γάλα» και τα «ζώα». Τα «δεν» και «δε» κυριαρχούν και πάλι, αλλά οι κτηνοτρόφοι φαίνεται να συγκεντρώνουν περισσότερο το λόγο τους στη δουλειά τους, με τις λέξεις «γάλα», «κρέας», «ζώα», «δουλειά» να ακούγονται 71 φορές. Αντίθετα, οι λέξεις «λεφτά», «χρήματα», «επιδότηση», «κόστος» και «τιμή» παρατηρήθηκαν περί τις 46 φορές.

Τέλος, η τρίτη ομάδα ακολουθά παρόμοιο μοτίβο με το σύνολο των κτηνοτρόφων, εμμένοντας σε αρνητικής σημασίας λέξεις.

Γράφημα 6. Ηλικίες Κτηνοτρόφων Δείγματος (Ρέθυμνο, Δεκέμβρης 2020-Ιανουάριος 2021)

Σε ότι αφορά τις εκμεταλλεύσεις των κτηνοτρόφων και τον τρόπο με τον οποίο μπορούν να χωριστούν προκρίνουμε και πάλι μια διάκριση σε τρία επίπεδα. Αρχικά, οι κτηνοτρόφοι 3,6,8 με αριθμό αιγοπροβάτων να κυμαίνεται από 400 ως 500, στη συνέχεια οι κτηνοτρόφοι 1,4,5,7,9 με το εύρος των ζώων να εκτείνεται από τα 700 ως τα 900 και τέλος ο κτηνοτρόφος 2 με 1200 ζώα.

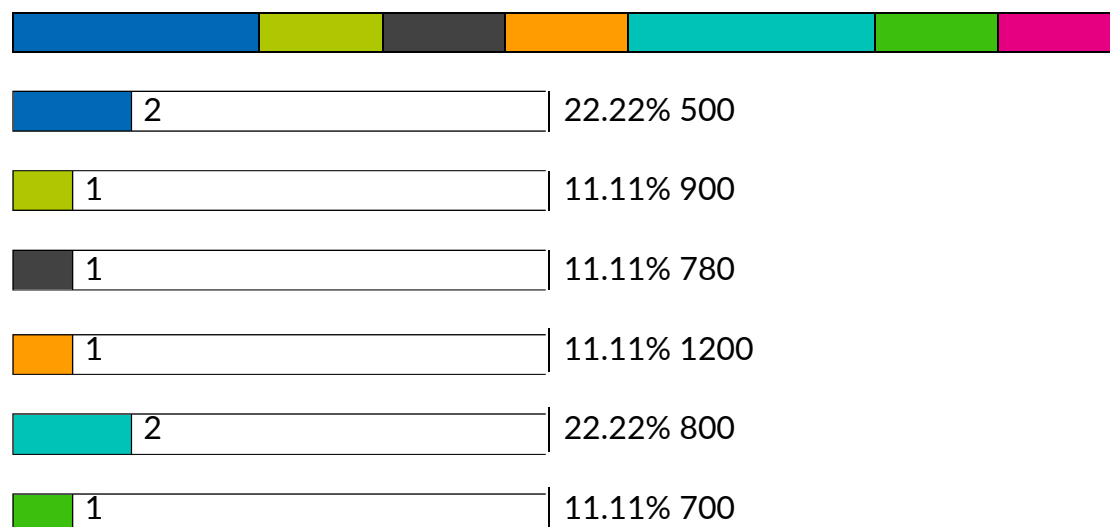
Η πρώτη ομάδα κτηνοτρόφων έχοντας και αυτή την προαναφερθείσα αρνητικότητα, κυρίως εξέφραζε απόψεις σχετικά με χρήματα, επιδοτήσεις κτλ., με τέτοιου τύπου λέξεις να φτάνουν τις 118. Τρεις άνθρωποι, αναφέρουν πάνω από το 50% των λέξεων

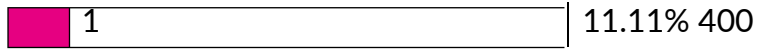
που έχουν άμεση σχέση με τα χρήματα. Σε αυτό το σημείο παρατηρούμε τη πρώτη ισχυρή διαφοροποίηση από τους υπόλοιπους κτηνοτρόφους, δείχνοντας έναν ισχυρά εγκατεστημένο τρόπο έκφρασης, που αποτελείται από συχνές αναφορές γύρω από το μείζον πρόβλημα που αντιμετωπίζουν, σε συνδυασμό φυσικά με την αρνητικότητα του συνόλου των παραγωγών.

Η δεύτερη ομάδα κτηνοτρόφων, εκείνοι με τις μεσαίου μεγέθους εκμεταλλεύσεις συνεχίζει την αρνητικότητα με αρκετές εκφράσεις με τα προθέματα «δε» και «δεν», αλλά με λίγο διαφορετικό τρόπο. Σημαντικό κομμάτι των εκφράσεων τους εμπεριέχονται λέξεις όπως «ένωση», «οργάνωση», «συνεταιρίζεσθε», «συνεργασία», «συνεργάζομαι», οι οποίες ακούστηκαν 36 φορές. Σχεδόν, δηλαδή, τις μισές φορές από τις λέξεις που είχαν σχέση με τα χρήματα (78 φορές). Και εδώ μπορούμε να παρατηρήσουμε ένα μοτίβο σκέψης, παρότι το κύριο πρόβλημα τους είναι οι χαμηλές τιμές, το μειωμένο εισόδημα, η ιδέα του συνεταιρισμού φαίνεται να τους απασχολεί, αφού αναφέρεται αρκετά συχνά.

Τέλος, ο κτηνοτρόφος 2, ο μόνος με πάνω από 1000 ζώα (1200) φαίνεται να έχει μια ισορροπία στο λόγο του καθώς οι αρνητικές λέξεις «δε» και «δεν» ακούστηκαν 41 φορές ενώ φράσεις με ροπή προς τα χρήματα 36. Εξαιρετικά ενδιαφέρον εύρημα είναι πως χρησιμοποιεί πάρα πολύ συχνά α' πληθυντικό πρόσωπο στο λόγο του ενώ οι λέξεις «μπορώ» και «μπορούμε» ακούστηκαν 5 φορές, ποσοστό γύρω στο 28% αν ανατρέξουμε στο σύνολο των 18 φορών από όλο το δείγμα.

Γράφημα 7. Αριθμός Αιγοπροβάτων Κτηνοτρόφων Δείγματος (Ρέθυμνο, Δεκέμβρης 2020- Ιανουάριος 2021)

6. Συζήτηση

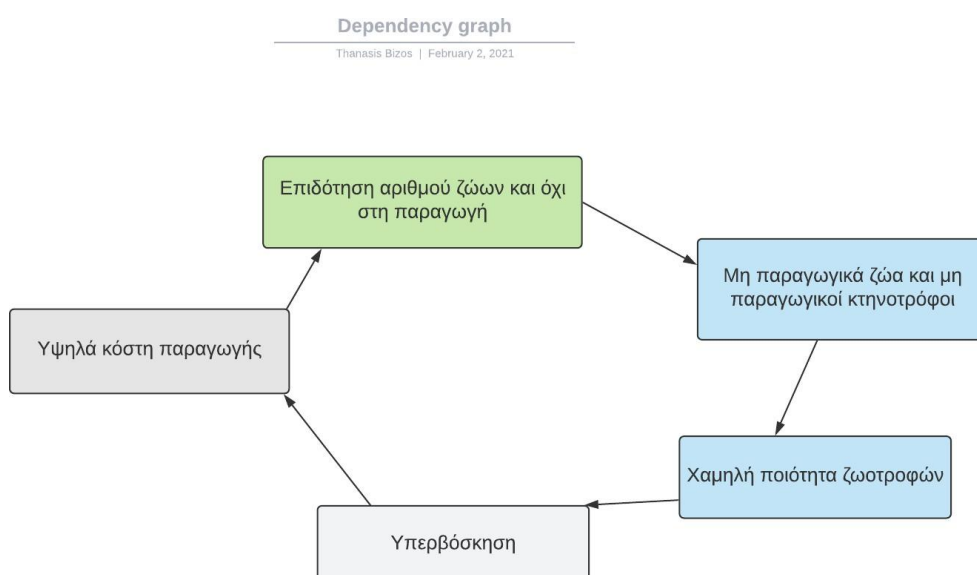
Τα λόγια των κτηνοτρόφων και ο κοινός τρόπος με τον οποίο εκφράζονται δείχνουν καταφανώς μια κοινή συλλογιστική σχετικά με το τι συμβαίνει, τι φταίει, και πως, και αν, μπορεί να ξεπεραστεί. Συζητώντας τα αποτελέσματα, πρέπει να δούμε τη μεγάλη εικόνα και όχι να παραμείνουμε πιστοί στο να αναλύουμε κάθε μεταβλητή ξεχωριστά. Όλα τα γεγονότα που μας εξιστόρησαν οι κτηνοτρόφοι αλλά και οι απόψεις που κατατέθηκαν από το Πρόεδρο της Ένωσης Ρεθύμνου και τον κτηνίατρο πρέπει να συζητηθούν ως στοιχεία ενός μεγαλύτερου συστήματος.

Ξεκινώντας από το πιο «φλέγον» ζήτημα, τις χαμηλές τιμές γάλακτος και κρέατος, αυτό που πρέπει να αναφέρουμε είναι η απουσία μεταποιητικών μονάδων, ικανών να διαχειριστούν τη προσφορά γάλακτος. Η κατάρρευση των συνεταιριστικών τυροκομείων, το κλείσιμο του Α.Σ. Ανωγείων κατά πρώτο λόγο και η ανεπαρκής ανταπόκριση της Ένωσης Ρεθύμνου, είχαν ως αποτέλεσμα την περίσσια σχεδόν 11.000 τόνων γάλακτος ανά έτος. Η υπερπροσφορά αυτή είχε ως άμεσο αποτέλεσμα την πτώση των τιμών και την ταυτόχρονη άνοδο της διαπραγματευτικής δύναμης των μεταποιητών γάλακτος, οι οποίοι πλέον ορίζουν σε μεγάλο βαθμό την τιμή. Η διαπραγματευτική δύναμη αυτή, σε συνδυασμό με τις χειριστικές εμπορικές πρακτικές της βιομηχανίας ζωοτροφών, η οποία είναι αρκετά ανεπτυγμένη στο νησί, δημιουργούν μια άνευ προηγουμένου πίεση τιμών στα εφόδια που χρησιμοποιούν οι κτηνοτρόφοι στις γεωργικές εκμεταλλεύσεις τους.

Σύμφωνα με τον Nourse (1922), οι συνεταιρισμοί δημιουργούνται προκειμένου να παρέχουν υπηρεσίες που κανείς άλλος δεν μπορεί να παρέχει στα μέλη τους, να αποφεύγουν τη δύναμη της μονοπωλιακής αγοράς (monopoly power), να μειώσουν το ρίσκο και να αξιοποιήσουν οικονομίες κλίμακας. Συμπερασματικά, η φιλοσοφία του Nourse ακολουθεί το παράδειγμα πως οι συνεταιρισμοί πρέπει να αποτελούν υπόδειγμα ελεύθερου ανταγωνισμού (competitive yardstick) ώστε να λειτουργούν ως μέτρο πίεσης προς τις κεφαλαιουχικές εταιρείες του κλάδου τους (Cook, 1993). Η απουσία των συνεταιριστικών επιχειρήσεων στη Κρήτη συνεπάγεται έλλειψη πίεσης προς τις κεφαλαιουχικές εταιρείες του κτηνοτροφικού κλάδου, που ουσιαστικά τις έχει θέσει ως «ρυθμιστές» των τιμών.

Εκτός από τις τιμές, η στρεβλή κατανομή των επιδοτήσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι οποίες ουσιαστικά επιδοτούν τον αριθμό των ζώων και όχι την ποσότητα παραγωγής, αποτελεί μια δεύτερη πηγή προβλημάτων. Αποτέλεσμα αυτής της πολιτικής είναι η δημιουργία πληθώρας κτηνοτροφικών μονάδων, οι οποίες χαρακτηρίζονται από χαμηλό επαγγελματισμό και παραγωγικότητα. Δεδομένου ότι τα ποσά των επιδοτήσεων καλύπτουν το μεγαλύτερο μέρος των εξόδων τους και οι τιμές των ζωοτροφών είναι εξαιρετικά υψηλές, πολλοί παραγωγοί επιλέγουν να χρησιμοποιήσουν ζωοτροφές χαμηλής ποιότητας. Η κύρια ζωοτροφή που επιλέγουν είναι το καλαμπόκι, με αποτέλεσμα τα ζώα να μην καλύπτουν τις διατροφικές τους ανάγκες σε κυτταρίνη και, επομένως, να αποψιλώνουν τα εγγύτερα κτήματα. Οι παραπάνω λόγοι οδηγούν στην υπερβόσκηση ενώ αυτή με τη σειρά της σε αυξημένα κόστη παραγωγής, καθώς οι ζωοτροφές είναι η μόνη λύση για τη διατροφή των ζώων. Δεν υπάρχει δηλαδή η εναλλακτική της βοσκής καθώς δεν προλαβαίνει να αναβλαστήσει ο τόπος, όπως γινότανε παλαιότερα που τα κοπάδια απαγορευότανε να βοσκήσουν από τον Οκτώβριο και μέχρι την άνοιξη. Παρατηρούμε πως οι ερωτώμενοι περιγράφουν έναν φαύλο κύκλο, από τον οποίο αισθάνονται ότι αδυνατούν να εξέλθουν, ιδιαίτερα δίχως εξωτερική βοήθεια.

Σχήμα 4. Ο φαύλος κύκλος της υπερβόσκησης στο Νομό Ρεθύμνου (Δεκέμβρης 2020- Ιανουάριος 2021)

Οι κτηνοτρόφοι θεωρούν απαραίτητη τη στήριξη από εξωτερικούς φορείς. Ωστόσο, όπως είδαμε στο Κεφάλαιο 5 υπάρχει ένα τεράστιο κενό, τουλάχιστον ως προς τις οργανωμένες προσπάθειες παροχής βοήθειας. Οι μεμονωμένες προσπάθειες παροχής βοήθειας προς τους κτηνοτρόφους, αν και είναι εξαιρετικά ευπρόσδεκτες, δε φαίνεται να μπορούν να λύσουν τα προβλήματα των κτηνοτρόφων, καθώς επικεντρώνονται κυρίως στην αντιμετώπιση των συμπτωμάτων του, παρά στις βαθύτερες αιτίες που το προκαλούν. Επιπλέον, η εξεύρεση λύσεων απαιτεί το συνδυασμό επιστημονικών γνώσεων, οι οποίες προέρχονται από περισσότερες από μία ειδικότητες—κάτι που σήμερα δε συμβαίνει. Τέλος, απουσιάζει ο απαραίτητος δημιουργικός διάλογος μεταξύ των κτηνοτρόφων και μεταξύ των κτηνοτρόφων και των εταίρων τους, ο οποίος θα οδηγούσε στην από κοινού σύνθεση ενός εφικτού οράματος για την κτηνοτροφία της περιοχής.

Ένα ακόμη σημείο που φαίνεται το κενό στις εξωτερικές οργανώσεις, είναι πως οι κτηνοτρόφοι γνωρίζουν πως η λύση στα προβλήματά τους είναι οι συλλογικές προσπάθειες και οι συνεταιρισμοί. Αυτό που επίσης παρατηρήσαμε στις συζητήσεις μας με τους κτηνοτρόφους, είναι πως υπάρχει έλλειμα πίστης στις δυνάμεις τους.

Εκτός όμως των δικών τους προσπαθειών για μεταστροφή της υπάρχουσας κατάστασης, ελπίζουμε να υπάρξει εξωτερική βοήθεια φορέων προς αυτούς τους ανθρώπους και να τους κάνουν να πιστέψουν στις δυνάμεις τους και ότι μπορούν να αντιμετωπίσουν με επιτυχία τα προβλήματα που τους απασχολούν. Επίσης, σημαντική διάσταση στη δουλειά των φορέων είναι και η εκπαίδευση των αγροτών, ένα πρόβλημα που φαίνεται πως απασχολεί και τους ίδιους.

Με την εκπαίδευση των αγροτών, τόσο σε τεχνικό αλλά και σε οργανωτικό επίπεδο, είναι δεδομένο πως θα αυξηθούν τα επίπεδα εμπιστοσύνης τόσο προς τον εαυτό τους όσο και προς τους υπόλοιπους. Παρότι οι σχέσεις τους χαρακτηρίζονται ως «άριστες», η εμπιστοσύνη σε επαγγελματικό επίπεδο κυμαίνεται σε χαμηλά επίπεδα, καθιστώντας την ανάγκη για εκπαίδευση επιβεβλημένη. Η εκπαίδευση των κτηνοτρόφων πρέπει να προάγει τη παραγωγική μάθηση τους (generative learning), με στόχο να εστιάζουν σε ολόκληρο το σύστημα στο οποίο ζουν και εργάζονται και όχι μόνο στα γεγονότα, τα προβλήματα ή τις συμπεριφορές που παρατηρούν. Οι περισσότεροι άνθρωποι επειδή ακριβώς είναι μέρη του συστήματος στο οποίο δραστηριοποιούνται, αδυνατούν να «δουν» τη συνολική εικόνα και αρκούνται σε μεμονωμένα περιστατικά. Συνεπώς, η συστημική προσέγγιση στην εκπαίδευση είναι

απαραίτητη προϋπόθεση ώστε να οδηγηθούμε στη παραγωγική μάθηση. Πρέπει λοιπόν να αναπτυχθούν Οργανισμοί Μάθησης (learning organizations, Senge 2004) μέσα στους οποίους οι άνθρωποι συνεχώς θα επεκτείνουν τις ικανότητές τους ώστε να δημιουργούν τα αποτελέσματα που πραγματικά έχουν ανάγκη. Μέσα σε αυτούς τους οργανισμούς, νέα μοτίβα σκέψης θα γεννηθούν και οι άνθρωποι που τα απαρτίζουν θα εκπαιδεύονται συνεχώς πως να μαθαίνουν, και κυρίως, πως να μαθαίνουν μαζί.

Συνδέοντας τα ευρήματά μας με το θεωρητικό πλαίσιο της παρούσας μελέτης (Ostrom, 1990) αναλύουμε τις εξεταζόμενες μεταβλητές σύμφωνα με τα αποτελέσματά μας. Σημαντική πληροφορία μας δίνει το μέγεθος της ομάδας, καθώς όπως η θεωρία (Ostrom, 1990, Olson, 1965) έχει προβλέψει παίζει καταλυτικό ρόλο. Αυτό επιβεβαιώνεται και από τις συλλογικές προσπάθειες που ανακαλύψαμε, καθώς στις δύο από τις τρεις οι αριθμοί των συμμετεχόντων ήταν αρκετά μεγάλοι, παράγοντας που φαίνεται να επηρεάζει την αποτυχία τους. Ακόμη, η απουσία οργανωμένων εξωτερικών παραγόντων βοήθειας προς τους παραγωγούς, παρέχοντας πληροφορίες, τεχνική υποστήριξη, εκπαίδευση, επηρεάζει άμεσα τη συνεργασία των παραγωγών. Επίσης, όσον αφορά το κοινωνικό κεφάλαιο της κοινότητας, παρότι οι αξίες που διέπουν τους κτηνοτρόφους είναι παρόμοιες, παρατηρούμε έλλειψη «επαγγελματικής» εμπιστοσύνης τόσο μεταξύ τους όσο προς τους κτηνοτρόφους της νέας γενιάς. Αυτό επηρεάζει άμεσα τη συμπεριφορά των παραγωγών, μειώνοντας τη συχνότητα συμμετοχής τους σε συλλογικές προσπάθειες. Για τις παλαιότερες συνεταιριστικές προσπάθειες, οι κτηνοτρόφοι εμφανίζονται σκεπτικοί, αν και αναγνωρίζουν πως μόνο με τέτοιου τύπου οργάνωσή τους να ξεπεράσουν τα προβλήματά τους. Τα αρνητικά πεπραγμένα των συνεταιρισμών στο Ρέθυμνο επηρεάζουν άμεσα τη συμπεριφορά των κτηνοτρόφων προς αυτούς και μειώνουν τα επίπεδα συνεργασίας. Τέλος, οι μεταβλητές «επικοινωνία πρόσωπο με πρόσωπο» και «διαφοροποίηση» δε φαίνεται να διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη περίπτωση μας. Οι συναντήσεις των κτηνοτρόφων γίνονται από κοντά, κάτι το οποίο όπως παρατηρήσαμε δεν είχε σημαντική επίδραση στη προώθηση συλλογικών ενεργειών, ενώ οι παραγωγοί δεν διέφεραν ο ένας από τον άλλο σε μεγάλο βαθμό, καθώς τα προϊόντα τους είναι ίδια, οι ηλικίες τους αρκετά κοντά, όπως και οι αποδόσεις τους και το μέγεθος της εκμετάλλευσής τους.

Όσον αφορά την ανάλυση των επιπτώσεων των αποτελεσμάτων, οι κτηνοτρόφοι αντιμετωπίζουν άμεση μείωση του εισοδήματός τους, ή και κίνδυνο φτωχοποίησης αν αναλογιστούμε τη πιθανότητα διακοπής των επιδοτήσεων από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Γι' αυτό κρίνεται απαραίτητο να αποκτήσουν ένα περισσότερο επιχειρηματικό προφίλ και να σταματήσουν να βασίζονται στις επιδοτήσεις σε τόσο μεγάλο βαθμό. Επίσης, όσο οι παραγωγοί δεν συνεργάζονται και δεν δημιουργούν συνεταιριστικές επιχειρήσεις, το εμβρυικό καρτέλ μεταξύ εμπόρων ζωοτροφών και μεταποιητών γάλακτος θα συνεχίσει να υπάρχει, ενώ η πίεση στις τιμές θα γίνεται ακόμη πιο μεγάλη. Όλη αυτή η κατάσταση αναπόφευκτα θα οδηγήσει σε συρρίκνωση του κλάδου με δραματικά αποτελέσματα για την οικονομία του νησιού και τους κατοίκους του. Ακόμη, στα μέρη του νομού που παρατηρείται το φαινόμενο της υπερβόσκησης, οι παραγωγοί μη έχοντας εναλλακτικές, δίνουν χαμηλότερης ποιότητας ζωοτροφές που συνεπάγεται μείωσης ποιότητας είτε γάλακτος, είτε κρέατος. Οι εμπλεκόμενοι θα πρέπει να συμφωνήσουν σε ένα αρτιότερο διαχειριστικό πλαίσιο με στόχο το «πρασίνισμα» αυτών των περιοχών το οποίο θα τους ωφελήσει ποικιλοτρόπως.

Η εξαιρετικά αναπτυγμένη βιομηχανία ζωοτροφών στο νησί, με τη πιθανή μείωση του αριθμού των επαγγελματιών κτηνοτρόφων, αναπόφευκτα χάνει δυναμική. Η αναπροσαρμογή της στρατηγικής των κεφαλαιουχικών επιχειρήσεων ζωοτροφών θεωρείται δεδομένη, με αναζήτηση νέων πελατών στην ηπειρωτική χώρα, με ότι αυτό συνεπάγεται, όπως αυξημένα κόστη μεταφοράς και αυξημένα κόστη συναλλαγής. Η στήριξη του τοπικού κτηνοτροφικού πληθυσμού είναι επιβεβλημένη, κυρίως μέσω μείωσης τιμών και μεταφοράς τεχνογνωσίας.

Σε παρόμοια κατάσταση θα βρεθεί και ο κτηνιατρικός τομέας, με αυξημένα επίπεδα ανεργίας και υψηλό ανταγωνισμό για μια θέση εργασίας. Η συρρίκνωση του κτηνοτροφικού κλάδου, θα μειώσει και τις θέσεις εργασίας στις υπάρχουσες συνεταιριστικές επιχειρήσεις. Επίσης, το επίπεδο κατάρτισης των συγκεκριμένων επιστημόνων ενδέχεται να μειωθεί καθώς η σύνδεση της κτηνοτροφίας με τη τοπική κοινωνία, μοιραία, θα διαφοροποιηθεί. Ενδιαφέρον θα παρουσίαζε ο μετασχηματισμός της υπάρχουσας, μεμονωμένης, βοήθειας κτηνιάτρων σε κτηνοτρόφους σε κάτι περισσότερο οργανωμένο, με τη ταυτόχρονη πρόσκληση και άλλων επιστημόνων (γεωργοοικονομολόγων, δασολόγων, γεωπόνων κ.α.)

Για τη περίπτωση των καταναλωτών, όσο δεν υπάρχει σοβαρό αντίβαρο στις κεφαλαιουχικές εταιρείες, τόσο εκείνες θα προσπαθούν να πετύχουν τον αντικειμενικό στόχο τους, τη μεγιστοποίηση των κερδών τους. Ως συνέπεια, ενδεχομένως, οι καταναλωτές τιμές των κτηνοτροφικών προϊόντων, να αντιμετωπίσουν υψηλότερες τιμές ή χαμηλότερη ποιότητα. Με την απουσία των συνεταιριστικών σχημάτων χάνεται και ο κοινωνικός ρόλος που διαδραματίζουν προς τη κοινότητα, καθώς ένας από τους βασικούς τους στόχους είναι η βοήθεια προς αυτή και τα μέλη της.

Οι Αγροτικοί Συνεταιρισμοί και οι Ομάδες Παραγωγών πρέπει να αντιμετωπίσουν τη παρούσα κατάσταση καθώς απειλείται η βιωσιμότητά τους, με άμεση συνέπεια την αδυναμία εξυπηρέτησης των μελών τους, και της κρητικής κοινωνίας. Είναι απαραίτητη η προσπάθεια για συσπείρωση των κτηνοτρόφων παρουσιάζοντας, καταρχάς, διαφάνεια στις διαδικασίες τους αλλά και επενδυτικά κίνητρα ώστε οι συλλογικές οργανώσεις να είναι θελκτικές για τους παραγωγούς. Η προσέλκυση αγροτών και η συνεργασία τους είναι ένα πρώτο βήμα για τη αντιστάθμιση των τιμών. Ακόμη, οι συλλογικές επιχειρήσεις επιβάλλεται να εκπονήσουν στρατηγικές ανάπτυξης ώστε τα προϊόντα τους να αποκτήσουν προστιθέμενη αξία και να διεισδύσουν σε νέες αγορές. Επίσης, η έλλειψη «εργασιακής» εμπιστοσύνης σε συνδυασμό με την απουσία οργανωμένων εξωτερικών φορέων, μπορεί να αντιμετωπιστεί με πρωτοβουλίες των ίδιων των συνεταιρισμών αναλαμβάνοντας οι ίδιοι την ευθύνη να λύσουν τα προβλήματα που τους απασχολούν. Η εκπαίδευση των μελών τους, σε οργανωτικά και διοικητικά θέματα θεωρούμε πως θα έχει καταλυτική παρουσία στην αναστροφή του υπάρχοντος κλίματος, στην οποία η έλλειψη «επαγγελματικής» εμπιστοσύνης κυριαρχεί. Η συνεννόηση μεταξύ των αγροτικών συνεταιρισμών για συνεχή εκπαίδευση σε όλα τα επίπεδα μόνο θετικά αποτελέσματα μπορεί να έχει, «γεννώντας» από μέσα εκπαιδευτικούς οργανισμούς προσαρμοσμένους στις δικές τους ανάγκες και προβλήματα, βελτιώνοντας τη θέση τους στην αγορά και σιγά-σιγά αλλάζοντας την «στραπατσarisμένη» εικόνα τους. Τα αποτελέσματα των εκπαιδύσεων τόσο σε τοπικό όσο και σε εθνικό επίπεδο μπορούν να έχουν μεγάλο αντίκτυπο, «γιγαντώνοντας» το πρωτογενή τομέα και συμβάλλοντας ακόμη περισσότερο στην ελληνική οικονομία.

Τέλος, οι κρατικοί οργανισμοί που εποπτεύουν και διαχειρίζονται τις κοινοτικές επιχορηγήσεις, με βάση την άποψη των κτηνοτρόφων και των άλλων εταίρων της

κτηνοτροφικής αλυσίδας, πρέπει να επανεξετάσουν το τρόπο διανομής τους, επιδοτώντας τις πραγματικές παραγωγικές μονάδες. Η απουσία εξωτερικών παραγόντων που προωθούν συλλογικές κτηνοτροφικές προσπάθειες επηρεάζοντας τη βιωσιμότητα του κλάδου, είναι ένα εξαιρετικά σημαντικό σημείο που πρέπει ιδιαίτερος να εξεταστεί. Το Υπουργείο, σε συνεργασία με τοπικούς φορείς, πρέπει με επιστημονικά και αδέσμευτα κριτήρια να σχεδιάσει εκπαιδεύσεις προς τα μέλη, τα διοικητικά συμβούλια και τους εμπλεκόμενους με το συνεταιριστικό κίνημα. Μέχρι τώρα, οι όποιες προσπάθειες εκπαίδευσης από κρατικούς φορείς σχεδίαζόντουσαν «από πάνω προς τα κάτω», μη γνωρίζοντας, επί της ουσίας, τις πραγματικές ανάγκες του κλάδου και των μελών του. Η προσέγγιση αυτή πρέπει να αλλάξει, με τους αρμόδιους φορείς να πραγματοποιούν έρευνες στο πεδίο αναγνωρίζοντας τα πραγματικά προβλήματα και τις ανάγκες των κτηνοτροφών. Κλείνοντας, η Ευρωπαϊκή Ένωση, λαμβάνοντας τα μηνύματα από τον κτηνοτροφικό κλάδο της Κρήτης για τη στρεβλή κατανομή των επιδοτήσεων, οφείλει να πάρει θέση, θέτοντας αυστηρότερους κανόνες για τους δικαιούχους, ποινές για τις ελληνικές κυβερνήσεις και τους οργανισμούς που διαχειρίζονται τα κεφάλαια, αλλά και στενή συνεργασία με τους αρμόδιους φορείς (κρατικούς, ιδιωτικούς, μη κερδοσκοπικούς) για επιβίωση και ανάπτυξη του κλάδου.

7. Συμπεράσματα

Το θεωρητικό πλαίσιο που ανέπτυξε η Ostrom (1990) μας βοήθησε να αναλύσουμε την υπάρχουσα κατάσταση και να κατανοήσουμε σε βάθος τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι κτηνοτρόφοι του νομού Ρεθύμνου. Πιο συγκεκριμένα, το θεωρητικό αυτό πλαίσιο μας επέτρεψε να εντοπίσουμε τους παράγοντες, οι οποίοι δυσχεραίνουν την ανάδυση επιτυχημένων συλλογικών δράσεων. Η ανυπαρξία επιτυχημένων συλλογικών επιχειρήσεων των κτηνοτρόφων του Ν. Ρεθύμνου αποτελεί το κύριο πρόβλημα πρόβλημά τους, το οποίο καταγράψαμε από την έρευνά μας.

Συνέπεια αυτού του προβλήματος είναι οι ισχυρές πιέσεις που δέχονται οι παραγωγοί. Σε αυτές περιλαμβάνεται η είσπραξη χαμηλών τιμών για τα προϊόντα τους και η καταβολή υψηλών τιμών για τις εισροές που χρησιμοποιούν στις εκμεταλλεύσεις τους. Η ύπαρξη, έστω σε εμβρυική φάση, ενός καρτέλ, μεταξύ μεταποιητών γάλακτος και εμπόρων ζωοτροφών δημιουργεί επιπλέον σημαντικές πιέσεις στο καθαρό εισόδημα που εισπράττουν οι κτηνοτρόφοι.

Επίσης, η επιδότηση του ζωικού κεφαλαίου και όχι του όγκου ή της αξίας παραγωγής φαίνεται να προωθεί ένα αντιπαραγωγικό μοντέλο κτηνοτροφίας, και να προκαλεί τριβές μεταξύ κτηνοτρόφων που παράγουν με οδηγό τις ανάγκες της αγοράς και όσων παράγουν κυρίως για να εισπράξουν τα ποσά των επιδοτήσεων. Δεδομένου ότι η οικονομία της Κρήτης στηρίζεται στο τουρισμό και τη κτηνοτροφία, η ανυπαρξία συλλογικών δράσεων των κτηνοτρόφων κρατά καθηλωμένο τον ένα από αυτούς τους δύο πυλώνες, γεγονός που τονίζει ακόμη περισσότερο τη σημαντικότητα του προβλήματος.

Προσεγγίσαμε το προαναφερθέν πρόβλημα και τους ανθρώπους που επηρεάζονται από αυτό με καινούργιο τρόπο. Πιο συγκεκριμένα, οι συστημικές μεθοδολογίες και τα εργαλεία της Θεωρίας U μας επέτρεψαν, όσο αυτό είναι εφικτό, να μπούμε στη θέση αυτών των ανθρώπων, και να κατανοήσουμε σε βάθος τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν, τις ανάγκες και τις στάσεις τους και, ιδιαίτερα, τον σκεπτικισμό τον οποίον δείχνουν για τις συλλογικές οργανώσεις. Έτσι είμαστε σε θέση να προτείνουμε λύσεις, πολιτικές, και στρατηγικές, οι οποίες λαμβάνουν υπόψη τους τις πραγματικές πηγές του προβλήματος και όχι επιφανειακά συμπτώματα.

Η πολύμηνη έρευνά μας περιλάμβανε τόσο έρευνα γραφείου όσο και πεδίου. Σε πρώτη φάση αναζητήσαμε και μελετήσαμε ενδελεχώς την ελληνική και διεθνή βιβλιογραφία σχετικά με τη συλλογική δράση και τις μεθόδους ενεργητικής έρευνας (action research) και μετασχηματισμού συστημάτων, όπως η Θεωρία U. Η έρευνα πεδίου αναγκαστικά περιορίστηκε λόγω της πανδημίας του κορωνοϊού. Τις επιτόπου συνεντεύξεις και επισκέψεις στις εκμεταλλεύσεις των κτηνοτρόφων του δείγματος μας αντικαταστήσαμε με τηλεφωνικές συνεντεύξεις. Παρά τις έκτακτες δυσκολίες, ωστόσο, τα ευρήματα της έρευνάς μας φώτισαν και ανέδειξαν τη σημαντικότητα της αποδοτικά οργανωμένης συλλογικής δράσης και για τη κτηνοτροφία της Κρήτης. Κάποια από αυτά τα ευρήματα ήταν αναμενόμενα, σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία, ενώ άλλα προέκυψαν κατά τη διαδικασία των συνεντεύξεων.

Η υπερπροσφορά γάλακτος και η απουσία συνεταιριστικών μονάδων επεξεργασίας, μετά το κλείσιμο του Α.Σ. Ανωγείων και την υποβάθμιση της Ένωσης Ρεθύμνου, έχει ως αποτέλεσμα των εμπαιγμό των παραγωγών από τις ιδιωτικές εταιρείες επεξεργασίας γάλακτος. Η μεγάλη, πλέον, διαπραγματευτική τους δύναμη, σε συνδυασμό με τα «δεμένα χέρια» των παραγωγών (“hold-up”), τους επιτρέπει τη συνεννόηση με τις εταιρείες ζωοτροφών ώστε να καταφέρνουν παραπάνω έσοδα.

Επίσης, η προβληματική στόχευση των επιδοτήσεων δημιουργεί αρκετά προβλήματα σε ποικίλα επίπεδα. Καταρχάς, μειώνει την παραγωγικότητα ενός μέρους των κτηνοτρόφων, μέσω της θέσπισης κινήτρων για διατήρηση όλο και μεγαλύτερου αριθμού ζώων χωρίς ενδιαφέρον για την παραγωγική ικανότητά τους. Έτσι, ενώ στο νομό υπάρχει σημαντικός αριθμός ζώων, αρκετά από αυτά δεν αρμέγονται, ούτε τρέφονται ποιοτικά. Συνεπώς, τα ζώα αναζητούν χλωρή τροφή στους βοσκοτόπους, γεγονός που οδηγεί στη σταδιακή υποβάθμιση των βοσκοτόπων. Ένα ακόμη σημαντικό πρόβλημα αφορά την ουσιαστική απουσία ελέγχου από τον κρατικό μηχανισμό για το «πρασίνισμα» των βοσκοτόπων, δίχως την εφαρμογή ενός αποτελεσματικού προγράμματος διαχείρισης και συντήρησής τους.

Όλη αυτή η κατάσταση έχει οδηγήσει σε υποβάθμιση των επιπέδων εμπιστοσύνης, κυρίως, μεταξύ των κτηνοτρόφων, οι οποίοι, σε επαγγελματικό επίπεδο, δείχνουν να μην επιθυμούν να συνεργαστούν με τους συναδέλφους τους. Φυσικά, η έλλειψη εμπιστοσύνης επεκτείνεται και στους άλλους εταίρους της εφοδιαστικής αλυσίδας, δηλαδή τις μεταποιητικές επιχειρήσεις, τις εταιρείες παραγωγής και εμπορίας ζωοτροφών και τις κρατικές υπηρεσίες. Σημαντικότερο, πιστεύουμε, εύρημα είναι η

αρνητική στάση των κτηνοτρόφων σχετικά με το μέλλον τους, καθώς και η έλλειψη αυτοπεποίθησης και πίστης στην ικανότητά τους να αλλάξουν τα πράγματα προς το καλύτερο. Η έλλειψη πίστης είναι στενά συνδεδεμένη με την ελλιπή παρουσία ή και απουσία εξωτερικών υποστηρικτικών φορέων (Κράτος, ΜΚΟ, άλλοι ιδιωτικοί φορείς). Η απουσία αυτή στερεί από τους κτηνοτρόφους πόρους, όπως η εκπαίδευση και οι γεωργικές εφαρμογές, οι οποίοι θα βοηθούσαν, ίσως καθοριστικά, στην εμπέδωση αυτοπεποίθησης και θετικής στάσης έναντι της συνεργασίας και, τελικά, στην ανάδυση των απαραίτητων συλλογικών δράσεων.

Η τρέχουσα μελέτη διευκολύνει τους κτηνοτρόφους να αντικρίσουν το σύστημα μέσα στο οποίο ζουν και εργάζονται υπό διαφορετική οπτική γωνία. Οι εταίροι τους στο σύστημα αυτό ίσως έχουν αρκετά να μάθουν αν υιοθετούσαν μια παρόμοια ολιστική ματιά. Ορμώμενοι από μια φράση του Κτηνιάτρου με τον οποίο μιλήσαμε, «οι τυροκόμοι να σταματήσουν να πυροβολούν τα πόδια τους», πιστεύουμε πως μια αρμονικότερη και πιο δίκαιη συνεργασία με τους κτηνοτρόφους μόνο θετικά αποτελέσματα μπορεί να έχει. Υψηλότερη παραγωγικότητα, ποιοτικότερα προϊόντα, πιο επαγγελματική προώθηση των προϊόντων αυτών είναι κάποια από τα οφέλη που αυτή η συνεργασία μπορεί να αποφέρει. Ταυτόχρονα, η αλλαγή προσέγγισης από το Κράτος στο σχεδιασμό του συστήματος των επιδοτήσεων, αλλά και στον έλεγχο των δικαιούχων, θα μείωναν τις τριβές ανάμεσα στο πληθυσμό και, άμεσα, θα βοηθούσαν να αυξηθούν τα επίπεδα εμπιστοσύνης. Πρωτοβουλίες εκπαίδευσης και ενδυνάμωσης των κτηνοτρόφων από Δήμους και Περιφέρειες, αλλά και ανεξάρτητους φορείς, μπορούν επίσης να λειτουργήσουν θετικά προς αυτή την κατεύθυνση προωθώντας επίσης βιώσιμες λύσεις.

Όσον αφορά πιθανά μειονεκτήματα της παρούσας μελέτης, οι τηλεφωνικές συνεντεύξεις αύξησαν το επίπεδο δυσκολίας ολοκλήρωσής της, καθώς η ανθρώπινη επαφή του ερευνητή με τους εταίρους της αλυσίδας, ίσως, έφερναν περισσότερα και ποιοτικότερα ευρήματα. Η δια ζώσης και επί τόπου επικοινωνία μας με τους ερωτώμενους θα οδηγούσε, πιθανότατα, σε μεγαλύτερο αριθμό συνεντεύξεων και, άρα, την εξαγωγή πιο ασφαλών συμπερασμάτων. Επίσης, η από κοντά παρατήρηση του συστήματος θα έδινε τη δυνατότητα προσωπικής εμπειρίας και τη διεύρυνση της οπτικής του ερευνητή, κάτι που δεν κατέστη δυνατό λόγω της πανδημίας.

Τέλος, αντικείμενο μελλοντικής μελέτης θα μπορούσε να αποτελέσει η καταγραφή των πραγματικών αναγκών εκπαίδευσης των κτηνοτρόφων, τυροκόμων και επαγγελματιών της περιοχής, μετρώντας τόσο ποσοτικά όσο και ποιοτικά τα δυνατά και αδύνατα σημεία τους με στόχο τη συν-δημιουργία μια νέας καλύτερης πραγματικότητας. Μια τέτοια έρευνα θα μετρούσε τις τρέχουσες παραγωγικές, οικονομικές δυνατότητες του κλάδου, τα προβλήματα, αλλά και τις προοπτικές του κάτω από νέες, τυπικές ή άτυπες συνεργασίες, κτηνοτρόφων, μεταποιητών και άλλων μελών της αλυσίδας παραγωγής. Επίσης αντικείμενο μελλοντικής έρευνας θα πρέπει να αποτελέσει η λεπτομερειακή, ποσοτική και ποιοτική, καταγραφή των προβλημάτων και των προοπτικών της κτηνοτροφίας στο νομό Ρεθύμνου. Τέλος, αντικείμενο ενεργητικής έρευνας είναι σκόπιμο να αποτελέσει η συν δημιουργία μαζί με τους κτηνοτρόφους και τους εταίρους τους ποικίλων μορφών συνεργασίας.

8. Βιβλιογραφία

Ελληνική

- Βολάνης, Μ., Α. Στεφανάκης, Χ. Τσουρουνάκη - Κουρουκλίδου, Σ. Γιαννιδάκης, Α. Αλεξιάκης και Δ. Μαθιουλάκης. (1999), Η κτηνοτροφία στην Κρήτη. Παρούσα κατάσταση, προβλήματα και προοπτικές. 15^ο Ετήσιο Επιστημονικό Συνέδριο Ελληνικής Ζωοτεχνικής Εταιρίας, Χανιά, 3-5 Νοεμβρίου 1999. Επιθεώρηση Ζωοτεχνικής Επιστήμης, 25: 13-22
- ΕΛΓΟ- ΔΗΜΗΤΡΑ, (2015) Παραδόσεις πρόβειου & γίδινου γάλακτος ανά Περιφέρεια - Περιφερειακή Ενότητα & Μέση Τιμή Γάλακτος Ημερολογιακού Έτους 2015 (Επικαιροποίηση 05/03/2020), διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://www.elgo.gr/images/ELOGAK_files/Statistics/2020/AIGO_%CE%A0%CE%B1%CF%81%CE%B1%CE%B4%CF%8C%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82_%CE%A0%CF%81%CF%8C%CE%B2%CE%B5%CE%B9%CE%BF%CF%85_%CE%BA%CE%B1%CE%B9_%CE%93%CE%AF%CE%B4%CE%B9%CE%BD%CE%BF%CF%85_%CE%93%CE%AC%CE%BB%CE%B1%CE%BA%CF%84%CE%BF%CF%82_2015.pdf, ημερομηνία επίσκεψης, 2/10/2020.
- ΕΛΓΟ- ΔΗΜΗΤΡΑ, (2016), Παραδόσεις πρόβειου & γίδινου γάλακτος ανά Περιφέρεια - Περιφερειακή Ενότητα & Μέση Τιμή Γάλακτος Ημερολογιακού Έτους 2016 (Επικαιροποίηση 05/03/2020), διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://www.elgo.gr/images/ELOGAK_files/Statistics/2020/AIGO_%CE%A0%CE%B1%CF%81%CE%B1%CE%B4%CF%8C%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82_%CE%A0%CF%81%CF%8C%CE%B2%CE%B5%CE%B9%CE%BF%CF%85_%CE%BA%CE%B1%CE%B9_%CE%93%CE%AF%CE%B4%CE%B9%CE%BD%CE%BF%CF%85_%CE%93%CE%AC%CE%BB%CE%B1%CE%BA%CF%84%CE%BF%CF%82_2016.pdf, ημερομηνία επίσκεψης, 2/10/2020.
- ΕΛΓΟ- ΔΗΜΗΤΡΑ, (2017), Παραδόσεις πρόβειου & γίδινου γάλακτος ανά Περιφέρεια - Περιφερειακή Ενότητα & Μέση Τιμή Γάλακτος Ημερολογιακού Έτους 2017 (Επικαιροποίηση 05/03/2020), διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://www.elgo.gr/images/ELOGAK_files/Statistics/2020/AIGO_%CE%A0%CE%B1%CF%81%CE%B1%CE%B4%CF%8C%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82_%CE%A0%CF%81%CF%8C%CE%B2%CE%B5%CE%B9%CE%BF%CF%85_%CE%BA%CE%B1%CE%B9_%CE%93%CE%AF%CE%B4%CE%B9%CE%BD%CE%BF%CF%85_%CE%93%CE%AC%CE%BB%CE%B1%CE%BA%CF%84%CE%BF%CF%82_2017.pdf, ημερομηνία επίσκεψης, 2/10/2020.
- ΕΛΓΟ- ΔΗΜΗΤΡΑ, (2018), Παραδόσεις πρόβειου & γίδινου γάλακτος ανά Περιφέρεια - Περιφερειακή Ενότητα & Μέση Τιμή Γάλακτος Ημερολογιακού Έτους 2018 (Επικαιροποίηση 05/03/2020), διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://www.elgo.gr/images/ELOGAK_files/Statistics/2020/AIGO_%CE%A0%CE%B1%CF%81%CE%B1%CE%B4%CF%8C%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82_%CE%A0%CF%81%CF%8C%CE%B2%CE%B5%CE%B9%CE%BF%CF%85_%CE%BA%CE%B1%CE%B9_%CE%93%CE%AF%CE%B4%CE%B9%CE%BD%CE%BF%CF%85_%CE%93%CE%AC%CE%BB%CE%B1%CE%BA%CF%84%CE%BF%CF%82_2018.pdf, ημερομηνία επίσκεψης, 2/10/2020.

[BF%CF%85 %CE%BA%CE%B1%CE%B9 %CE%93%CE%AF%CE%B4%CE%B9%CE%BD%CE%BF%CF%85 %CE%93%CE%AC%CE%BB%CE%B1%CE%BA%CF%84%CE%BF%CF%82_2018.pdf](https://www.elgo.gr/images/ELOGAK_files/Statistics/2020/AIGO_A0_B1_CF81_B1_B4_CF8C_CF83_B5_B9_CF82_A0_CF81_CF8C_B2_B5_B9_BF85_BA_B1_B9_93_AF_B4_B9_BD_BF85_93_AC_BB_B1_BA_CF84_BF82_2018.pdf), ημερομηνία επίσκεψης, 2/10/2020.

ΕΛΓΟ- ΔΗΜΗΤΡΑ, (2019), Παραδόσεις πρόβειου & γίδινου γάλακτος ανά Περιφέρεια - Περιφερειακή Ενότητα & Μέση Τιμή Γάλακτος Ημερολογιακού Έτους 2019 (Επικαιροποίηση 05/03/2020), διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://www.elgo.gr/images/ELOGAK_files/Statistics/2020/AIGO_A0_B1_CF81_B1_B4_CF8C_CF83_B5_B9_CF82_A0_CF81_CF8C_B2_B5_B9_BF85_BA_B1_B9_93_AF_B4_B9_BD_BF85_93_AC_BB_B1_BA_CF84_BF82_2019.pdf, ημερομηνία επίσκεψης σελίδας, 2/10/2020.

ΕΛΣΤΑΤ (2016), «Έρευνα Διάρθρωσης Γεωργικών και Κτηνοτροφικών Εκμεταλλεύσεων, έτος 2016», διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SPK12/>, ημερομηνία επίσκεψης σελίδας, 12/9/2020.

ΕΛΣΤΑΤ (2018), «Παραγωγή γάλακτος, κατά Περιφέρεια και Περιφερειακή Ενότητα, 2018, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SPK33/>, ημερομηνία επίσκεψης σελίδας, 22/8/2020.

Ζαρμπούτης Γ., (1993), «Κτηνοτροφία και κτηνοτροφικά προϊόντα», Εκδόσεις «ΙΩΝ», Αθήνα, 1993

Κιτσοπανίδης, Γ., Ε. Παπαναγιώτου, Χ. Ζιωγάνα και Β. Μάνος. (1990), «Διάρθρωση, παραγωγικότητα και οικονομικότητα διαφόρων κλάδων ζωικής παραγωγής στην Κρήτη», Έκδοση Ε.Γ.Ο.Ε. Θεσσαλονίκη, σελ. 3.

Ματάλα, Α. (2015), «Διατροφή και Πολιτισμός», Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/3801/2/1536_Matala.pdf, ημερομηνία επίσκεψης σελίδας, 5/1/2021.

Μαυρακάκης, Ι. (1948), «Ποιμενικά Δυτικής Κρήτης», Τυπογραφείο Κ. Μαριδάκη, Χανιά, 1948, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://www.rizitiko.gr/egrafa/pimenika.pdf>, ημερομηνία επίσκεψης σελίδας 12/12/2020.

Στεφανάκης, Α. (2002), «Η Κτηνοτροφία της Κρήτης», σελ.. 125- 135. Διάλογος για την Κοινή Γεωργική και Αλιευτική Πολιτική. Συμβούλιο Αγροτικής Πολιτικής, Περιφέρεια Κρήτης. Ηράκλειο 20 Σεπτεμβρίου 2002.

Στεφανάκης, Α. (2006). «Συστήματα εκτροφής των προβάτων και των αιγών στην Κρήτη και υπερβόσκηση». ΛΙΒΑΔΟΠΟΝΙΑ ΞΗΡΟΘΕΡΜΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ– Πρακτικά 5ου Πανελληνίου Λιβαδοπονικού Συνεδρίου Ηράκλειο Κρήτης, 1- 3 Νοεμβρίου 2006.

ΥΠΠΑΤ, (2011), «Ελληνική Κτηνοτροφία, Ζωική Παραγωγή», διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://www.minagric.gr/greek/data/18853.pdf>, ημερομηνία επίσκεψης της ιστοσελίδας, 2/1/2021.

Ξενόγλωσση

- Adam Amran,. (2020). Iceberg Model. Retrieved December 27, 2020, from <https://untools.co/iceberg-model>.
- Adams, K. (2018). Helen Keller: "Alone we can do so LITTLE. together we can do so much". Retrieved February 13, 2021, from <https://www.afb.org/blog/entry/happy-birthday-helen>
- Agrawal, A. (2002). Common resources and institutional sustainability. In E. Ostrom, T. Dietz, N. Dolšak, P. C. Stern, S. Stonich, E. U. Weber (Eds.) & Committee on the Human Dimensions of Global Change, Division of Behavioral and Social Sciences and Education, The drama of the commons (p. 41–85). National Academy Press.
- Berkes, F. (1986). Marine Inshore Fishery Management in Turkey. In Proceedings of the Conference on Common Property Resource Management, National Research Council, pp. 63-83. Washington, D.C.: National Academy Press.
- Besanko, D. (2013). *Economics of strategy*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
- Borges, H. (2020, October 21). Theory U: Presencing, crossing the threshold into the field of the future. Retrieved February 15, 2021, from <https://medium.com/presencing-institute-blog/theory-u-presencing-crossing-the-threshold-into-the-field-of-the-future-26acf37c44e8>
- Coase, R. (1937). "The nature of the Firm", *Economica*, 4(16): 386-405.
- Cook, M., (2018). A Life Cycle Explanation of Cooperative Longevity. *Sustainability*, 10(5), p.1586.
- Cook, M.L., (1993). "Food and Agricultural Marketing Issues for the 21st Century".
- Cote, S., Healy, T. (2001). The well-being of nations. the role of human and social capital, OECD, Paris.
- Coulter, J., Goodland, A., Tallontire, A., Stringfellow, R., (1999). Marrying farmer cooperation and contract farming for service provision in a liberalizing sub-Saharan Africa. *ODI Natural Resource Perspectives* 48.
- Cuncliff, E. (2018). Connecting Systems Thinking and Action. Retrieved December 15, 2020, from <https://thesystemsthinker.com/connecting-systems-thinking-and-action/>.
Economic Review, 12(4); 577-597.
- Finlayson, J.G. (2005), *Habermas: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford, UK.
- Fischer, E. and Qaim, M., (2014). Smallholder Farmers and Collective Action: What Determines the Intensity of Participation?. *Journal of Agricultural Economics*, 65(3), pp.683-702.

- Frohlich, N., Oppenheimer, J., (1998). Some consequences of e-mail vs. face-to-face communication in experiment. *J. Econ. Behav. Organ.* 35, 389–403
- Gedara, K., Wilson, C., Pascoe, S. and Robinson, T., (2012). Factors Affecting Technical Efficiency of Rice Farmers in Village Reservoir Irrigation Systems of Sri Lanka. *Journal of Agricultural Economics*, 63(3), pp.627-638.
- Gürdür Broo, D., Törngren, M. (2018). *Visual Analytics for Cyber-physical Systems Development: Blending Design Thinking and Systems Thinking*.
- Hansmann, H., (1996). *The Ownership of Enterprise*. Belknap Press of the Harvard University Press, Cambridge.
- Hardin G. (1968). The Tragedy of the Commons. *Science*, 162 (3859), 1243-1248.
- Höhler J. , Kühl R., (2017). Dimensions of member heterogeneity in cooperatives and their impact on organizations- A literature review. *Annals of Public and Cooperative Economics*, 89(4), pp.697-712.
- Iliopoulos, C., & Cook, M. (1999). The Efficiency of Internal Resource Allocation Decisions in Customer-owned Firms : The Influence Costs Problem.
- Iliopoulos, C., Valentinov, V. (2017). Member preference heterogeneity and system-lifeworld dichotomy in cooperatives. *Journal of Organizational Change Management*, 30(7), 1063-1080. doi:10.1108/jocm-12-2016-0262
- James, J. (1951). A Preliminary Study of the Size Determinant in Small Group Interaction. *American Sociological Review*, 16(4), 474-477. Retrieved December 8, 2020, from <http://www.jstor.org/stable/2088278>.
- Kerr, N. L., and Kaufman-Gilliland, C. M. (1994). Communication, commitment and cooperation in social dilemmas. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66: 513–29.
- Kim, D.H. *Introduction to Systems Thinking*; Pegasus Communications: Waltham, MA, USA, 1999; Volume 16.
- Kuhn T., *The Structure of Scientific Revolutions* (Chicago: University of Chicago Press), 1962, 1970.
- Lichbach, M.I. (1996). *The Cooperator's Dilemma*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Markelova, H., Meinzen-Dick, R., Hellin, J. and Dohrn, S., (2009). Collective action for smallholder market access. *Food Policy*, 34(1), pp.1-7.
- McLean, I. (2011, October 23). Obituary: Professor Mancur Olson. *The Independent*. <https://www.independent.co.uk/news/obituaries/obituary-professor-mancur-olson-1147952.html>.
- Meadows, D.H. *Thinking in Systems: A Primer*; Chelsea Green Publishing: White River Junction, VT, USA, (2008).
- Meinzen-Dick, R., Markelova, H., Hellin, J., & Dohrn, S., (2009). Special Section: Collective action for smallholder market access. *Food Policy*, 34.
- Monat, J. P., & Gannon, T. F. (2015). What is Systems Thinking? A Review of Selected Literature Plus Recommendations. *American Journal of Systems Science*, 4(1), 11–26. <https://doi.org/10.5923/j.ajss.20150401.02>.

- Nourse, E.G. (1922). "The Economics Philosophy of Co-operation." *The American Economic Review*, 12(4); 577-597.
- Olson, M., (1965). *Logic Of Collective Action: Public Goods And The Theory Of Groups* (Harvard Economic Studies. V. 124). Harvard University Press.
- Osborne, M. J. (2017). *An introduction to game theory*. New Delhi: Oxford University Press.
- Ostrom, E. (1996). Crossing the great divide: Coproduction, synergy, and development. *World Development*, 24(6), 1073-1087. doi:10.1016/0305-750x(96)00023-x.
- Ostrom, E., (1990). *Governing The Commons: The evolution of institutions for collective action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ostrom, E., (2009). *Collective Action Theory*. Oxford Handbooks Online, pp.1-26.
- Ostrom, E., (2010). Analyzing collective action. *Agricultural Economics*, 41, pp.155-166.
- Ostrom, E., Ahn, T. (2007). The meaning of social capital and its link to collective action. *Handbook of Social Capital*. doi:10.4337/9781848447486.00008.
- Ostrom, E., Gardner, R., Walker, J. (1994). *Rules, games, and common-pool resources*. Ann Arbor: University of Michigan Press. Retrieved from <https://www.press.umich.edu/pdf/9780472065462-fm.pdf>.
- Pattanayak, B. (2020, March). *Mental Models: Your source of wisdom*. Retrieved January, 2021, from <https://medium.com/@bishu/mental-models-your-source-of-wisdom-38ab3eaefc6b>.
- Pavlouli A, Aggelopoulos S, Tabakis N, Theocharopoulos A, (2013), Evaluation of cost-performance models in sheep breeding farms and competitiveness improvement of the sector: the case of Greece. *Woulfenia J* 20(4):275–293.
- Pirhonen, P., (2017). *Open Your Mind, Heart, and Will*. Retrieved December 27, 2020, from: https://www.huffpost.com/entry/open-your-mind-heart-and-b_9657920?guccounter=1.
- Poteete, A. and Ostrom, E., (2004). Heterogeneity, Group Size and Collective Action: The Role of Institutions in Forest Management. *Development and Change*, 35(3), pp.435-461.
- Richmond, B. *System Dynamics/Systems Thinking: Let's Just Get on with it*. In *Proceedings of the International Systems Dynamics Conference*, Sterling, Scotland, 11–15 July 1994.
- Scharmer, O., (2018). *The essentials of theory U: Core principles and applications*. Oakland, CA: Berrett-Koehler.
- Scharmer, O., *Theory U*. (n.d.). Retrieved December 27, 2020, from: <https://www.ottoscharmer.com/>
- Scharmer, O.C. (2009). *Leading from the Future as it Emerges; Second Edition*. Berrett-Kohler Publishers: Oakland, CA, USA.
- Scharmer, O.C. (2018). *The Essentials of Theory U: , Core Principles and Applications*. Berrett-Kohler Publishers: Oakland, CA, USA.

- Scharmer, O.C., Kaufer K. (2013). *Leading from the Emerging Future: From Ego-System to Eco-System Economies*. Berrett-Kohler Publishers: Oakland, CA, USA.
- Seabright, P., (1993). Managing local commons: theoretical issues in incentive design. *Journal of Economic Perspectives*, 7 (4): 113–34.
- Senge P., Scharmer O.C., Jaworski J., Flowers B. (2005). *Presence: Exploring profound change in people, organizations, and society*. Nicholas Brealey Publishing: London, UK.
- Senge, P. M. (1990). *The Fifth Discipline Fieldbook. The Art & Practice of Learning Organization*. New York: Currency Doubleday.
- Shiferaw, B., Obare, G. and Muricho, G., (2008). Rural market imperfections and the role of institutions in collective action to improve markets for the poor. *Natural Resources Forum*, 32(1), pp.25-38.
- Thorp, R., Stewart, F., Heyer, A., (2005). When and how far is group formation a route out of chronic poverty? *World Development* 33 (6), 907–920.
- USDA-ACS, Farmer Cooperatives, and Cooperative Historical Statistics, Cir 1.
- Valentinov, V., (2003). "Social Capital, Transition In Agriculture, And Economic Organisation: A Theoretical Perspective," IAMO Discussion Papers 14935, Institute of Agricultural Development in Transition Economies (IAMO).
- Yin, R. K. (1993) *Applications of Case Study Research*. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Yin, R. K. (1994) *Case Study Research: Design and Methods*, 2nd edn. Newbury Park, CA: Sage Publications
- Yin, R. K. (2003). *Case study Research and Applications: Designs and Methods* (3rd Edition). Sage Publications: Thousand Oaks, CA.
- Yin, R. K. (2018). *Case study Research and Applications: Designs and Methods* (6th Edition). Sage Publications: Thousand Oaks, CA.
- Ziogas, C., E. Anefalos and V.P. Papanastasis. (1997). Livestock farming systems and economics in the Psilorites mountain of Crete, Greece, p. 328-331. In: *Ecological Basis of Livestock Grazing in Mediterranean Ecosystems*. (V.P. Papanastasis and D. Peter, eds). International Workshop held in Thessaloniki, Greece, on October 23-25, 1997.